

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

Я. С. СЕМКО

**ІСТОРІЯ РАННЬОГО
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ:
ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ**

ХРЕСТОМАТІЯ

Одеса
Фенікс
2021

УДК 094(44)
І 90

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д Ушинського»
(протокол № 9 від 25 лютого 2021 року)

Рецензенти:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, психології та педагогіки
Одеської національної академії зв'язку імені О. С. Попова
Пальчинська М. В.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та етнографії України
Одеського національного політехнічного університету
Мельник О. В.

Семко Я. С.

І 90 Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали : хрестоматія / Я. С. Семко ; ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д Ушинського». – Одеса : Фенікс, 2021. – 230 с.
ISBN 978-966-928-639-0

Хрестоматія «Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали» підготовлена з метою забезпечення проведення занять саме такого типу. Тематика семінарських занять відповідає вимогам до курсу з історії середніх віків і відбиває основні проблеми середньовічної історії. На семінарських заняттях здобувачів мають можливість розглянути питання генези феодалізму, розвиток його аграрного ладу, складання васально-ленних стосунків, еволюції державних інституцій, утвердження християнської церкви. Хрестоматія сприятиме поглибленню знань, які здобувачі отримують під час лекційних занять та самостійної роботи.

УДК 094(44)

ISBN 978-966-928-639-0

© Я. С. Семко, 2021
© ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д Ушинського», 2021

Зміст

Вступ	4
Методичні коментарі	7
САЛІЧНА ПРАВДА	11
КАПІТУЛЯРІЇ	45
Методичні коментарі	55
Григорій Турський ІСТОРІЯ ФРАНКІВ	60
Методичні коментарі	146
Ейнгард ЖИТТЯ КАРЛА ВЕЛИКОГО	153
АННАЛИ КОРОЛІВСТВА ФРАНКІВ	178
ЛОРШСЬКІ АННАЛИ	179
ЛИСТ КАРЛА ДО ДРУЖИНИ ЙОГО ФАСТРАДИ	192
Сен-Галленський монах ДІЯННЯ КАРЛА ВЕЛИКОГО	194
Гінкмар ПРО УПРАВЛІННЯ ПАЛАЦОМ І КОРОЛІВСТВОМ	198
ААХЕНСЬКИЙ КАПІТУЛЯРІЙ КАРЛА ВЕЛИКОГО ДЛЯ ГОСУДАРЕВИХ ПОСЛАНЦІВ (802 р.)	203
КАПІТУЛЯРІЙ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ	206
ЗВІТ ГОСУДАРЕВИХ ПОСЛАНЦІВ (804 р.)	208
Нітгард ІСТОРІЯ У ЧОТИРЬОХ КНИГАХ	211

Вступ

Курс «Історії середніх віків» спрямований на засвоєння студентами знань про період Середньовіччя як складову частину всесвітньо-історичного процесу і ключовий етап розвитку суспільства. Епоха Середньовіччя – це час становлення основ європейської цивілізації. Дисципліна покликана сформувати у здобувачів–бакалаврів уявлення про економічне, політичне і соціальне життя середньовічних спільнот.

Підвищити продуктивність освітнього процесу можна за допомогою занять із використанням історичних джерел. Хрестоматія «Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали» підготовлена з метою забезпечення проведення занять саме такого типу. Тематика семінарських занять відповідає вимогам до курсу з історії середніх віків і відбиває основні проблеми середньовічної історії. На семінарських заняттях здобувачів мають можливість розглянути питання генези феодалізму, розвиток його аграрного ладу, складання васально–ленних стосунків, еволюції державних інституцій, утвердження християнської церкви. Хрестоматія сприятиме поглибленню знань, які здобувачі отримують під час лекційних занять та самостійної роботи.

Важливим завданням хрестоматії є оволодіння здобувачами методикою критики й аналізу історичних джерел. Використовуючи матеріали хрестоматії, здобувачі мають навчитися користуватися свідченнями письмових джерел. Комплекс письмових джерел з кожної теми сприятиме отриманню навичок роботи з джерелами різних видів і характеру в контексті конкретних історичних подій.

Кожен фрагмент письмового джерела, який міститься в хрестоматії, здобувач має можливість класифікувати. Після цього застосовується практичний аналіз джерела, який складається із зовнішньої і внутрішньої критики джерела. Зовнішня критика джерела – це точне прочитання тексту, виявлення лагун (ступінь збереження), виявлення вставок і фальсифікацій, встанов-

лення початкового і вторинного тексту (евристика), визначення часу укладання тексту, авторство, місце написання, мету і обставини створення джерела (герменевтика) та ін. Внутрішня критика джерела полягає в співвіднесенні автора і його епохи, яку він представляє. Важливо встановити соціальну приналежність автора, його релігійні, політичні і етичні погляди, фахові якості. Далі, слід встановити повноту свідчень джерела, їхню достовірність і точність та справжність тексту. Третім етапом роботи з історичними джерелами є джерелознавчий синтез.

Здобувачам варто знати, що сьогодні існують різні схеми аналізу історичних документів. Так, деякі фахівці пропонують багаторівневий підхід до аналізу історичного джерела:

– перший рівень питань, які дослідник ставить перед джерелом пов'язані з особистістю автора, часом, місцем і обставинами створення джерела. Комплекс таких питань має назву – «паспортизація» документу.

– другий рівень роботи з письмовим історичним джерелом передбачає вибіркове читання джерела і опрацювання свідчень, які знаходяться на поверхні тексту. Комплекс питань другого рівня умовно називають історико-логічними. Ці питання забезпечують побудову певної схеми бачення задля виявлення сутнісного, головного в джерелі, яке вивчається. Мова йде про факти, що повідомляє нам автор тексту, причинно–наслідкові зв'язки, авторські міркування з приводу оприлюднених фактів та інших тлумачень подій, які відбулися в минулому.

– третій рівень питань до джерела – це аксіологічний аналіз. На цьому рівні досліднику потрібно встановити й проаналізувати комплекс ціннісних установок, норм, традицій, звичаїв, забобонів тощо, які притаманні різним культурам, видатним особистостям або соціально-політичним групам, які прямо, чи опосередковано представлені в тексті джерела. Дослідник, по можливості, повинен виявити й проаналізувати ціннісні переваги, які властиві авторові тексту історичного джерела.

– комплекс питань четвертого рівня спрямований на критику джерела. Тут дослідник джерела повинен піддати сумніву достовірність тексту, спробувати пояснити мотивацію і причини,

які змусили автора історичного джерела вдатися до маніпуляцій з історичними фактами і тими джерелами, якими він сам користувався при створенні тексту.

– п'ятий рівень питань до джерела має системно–аналітичний характер. На цьому рівні відбувається встановлення цінності історичного джерела у вивченні відповідної теми і дослідженні відповідної проблеми. Слід мати на увазі, що деякі проблеми середньовічної історії залишаються дискусійними. Здобувачам варто ознайомитися з різними точками зору на ту, чи іншу проблему і встановити самостійно, яка з них є найбільш аргументованою і якій вони віддають перевагу.

Методичні коментарі

Найважливішим джерелом для вивчення господарського життя і суспільного ладу франків доби Меровінгів, а частково і Каролінгів є «Салічна правда» або «Салічний Закон» – збірник записів звичаєвого права салічних (приморських) франків. «Салічна правда» не єдиний збірник судових звичаїв у германських племен епохи раннього Середньовіччя. Записи звичаєвого права існували також у бургундів, вестготів, ріпуарських франків, аллеманів, баварів, тюрінгів, саксів. Однак у жодній з «варварських правд» не відбилося так повно давньогерманське право, як у «Салічній правді». Римський вплив відчувається тут мінімально – у мові судєбника, складеного зіпсованою (так званою варварською) латиною, та у використанні римських грошових одиниць (солід, денарій). Що ж до самих принципів законодавства, то в «Салічній правді» вони є суто германськими: тут постає давнє германське право, яке окремими своїми деталями нагадує риси побуту і звичаїв, що існували у германців в епоху, описану Тацитом. «Салічна правда», як і інші подібні до неї германські «варварські правди», не являє собою систематичного збірника законів, який має охоплювати абсолютно всі сторони суспільного життя і викладатись у формі загальних постанов. Положення її не носять характеру загальних юридичних норм, а становлять перелік конкретних злочинів і відповідних їм покарань, головно, у вигляді різних грошових штрафів.

«Салічна правда» – це судєбник, що складається з конкретних судових випадків (казусів), які в результаті багаторазових повторів перетворилися на судовий звичай. Однак ця конкретність, детальний опис різних сторін повсякденного життя франків надають творові найбільшій науковій привабливості як історичному джерелу.

За своєю структурою «Салічна правда» досить складний документ, що зберігся у кількох редакціях, послідовність яких не така зрозуміла, як, наприклад, у вестготських законах. Тому

необхідно коротко зупинитися на історії тексту і його найважливіших варіантах. Текст «Салічної правди», на думку переважної більшості дослідників, був складений і записаний латинською мовою в останні роки правління франкського короля Хлодвіга, очевидно, між 507 і 511 роками.

Первісний текст до нас не дійшов. Рукописи, що збереглися, частково є копіями (більш або менш видозміненими) зниклого оригіналу, частково – переробками, компіляціями, іноді скороченими, іноді, навпаки, значно розширеними. Переважно ці рукописи належать до VIII або IX ст. Дослідники здійснили кілька спроб реконструювати втрачений оригінал, однак всі вони є спірними. Наявні варіанти тексту «Салічної правди», як правило, поділяють на п'ять основних груп, що мають різну кількість рукописів. Перша група складається з чотирьох найдавніших списків, що дійшли до нас (Паризький рукопис із Національної бібліотеки, Вольфенбюттельський рукопис, Мюнхенський рукопис, Паризький рукопис з Національної бібліотеки), кожний з яких містить 65 титулів. Для них характерна варварська латина і примітки на салічному наріччі франкського діалекту (так звана мальберзька глоса), іноді надзвичайно перекрученому переписувачами. Вважається, що найдавніший і найповніший список «Салічної правди» зберігся у рукопису Паризької Національної бібліотеки.

Друга група представлена лише двома рукописами з Паризької Національної бібліотеки, що належать до початку IX ст. і також мають кожний по 65 титулів і мальберзьку глосу. Будучи в цілому компіляціями рукописів першої групи, вони містять і деякі доповнення, що відображають, зокрема, поширення серед франків християнства (сліди деяких нових християнських обрядів і звичаїв).

Третю групу становлять дев'ять більш обширних рукописів, що є компіляцією і доповненням до рукописів другої групи. Кількість титулів у них – до 100. Три рукописи, а саме: рукопис з університетської бібліотеки Монпельє 764 р., Паризький – із Національної бібліотеки, Сент-галленський 793 р., – мають мальберзьку глосу, решта (шість) – не мають.

До четвертої групи належить лише один рукопис – Heroldina (за ім'ям німецького вченого XVI ст. Герольда, який уперше опублікував його 1557 р. в Базелі). Твір датовано IX ст. Він близький до рукописів останньої – п'ятої групи, так званої Емендати (Emendata), найбільш численної, створеної за часів правління Карла Великого та його синів.

П'ята група – це буквально виправлені або покращені, тобто відредаговані рукописи. Їх збереглося найбільше – близько 50 примірників. Переважно вони складаються із 70 титулів, без мальберзької глоси. Текст Емендати значно очищений від германізмів і більш літературний, аніж інші варіанти рукописів, перекладений також на франкський діалект.

Як уже зазначалося, найімовірнішим часом виникнення «Салічної правди» (у її найдавнішій редакції) є 507–511 рр. Потім, як і до інших германських правд, до неї додалися шість нових законів (капітуляріїв), виданих меровінзькими королями, частково з додатками, частково з поправками окремих статей. Капітулярії перший (§ § 1–4) і шостий мають такий самий архаїчний характер, як і «Салічна правда». У них є і мальберзька глоса, і розрахунок вергельду у солідах-денаріях. Параграфи 5–8 першого капітулярія, які стосуються сімейного права, являють собою нейстрійський закон середини VI ст., де чітко відбивається вплив римських і вестготських законів. Другий і третій капітулярії належать до періоду правління синів Хлодвіга, так само, як і четвертий капітулярій під назвою «Договір про дотримання миру» королями Хільдебертом I (511–558) і Хлотарем (511–561). П'ятий капітулярій становить едикт нейстрійського короля Хільперіка (561–584). У ньому змінено (для території Нейстрії) один із важливих пунктів «Салічної правди» про право успадкування землі. Згідно з текстом «Салічної правди» (титул LIX. § 5 A- «Земельна ж спадщина ні в якому разі не повинна дістатися жінці; вся земля хай переходить чоловічій статі, тобто братам»). Тоді як едикт Хільперіка забезпечує успадкування землі і за дочками, відмінюючи право сусідів-общинників, що означало розклад попередніх відносин.

У цілому основний текст «Салічної правди», а також доповнення до нього, зроблені франкськими королями у VI–IX ст. дають змогу простежити еволюцію франкського суспільства від первіснообщинного ладу до феодалізму. «Салічна правда», що виникла відразу після завоювання франками Галлії у порівняно слабо романізованій області, зберегла германське звичаєве право майже у недоторканому вигляді. Найповніше відображені в ній архаїчні відносини, що існували у франків ще до завоювання Галлії (родоплемінний лад на останній стадії його розкладу). Ці відносини багато в чому збереглися у рядових франкських общинників і під час фіксації суддебника. «Салічна правда» дає досить чітке уявлення про общинну організацію франків V–VI ст., їхню господарську діяльність (землеробство, скотарство, полювання тощо). Разом з тим у «Салічній правді» міститься цінна інформація про майнове та соціальне розшарування у франкському суспільстві меровінзького періоду, основні етапи еволюції форм власності і землекористування, а також зародження у франків ранньофеодальної держави

САЛІЧНА ПРАВДА

Титул I ПРО ВИКЛИК НА СУД

§ 1. Якщо хто буде викликаний на суд [ad mallum]¹ за законами короля і не з'явиться, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів².

§ 2. Якщо ж хто, викликавши іншого на суд, сам не з'явиться, і якщо його не затримає будь-яка законна перешкода, – присуджується до сплати 15 солідів на користь того, кого він викличе на суд.

§ 3. І той, хто викликає іншого на суд, у супроводі свідків повинен прийти до його будинку і, якщо останній буде відсутнім, повинен покликати дружину або кого-небудь з його домашніх з тим, щоб вони сповістили його про виклик на суд.

ф 4. Якщо ж [відповідач] буде зайнятий виконанням королівської служби, він не може бути викликаний на суд.

Титул II ПРО КРАДІЖКУ СВИНЕЙ

§ 1. Якщо хто вкраде порося-сисунця і буде викритий, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Додаток 1-й. Якщо хто вкраде порося у третьому [внутрішньому] хліві, – присуджується до сплати 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Додаток 2-й. Якщо хто вкраде порося із замкненого хліва, – присуджується до сплати 45 солідів.

§ 2. Якщо хто вкраде порося, котре може жити без матері, і буде викритий, – присуджується до сплати 40 денаріїв, що становить 1 солід.

¹ Mal/us – місцеві народні судові збори у франків.

² Солід – золота римська монета, прийнята у Франкській державі; ділився на срібні лсарії. Один солід дорівнював 40 денаріям.

§ 4. Якщо хто вкраде однорічну свиню і буде викритий, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 5. Якщо хто вкраде дворічну свиню, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 6. Такий самий штраф слід сплачувати і за двох вкрадених свиней за відповідних умов.

§ 7. Якщо хто вкраде трьох або більше свиней, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 8. Якщо хто вкраде порося зі стада, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 11. Якщо хто вкраде кабана або свиню, яка веде стадо, – присуджується до сплати 700 денаріїв, що становить 17 Уг солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул III ПРО КРАДІЖКУ РОГАТОЇ ХУДОБИ

§ 1. Якщо хто вкраде молочне теля і буде викритий, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 2. Якщо хто вкраде однорічну або дворічну тварину і буде викритий, – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 3. Якщо хто вкраде бика або корову з телям, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

§ 4. Якщо хто вкраде бугая, що веде череду і ніколи не був під ярмом, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 5. Якщо ж бугай цей обслуговував корів трьох вілл, злодій сплачує три рази по 45 солідів.

Додаток 4-й. Якщо хто вкраде королівського бика, – присуджується до сплати 3600 денаріїв, що становить 90 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул IV ПРО КРАДІЖКУ ОВЕЦЬ

§ 1. Якщо хто вкраде молочне ягнятко і буде викритий, – присуджується до сплати 7 денаріїв, що становить половину третини солід а.

§ 2. Якщо хто вкраде однорічного або дворічного барана, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 4. Якщо ж хто вкраде 40 або більше баранів, – присуджується за крадіжку всієї отари до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул V ПРО КРАДІЖКУ КІЗ

§ 1. Якщо хто вкраде три кози і буде викритий, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 2. Якщо хто вкраде більше ніж три кози, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул VI ПРО КРАДІЖКУ СОБАК

§ 1. Якщо хто вкраде або вб'є мисливську вчену собаку, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 2. Якщо хто вкраде або вб'є пастушу собаку, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул VII ПРО КРАДІЖКУ ПТИЦ

§ 1. Якщо хто вкраде яструба, що сидить на дереві, і буде викритий, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 2. Якщо хто вкраде яструба з жердини, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 3. Якщо хто вкраде яструба з-під замка і буде викритий, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Додаток 1-й. Якщо хто вкраде яструба-перепелятника, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Додаток 2-й. Якщо хто вкраде півня, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Додаток 3-й. Якщо хто вкраде курку, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Додаток 4-й. Якщо хто вкраде журавля або домашнього лебедя, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 4. Якщо хто вкраде гусака і буде викритий, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Додаток 5-й. Якщо хто вкраде голуба з чужої сітки, – присуджується до сплати трьох солідів.

Додаток 6-й. Якщо хто вкраде дрібних птахів із сітки, – присуджується до сплати трьох солідів.

Додаток 7-й. Якщо хто зіпсує або вкраде домашню яблуню у дворі чи за двором, – присуджується до сплати трьох солідів.

Додаток 8-й. Якщо яблуня буде в саду, і хто-небудь її зіпсує чи вкраде, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 9-й. Такого самого штрафу ми наказуємо дотримуватись і щодо винограднику. Додаток 10-й. Якщо хто вкраде ніж, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 11-й. Якщо хто в чужому лісі вкраде, спалить чи зіпсує матеріал, чи вкраде чужі дрова, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул VIII ПРО КРАДІЖКУ БДЖІЛ

§ 1. Якщо хто вкраде один вулик з-під замка і буде викритий, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 2. Якщо хто вкраде один вулик, причому на місці крадіжки їх не було більше, слід застосовувати штраф, як і в попередньому випадку.

Додаток 1-й. Якщо хто вкраде з-під даху і з-під замка один вулик між іншими вуликами, слід дотримуватися вищевказаного штрафу, не враховуючи сплати вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 3. Якщо хто вкраде більше (до шести) вуликів, які не були під замком, і на місці крадіжки що-небудь залишиться, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 4. Якщо хто вкраде 7 вуликів або більше, і на місці крадіжки що-небудь залишиться, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул IX ПРО ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ НИВИ АБО ЯКОМУ-НЕБУДЬ ОГОРОДЖЕНОМУ МІСЦЮ

§ 1. Якщо хто застане на своїй ниві рогату худобу, не повинен калічити її. Якщо ж він зробить це і признається, – зобов'язаний відшкодувати вартість, а скалічену худобу взяти собі. Якщо ж не признається і буде викритий, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості худоби і відшкодування збитків.

Додаток 1-й. Якщо хто по-злодійськи затаврує рогату худобу чи запряжну тварину, – присуджується до сплати 700 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості худоби і відшкодування збитків.

§ 2. Якщо хто, заставши на своїй ниві чужу худобу без пастуха, займе її і нікому не заявить про це, і якщо яка-небудь твари-

на здохне,— відшкодовує, як за крадіжку, вартість її і, крім того, присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

§ 3. Якщо хто через свою недбалість завдасть шкоди тварині або якій-небудь худобині і зізнається у цьому,— повинен відшкодувати вартість, а скалічену тварину взяти собі. Якщо ж він стане відмовлятися і буде викритий,— присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості тварини і відшкодування збитків.

§ 4. Якщо чийсь свині або чиясь худоба забіжать на чужу ниву і господар тварин, попри відмову, буде викритий,— присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 5. Якщо ж хто надумає вигнати худобу, яка завдала збитків, з огороженого місця, або відбере її, коли її вже женуть додому,— присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Додаток 2-й. Якщо хто-небудь із ворожнечі чи з підступності відкриє чужу загороду і пустить худобу на ниву, або на луки, або на виноградник, або на будь-яке інше оброблене місце, тоді тому, кому належить праця, у разі надання останнім доказів зі свідками, він повинен відшкодувати збитки, і, крім того, присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Титул X ПРО КРАДІЖКУ РАБІВ

§ 1. Якщо хто вкраде раба, коня або запрягну тварину,— присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 2. Якщо раб або рабиня вкрадуть що-небудь з речей свого пана разом з вільним, то злодій [тобто вільний], крім того що повертає вкрадені речі, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто позбавить життя, продасть або відпустить на свободу чужого раба,— присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

Додаток 3-й. Якщо вільний поведе із собою чужого раба на крадіжку або що-небудь з ним задумає,— присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 4-й. Якщо хто вкраде рабиню, – платить 35 солідів; а за виноградаря, коваля, тесляра, конюха, вартого 30 солідів, у разі звинувачення, присуджується до сплати 2880 денаріїв, що становить 85 солідів.

Додаток 5-й. Якщо хто вкраде раба або рабиню зі складу панської челяді, – віддає 35 солідів як вартість викраденого і, крім того, присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

Титул XI

ПРО КРАДІЖКУ АБО ЗЛОМИ, ВЧИНЕНІ ВІЛЬНИМИ

§ 1. Якщо хто із вільних вкраде поза домом на 2 денарії, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 2. Якщо ж він вкраде поза домом на 40 денаріїв і буде викритий, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів, не враховуючи вартості викраденого і відшкодування збитків.

Титул XII

ПРО КРАДІЖКУ АБО ЗЛОМИ, ВЧИНЕНІ РАБАМИ

§ 1. Якщо раб вкраде поза домом на два денарії, він повертає викрадене і відшкодовує збитки і, крім того, одержує 120 ударів батоном [на лавці].

§ 2. Якщо він вкраде на 40 денаріїв, він або каструється, або ж сплачує 6 солідів. А пан раба-крадія відшкодовує позивачу і вартість украденого, і збитки.

Титул XIII

ПРО ВИКРАДЕННЯ ВІЛЬНИХ³

§ 1. Якщо три чоловіки викрадуть вільну дівчину, вони зобов'язані сплатити по 30 солідів кожний.

§ 2. Якщо їх буде більше ніж три, то зобов'язані сплатити по 5 солідів кожний.

§ 3. А ті, хто мали при собі стріли, сплачують втричі більше.

³ Тут йдеться про так зване умикання, тобто про викрадення дівчат з метою одруження з ними.

§ 4. З викрадачів же стягується 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 5. Якщо вони викрадуть дівчину з-під замка або з покоїв, то сплачують ціну і штраф, як це вже було визначено.

§ 6. Якщо ж викрадена дівчина була під охороною короля, у цьому випадку за порушення «fritus»⁴ сплачується 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 7. Королівський раб або ліс⁵, що викрав вільну жінку, підлягає смертній карі.

§ 8. Якщо ж вільна дівчина добровільно піде за рабом, вона втрачає свою свободу.

§ 9. Вільний, що взяв чужу рабиню, карається так само.

Додаток 1-й. Якщо хто візьме чужу літку за дружину, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Додаток 2-й. Якщо хто всупереч закону одружиться з донькою сестри або брата чи когось із більш далеких родичів, або з дружиною брата чи дядька, він підлягає покаранню у тому сенсі, що розриває такий шлюб. Навіть якщо у нього народжуються діти, вони не будуть вважатися законними спадкоємцями, а вважатимуться збезчещеними за народженням [незаконнонародженими].

§ 10. Якщо хто вкраде чужу наречену і візьме з нею шлюб, – присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

Додаток 3-й. А жениху нареченої сплачує 15 солідів.

Титул XIV ПРО НАПАДИ ЧИ ПОГРАБУВАННЯ

§ 1. Якщо хто пограбує вільну людину, напавши на неї несподівано, і буде викритий, – присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 2. Якщо римлянин пограбує салічного варвара, повинен застосовуватися вищезгаданий закон.

⁴ Fretus, Fritus, Fredus – мається на увазі порушення королівського миру. Цим терміном позначаються також штраф або частина штрафу, що належали королю.

⁵ Літ – напіввільна людина, детальніше уявлення про соціальний статус літа дає титул XXVI.

§ 3. Якщо ж франк пограбує римлянина, – присуджується до штрафу в 35 солідів.

§ 4. Якщо той, хто бажає переселитись, отримає грамоту від короля і розгорне її привселюдно на зборах, а хтось наважиться чинити опір наказу короля, тоді [той, хто не послухався волі короля] повинен сплатити 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

§ 5. Якщо хтось нападе на людину, що переселяється, тоді всі, хто брав участь у юрмищі чи нападі, присуджуються до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 6. Якщо хтось нападе на чужу віллуб, тоді всі, викриті в цьому нападі, присуджуються до сплати 63 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто нападе на чужу віллу, виламає там двері, переб'є собак і поранить людей або щось вивезе звідти на возі, – присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

Титул XV ПРО ВБИВСТВО АБО ПРО ВИКРАДЕННЯ ЧУЖОЇ ДРУЖИНИ

§ 1. Якщо хто позбавить життя вільну людину або забере чужу дружину від живого чоловіка, – присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

Титул XVI ПРО ПІДПАЛИ

§ 2. Якщо хто спалить будинок із прибудовами і буде викритий, – присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 3. Якщо хто спалить комору або клуню з хлібом, – присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 4. Якщо хто спалить хлів зі свинями або стійла з тваринами і буде викритий, – присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди, не враховуючи сплати вартості та відшкодування збитків.

Додаток 2-й. І якщо там нічого не залишиться, винний присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів, не враховуючи сплати вартості та відшкодування збитків.

§ 5. Якщо хто спалить чужий паркан або тин, – присуджується до сплати 200 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул XVIII ПРО ТОГО, ХТО ЗВИНУВАТИТЬ ПЕРЕД КОРОЛЕМ БЕЗНЕВИННУ ЛЮДИНУ

§ 1. Якщо хто звинуватить перед королем безневинну людину за відсутності останньої, – присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

Додаток 1-й. А якщо покладе на неї таку вину, за яку, у разі підтвердження звинувачення, належить стратити, звинувачувач присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

Титул XIX ПРО ПОРЧУ

§ 1. Якщо хто дасть іншому випити відвар трав з метою умертвити його, – присуджується до сплати 200 солідів.

§ 2. Якщо хтось заподіє порчу іншому, і той, кому вона заподіяна, уникне небезпеки, винуватець злочину, щодо якого буде доведено, що він учинив його, присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

Додаток 2-й. Якщо яка-небудь жінка зурочить іншу так, що вона не зможе мати дітей, – присуджується до сплати 62,5 солідів.

Титул XX ПРО ТОГО, ХТО СХОПИТЬ ВІЛЬНУ ЖІНКУ ЗА РУКУ, ЗА П'ЯСТЬ АБО ЗА ПАЛЕЦЬ

§ 1. Якщо яка-небудь вільна людина схопить вільну жінку за руку, за п'ясть або за палець і буде викрита, – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 2. Якщо вона стисне п'ясть, – присуджується до сплати 30 солідів.

§ 3. А якщо вона схопить рукою вище ліктя, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

Титул XXI ПРО КРАДІЖКУ ЧОВНІВ

§ 1. Якщо хто візьме без згоди власника чужий човен і пропливе на ньому, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 солідів.

§ 2. Якщо ж він вкраде цей човен, і його наздоженуть, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 3. Якщо ж хто вкраде човен з-під замка, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

§ 4. Якщо ж хто вкраде з-під замка човен, що зберігається для ремонту, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

Титул XXII ПРО КРАДІЖКИ НА МЛИНІ

§ 1. Якщо яка-небудь вільна людина вкраде на млині чужий хліб і буде викрита, – сплачує мельникові 600 денаріїв, що становить 15 солідів. Власникові ж хліба [злодій] платить ще 15 солідів.

Додаток 1-й. Якщо він украде там залізні частини, – присуджується до сплати 45 солідів.

Додаток 2-й. Якщо хто зламає млинову загату, – присуджується до сплати 15 солідів.

Титул XXIII ПРО САМОВІЛЬНЕ КОРИСТУВАННЯ ЧУЖИМ КОНЕМ

§ 1. Якщо хто сяде на чужого коня без дозволу господаря, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Титул XXIV ПРО ВБИВСТВО ХЛОПЧИКІВ

§ 1. Якщо хто позбавить життя хлопчика віком до 10 років включно і буде викритий, – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 2. Якщо хто позбавить життя довговолового хлопчика, – присуджується до сплати 600 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто позбавить життя вільну жінку і буде викритий, – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 3. Якщо хто завдасть побоїв вільній вагітній жінці, і якщо вона помре, – присуджується до сплати 28000 денаріїв, що становить 700 солідів.

§ 4. Якщо ж позбавить життя дитину в утробі матері раніше ніж вона отримає ім'я, і це буде доведено, – присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

Додаток 2-й. Якщо хто посміє обстригти вільного довголового хлопчика без згоди рідних і буде викритий, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 5. Якщо хлопчик віком до 12 років учинить яку-небудь провину, з нього не стягується ніякий.

Додаток 4-й. Якщо хто позбавить життя вільну дівчину, – присуджується до сплати 300 солідів.

§ 6. Якщо хто позбавить життя вільну жінку після того, як вона почала народжувати дітей, – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 7. Якщо ж хто позбавить життя [вільну жінку], яка вже не може мати дітей, – присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

Титул XXV ПРО ПЕРЕЛЮБСТВО РАБИНЬ

§ 1. Якщо хто звалтує вільну дівчину, – присуджується до сплати 63 солідів.

§ 3. Якщо який-небудь вільний матиме статеві зносини з чужою рабинею і буде викритий, то він присуджується до сплати пану рабині 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 4. Якщо ж хто буде мати статеві зносини з королівською рабинею, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 5. Якщо ж вільний неприховано візьме шлюб з чужою рабинею, він і сам разом з нею повинен стати рабом.

§ 6. Так само і вільна, якщо візьме шлюб із чужим рабом, повинна стати рабинєю.

§ 7. Якщо раб учинить насильство над чужою рабинєю і внаслідок цього злочину рабиня помре, раб повинен або заплатити пану рабині 240 денаріїв, що становить 6 солідів, або ж повинен бути кастрований. Пан же раба повинен відшкодувати вартість рабині.

§ 8. Якщо ж рабиня після цього залишиться живою, раб повинен або отримати 300 ударів батогом, або сплатити пану [рабині] 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 9. Якщо раб викраде чужу рабину проти її волі, повинен сплатити пану рабині 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Титул XXVI ПРО ВІЛЬНОВІДПУЩЕНИКІВ

§ 1. Якщо яка-небудь вільна людина у присутності короля за денарій відпустить на волю чужого літа без згоди його пана і буде викрита, то вона присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів. Речі ж літа мають бути повернені його законному панові.

§ 2. Якщо хто в присутності короля за дена рій відпустить на волю чужого раба і буде викритий, – присуджується до сплати панові вартості раба і, крім того, 35 солідів

Титул XXVII ПРО РІЗНІ КРАДІЖКИ

§ 1, Якщо хто вкраде дзвіночок із вожака чужого стада свиней і буде викритий, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не рахуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 2. Якщо ж така крадіжка станеться в череді дрібної худоби, [винний] присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Додаток 1-й. Якщо хто вкраде дзвіночок із коня, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 3. Якщо хто вкраде з коня пута і буде викритий, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не рахуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 4. Якщо ж коні ці пропадуть, винний повинен відшкодувати їхню вартість.

§ 5. Якщо хто крадькома зажене свою худобу [для спашу] на чужу ниву і буде захоплений зненацька [на місці злочину], – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 2-й. Якщо хто крадькома збере чужий ужинок і буде захоплений зненацька [на місці злочину], – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 6. Якщо хто залізе в чужий сад, щоб украсти, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Додаток 3-й. Якщо хто вкраде живець [прищепу] від яблуні або груші, – присуджується до сплати 3 солідів.

Додаток 4-й. Якщо ж дерева росли в саду, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів. Додаток 5-й. Якщо хто вирве яблуню або грушу, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Додаток 6-й. Якщо дерева росли в саду, – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 7. Якщо хто, щоб украсти, зайде в поле, засаджене ріпою, бобами, горохом або сочевицею, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 8. Якщо хто вкраде з чужого поля льон і вивезе його на коні або возом, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не рахуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 9. Але якщо [зłodий] візьме стільки, скільки зможе донести на своїй спині, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Додаток 7-й. Якщо хто зріже на чужому полі посаджене там дерево, – присуджується до сплати 30 солідів.

§ 10. Якщо хто викосить чужі луки, – втрачає свою працю.

§ 11. А якщо до того ж відвезе сіно до свого будинку і складе його там, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів, не рахуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 12. Якщо ж він вкраде лише стільки, скільки зможе донести на своїй спині, – присуджується до сплати 3 солідів.

§ 13. Якщо хто залізе в чужий виноградник красти виноград і буде захоплений, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 14. Якщо до того ж віднесе виноград до свого будинку і складе його там, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 15. Такого самого правила слід дотримуватись і щодо жнив.

Додаток 8-й. Якщо ж хто зламає чужу огорожу, – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 16. Якщо хто зрубає, зіпсує або підпалить у лісі чужий матеріал, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 17. Якщо хто насмілиться обтесати з одного боку чужий матеріал, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 18. Якщо хто вкраде з чужого лісу чужі дрова, – присуджується до сплати 3 солідів.

§ 19. Якщо хто посміє взяти дерево, позначене понад рік тому, в цьому немає ніякої провини.

§ 20. Якщо хто вкраде з річки сітку для ловлі вугрів, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 21. Якщо хто вкраде невід, трипетельну або мішкоподібну сітку, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 22. Якщо хто обкраде незамкнену світлицю, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 23. Якщо хто обкраде замкнену світлицю, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 24. Якщо хто виоре чуже поле без дозволу господаря, – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 25. Якщо ж хто засіє його, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

Додаток 9-й. Якщо хто буде заважати привезти плуг на чуже поле або вижене орача, або буде чинити йому перешкоди, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 10-й. Якщо хто вкраде у жінки браслет, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Додаток 11-й. Якщо хто вивезе чужу хатину без відома її господаря, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Титул XXIX ПРО ЗАПОДІЯННЯ КАЛІЦТВА

§ 3. Якщо хто відітне великий палець на руці або нозі, – присуджується до сплати 2000 денаріїв, що становить 50 солідів.

§ 5. Якщо ж хто відітне другий палець, саме той, яким натягують лук, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

Титул XXX ПРО ОБРАЗУ СЛОВАМИ

§ 1. Якщо хто назве іншого виродком, – присуджується до сплати 3 солідів.

§ 3. Якщо хто – чоловік або жінка – назве вільну жінку блудницею і не доведе цього, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 6. Якщо хто звинуватить іншого в тому, що він кинув [у битві] свій щит, і не зможе довести, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 7. Якщо хто назве іншого донощиком або брехуном і не зможе довести, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто зіб'є зі свого товариша головний убір, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, або поверне йому такий самий, або з 12-ма поклянется, що поверне йому такий.

Титул XXXI
ПРО ЗАСТУПАННЯ ШЛЯХУ

§ 1. Якщо хто зіб'є або зіштовхне зі шляху вільну людину, – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 2. Якщо хто зіб'є або зіштовхне зі шляху вільну жінку, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

Титул XXXII
ПРО ЗВ'ЯЗУВАННЯ ВІЛЬНИХ

§ 1. Якщо хто зв'яже без вини вільну людину, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 2. Якщо ж хто цього зв'язаного відведе куди-небудь, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

Додаток 3-й. Якщо хто підступністю або силою відіб'є у графа зв'язану людину, – повинен заплатити своїм життям.

Титул XXXIII
ПРО КРАДІЖКУ ДИЧИНИ

§ 1. Якщо хто вкраде яку-небудь дичину і заховає [її], – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 43 соліди, не рахуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків. Цього закону слід дотримуватися щодо полювання і рибальства.

§ 2. Якщо хто вкраде або вб'є міченого домашнього оленя, прирученого для полювання, і свідки доведуть, що господар тримав його для полювання, або що з ним він убив двох чи трьох звірів, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 3. А якщо хто вкраде або вб'є домашнього оленя, не прирученого для полювання, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто [перейме] чужого оленя, котрого підняли і загнали собаки, – присуджується до сплати 15 солідів.

Додаток 2-й. Якщо хто вб'є загнаного дикого кабана, піднятого [чужими] собаками, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул XXXIV ПРО КРАДІЖКУ ОГОРОЖІ

§ 1. Якщо хто відріже дві чи три лозини, котрими зв'язується зверху огорожа, або зламає чи вирве три кілки, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто спалить чужу огорожу, – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 2. Якщо хто проведе по чужому полю, що вже зійшло, борону або проїде возом не по дорозі, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 3. Якщо хто проїде по чужій ниві, яка вже почала викидати колос, не дорогою і не стежкою, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул XXXV ПРО ВБИВСТВО АБО ПОГРАБУВАННЯ РАБІВ

§ 1. Якщо який-небудь раб позбавить життя раба, пани хай поділять між собою вбивцю.

§ 2. Якщо який-небудь вільний пограбує чужого раба і буде викритий у тому, що взяв у нього більше ніж на 40 денаріїв, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 3. Якщо ж узятє при грабунку коштувало менш як 40 денаріїв, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто поб'є чужого раба і на 40 діб позбавить його працездатності, – присуджується до сплати 1,3 соліда.

§ 4. Якщо яка-небудь вільна людина пограбує чужого літа і буде викрита, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

§ 5. Якщо чужий раб або літ позбавить життя вільну людину, сам убивця віддається родичам убитої людини як половина віри, а пан раба сплачує другу половину віри.

§ 6. Якщо хто вкраде або позбавить життя дворового слугу, або коваля, або золотаря, або свинопаса, або виноградаря, або конюха і буде викритий, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Титул XXXVI ПРО ЧОТИРИНОГИХ, ЯКЩО ВБ'ЮТЬ ЛЮДИНУ

§ 1. Якщо хто-небудь буде вбитий якоюсь домашньою чотириновою твариною, і це буде доведено свідками, господар тварини повинен заплатити половину віри. Сама ж тварина іде позивачу як відшкодування другої половини віри.

Титул XXXVIII ПРО КОНОКРАДСТВО

§ 1. Якщо хто вкраде запряжного коня і буде викритий, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 2. Якщо хто вкраде жеребця і буде викритий, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

Додаток 2-й. Якщо ж вкраде королівського жеребця, – присуджується до сплати 90 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 3. Якщо хто вкраде жеребця з його табуном із дванадцяти кобил, – присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 4. Якщо ж табун буде менший, а саме – до семи голів разом із жеребцем, – присуджується до сплати 63 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 5. Якщо хто вкраде жеребну кобилу і буде викритий, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів. Додаток 3-й. Якщо хто вкраде коня або запряжну худобу, – присуджується до сплати 35 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків. Додаток 5-й. Якщо хто, через підступність або ворожнечу, скалічить чи зіпсує чужих коней або запряжну худобу, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 35 солідів.

§ 6. Якщо хто вкраде однорічне лоша і буде викритий, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 7. А якщо вкраде лоша-сисунця, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Додаток 6-й. Якщо хто скалічить чужу запряжну худобу, – присуджується до сплати 30 солідів.

Титул XXXIX ПРО ВИКРАДАЧІВ РАБІВ

§ 1. Якщо хто замислить зманювати чужих рабів і буде викритий, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 1-й. Якщо чужий раб буде викрадений і вивезений за море, а там буде знайдений своїм паном, він повинен назвати на публічних зборах того, хто його вкрав, і на зборах зібрати свідків.

Додаток 2-й. Якщо ж раб знову буде викликаний за море, він повинен назвати [викрадача] на повторних зборах і там зібрати трьох правоздатних свідків: на трьох зборах повинно бути так само, причому дев'ять свідків нехай поклянуться в тому, що вони чули, як раб називав викрадача. Після цього викрадач присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 2. Якщо хто викраде вільну людину і [проти викрадача] не виявиться вагомого доказу, він повинен представити співприсяжників як при вбивстві; якщо він не буде спроможний знайти співприсяжників, присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

§ 3. Якщо хто викраде римлянина, – присуджується до сплати 63 солідів.

Титул XL ЯКЩО РАБ БУДЕ ЗВИНУВАЧЕНИЙ У КРАДІЖЦІ

§ 1. Якщо буде вчинена провина, за яку вільний повинен сплатити штраф у розмірі 600 денаріїв, або 15 солідів, хай раба покладуть на лавку й дадуть 120 ударів батогом.

§ 2. Якщо ж раб іще до катування зізнається у провині, пан раба хай віддасть 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 3. Якщо ж провина виявиться більшою, саме такою, за яку вільний повинен сплатити 35 солідів, раб нехай отримає 120 ударів батогом.

§ 5. Якщо ж раб буде винний у тяжчому злочині, саме такому, за який вільна людина може бути присуджена до сплати 45 солідів, і якщо раб під тортурами зізнається, він присуджується до смертної кари.

§ 6. Якщо раб буде викритий у якому-небудь злочині, позивач повинен умовляти його пана, коли такий є, видати раба для справедливого покарання; при цьому позивач повинен мати наготові пруття, і кожна лозина завтовшки хай буде, у крайньому разі, як мізинець, а також лавку, на яку слід покласти раба [для катування].

§ 7. Якщо пан раба буде відкладати катування, і якщо раб не буде відсутній, позивач хай негайно призначить пану термін у сім діб, протягом яких він повинен видати раба на тортури.

§ 8. Якщо ж і після закінчення семи діб пан затримається з видачею свого раба, позивач повинен призначити йому новий тижневий термін, так що пройде 14 діб від першого виклику.

§ 9. Якщо ж і після закінчення 14 діб пан не забажає віддати свого раба на катування, він приймає на себе всю вину і весь штраф; і не як раб, а як вільний, що здійснив цю провину, бере на себе весь платіж за законом.

§ 11. Якщо ж рабиня звинувачується у такому злочині, за який раб повинен бути кастрований, вона мусить сплатити штраф у 240 денаріїв, що становить 6 солідів, якщо треба буде заплатити за неї пану; а якщо ні, вона повинна отримати 144 удари батоном.

Додаток 1-й. Якщо раб скоїв крадіжку разом з вільним, він, окрім відшкодування вартості і збитків, сплачує за вкрадене удвоє більше, вільний же – учетверо.

Додаток 2-й. Якщо хто укладе угоду з чужим рабом, – присуджується до сплати 15 солідів.

Титул ХІІ ПРО ЛЮДИНОВБИВСТВО ЮРМИЩЕМ

§ 1. Якщо хто позбавить життя вільного франка або варвара, що живе за Салічним законом, і буде викритий, – присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

§ 3. Якщо хто позбавить життя людину, яка перебуває на королівській службі, або ж вільну жінку, – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 5. Якщо хто позбавить життя римлянина – королівського співтрапезника і буде викритий, – присуджується до сплати 12000 денаріїв, що становить 300 солідів.

§ 6. Якщо хто позбавить життя римлянина-землевласника і не королівського співтрапезника, – присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

§ 7. Якщо хто позбавить життя римлянина – тяглову людину, – присуджується до сплати 63 солідів.

§ 9. Якщо хто кине у колодязь вільного, який, однак, вийде звідти живим, – присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

Додаток 4-й. А якщо він помре у колодязі, – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

Титул XLII ПРО ЛЮДИНОВБИВСТВО ЮРМИЩЕМ

§ 1. Якщо хто, зібравши юрмище, нападе на вільну людину в її будинку і там позбавить її життя, і якщо вбитий перебував на королівській службі, [вбивця] присуджується до сплати 72000 денаріїв, що становить 1800 солідів.

§ 2. Якщо ж убитий не перебував на королівській службі, [вбивця] присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 4. А за вбивство римлянина, літа або раба сплачується половина.

§ 5. Якщо хто нападе на чужу віллу й заволодіє її майном, але це не буде належним чином доведено, він може звільнитися від звинувачення за допомогою 25 співприсяжників, обраних обома сторонами-позивачами; якщо ж він не зможе знайти співприсяжників, то присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

Титул XLIV ПРО РЕЙПУС⁶

§ 1. За звичаєм, [коли] ... хто-небудь забажає одружитися з удовою, то, перш ніж візьме з нею шлюб, тунгін, або центенарій⁷, повинен призначити судове засідання і на цьому засіданні мати при собі щит; три людини повинні подати три позови. Тоді той, хто хоче взяти вдову, мусить мати три рівноважні соліди та один денарій. Повинні бути троє, котрі зважать його соліди; і якщо після цього будуть згідні, він може взяти [вдову заміж].

§ 2. Якщо ж цього не зробить і візьме її так, повинен заплатити тому, хто має право на *reipus*, 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 3. Якщо ж він виконає згідно з законом усе вищевказане, тоді ті, кому належить *reipus*, отримують 3 соліди й 1 денарій.

Додаток 1-й. Ось як потрібно розрізняти, кому належить *reipus*.

§ 4. Якщо виявиться племінник, син сестри, як найстарший він повинен отримати *reipus*.

§ 5. Якщо не виявиться племінника, *reipus* отримує старший син його.

§ 6. Якщо не виявиться сина племінника, *reipus* повинен отримати син двоюрідної сестри, який походить з материнського роду.

§ 7. Якщо не виявиться сина двоюрідної сестри, *reipus* повинен отримати дядько, брат матері.

§ 8. Якщо ж не виявиться дядька, *reipus* повинен отримати брат того, хто раніше мав її [вдову] дружиною, втім, лише за умови, якщо йому не доведеться володіти спадщиною.

§ 9. Якщо не буде навіть брата, *reipus* повинен отримати той, хто виявиться більш близьким, окрім уже перелічених поодиночі, за ступенем споріднення аж до шостого коліна, втім лише за умо-

⁶ *Reipus* – плата жениха, що сватається за вдову, на думку одних учених, роду померлого чоловіка, на думку інших – роду самої вдови.

⁷ Тунгін, або центенарій, – посадова особа, сотник, глава невеликої адміністративної одиниці – сотні. У «Салічній правді» всюди виступає як суддя.

ви, якщо він не отримає спадщини померлого чоловіка названої жінки.

§ 10. І якщо вже не виявиться родичів до шостого коліна [включно], тоді надходить у казну і сам *geirus*, і штраф, який буде присуджений у разі позову, що виник з цього приводу.

Титул XLV ПРО ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

§ 1. Якщо хто забажає переселитись у віллу [селище], і якщо один або кілька жителів вілли захочуть прийняти його, але буде хоча б одне заперечення, він не матиме права там оселитися.

§ 2. Якщо ж, попри заборону одної або двох осіб, він насмілиться оселитись у цій віллі, тоді щодо переселення слід заявити протест; і якщо він не захоче піти звідти, то заявник у присутності свідків має звернутися до нього з такою вимогою: «Ось я тобі кажу, що в цю найближчу ніч ти, згідно із Салічним законом, можеш тут залишатися, але заявляю тобі також, що протягом десяти діб ти повинен піти з цієї вілли». Після закінчення десяти діб заявник знову хай прийде до переселенця і запропонує йому вдруге піти протягом десяти наступних діб. Якщо ж він і тоді не схоче піти, втретє додається до цього терміну десять діб, щоб загалом виповнилося 30 діб. Якщо і тоді не забажає піти, треба викликати його на суд і мати при собі свідків, які були присутні при оповіщенні кожного строку. Якщо переселенець не схоче піти геть, причому його не затримуватиме яка-небудь законна перешкода, і якщо йому за законом оголошено все вищесказане, тоді заявник ручиться своїм майном і просить графа прибути на місце, щоб вигнати переселенця. І за те, що останній не хотів скоритися законіві, він втрачає там результати [своїї] праці і, крім того, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Додаток 1-й. Якщо ж хто запросить іншого переселитись у чужу віллу без попередньої згоди, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 3. Якщо ж переселенцеві протягом 12 місяців не буде заявлено ніякого протесту, він повинен залишатися недоторканим, як і інші сусіди.

Титул XLVI ПРО ПЕРЕДАЧУ МАЙНА

§ 1. [При цьому] слід дотримуватися таких правил: тунгін, або центенарій, нехай призначить судове зібрання і на цьому зібранні має [при собі] щит. Троє людей повинні подати три позови. Потім нехай відшукають людину, яка не доводиться [заповідачу] родичем. Нехай [заповідач] кине їй у полу стебло і заявить про своє майно, а саме – скільки він хоче передати, чи все, і кому. Той, у чию полу він кине стебло, повинен залишитись у його домі, запросити трьох або більше гостей і берегти ту частину майна, котра йому довірена. А далі діяти разом зі свідками: у присутності короля або в судовому зібранні нехай візьме стебло і кине у полу того, хто був призначений спадкоємцем 12 місяців назад, і хай віддасть майно тим, кому воно заповідане, у кількості не більшій і не меншій за ту, що йому була довірена. Коли ж хтось забажає щось заперечити проти цього, три свідки повинні дати клятву, що вони були присутніми на тому засіданні, призначеному тунгінном, або центенарієм, і бачили, як [заповідач] кинув у полу [обраного] стебло. Вони повинні назвати окремо ім'я [заповідача] й ім'я того, кого оголосив він спадкоємцем. Інші три свідки повинні під клятвою показати, що той, у чию полу кинули стебло, був у будинку [заповідача], запросив трьох або більше гостей, які за столом їли вівсянку в присутності свідків, і що ці гості дякували йому за прийом. Це все під клятвою повинні підтвердити й інші свідки, а також і те, що [обраний] кинув у присутності короля або у законному публічному зібранні стебло у полу тих, кого оголосили спадкоємцями згаданого майна публічно перед лицем народу [саме] у присутності короля або в публічному зібранні, тобто на mallobergus'е, перед народом чи тунгінном. Усе це повинні підтвердити дев'ять свідків⁸.

⁸ Складність процедури передачі майна пояснюється тим, що у германців не було прана посмертного розпорядження майном. Отже, передача могла бути

Титул XLVII ПРО РОЗШУК

§ 1. Якщо хто впізнає свого раба, або коня, або бика, або будь-яку річ у іншого, нехай передасть її в треті руки, а той, у кого впізнані [дані речі], повинен довести [на них] своє право. Якщо і той, і інший живуть по цей бік річки Луари [Ligeris] або Вугільного лісу⁹, позивач і відповідач хай протягом 40 днів визначають строк для судового розгляду. Протягом цього часу всі ті, хто продав коня, або обміняв, або, можливо, дав на сплату, повинні віднайти один одного – кожен повинен викликати ту особу, з якою уклав угоду. Якщо викликаний на суд, не маючи на те законних перешкод, не з'явиться, тоді той, хто уклав з ним угоду, хай пошле трьох свідків запросити його з'явитися на суд; а також він повинен мати інших трьох свідків, [які засвідчили б], що він уклав угоду публічно. Якщо він виконає це, звільнить себе від звинувачення у крадіжці. А той, хто не з'явиться, на кого під клятвою посвідчили свідки, буде визнаний зlodієм щодо позивача і повинен відшкодувати вартість украденої речі тому, з ким мав угоду; цей же згідно з законом заплатить тому, хто впізнав свої речі. Все це повинно відбуватися на судовому засіданні в присутності відповідача, у якого вперше була знайдена річ, передана потім у треті руки. Якщо ж ті, у кого пізнали чужу річ, живуть по той бік Луари або Вугільного лісу, закон цей повинен бути виконаний протягом 80 днів.

Титул L ПРО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

§ 1. Якщо хто, вільний або літ, дасть іншому зобов'язання, тоді той, кому дали зобов'язання, після закінчення 40 днів або встановленого між ними строку повинен з'явитися до його будинку в супроводі свідків з оцінювачем майна. І якщо боржник

здійснена тільки через третю особу, яка за життя людини, що передавала майно, ставала ніби фіктивним його власником.

⁹ Вугільний ліс (Silva Carbonaria) – північно-західне продовження Арденнського лісу, від Самбри до Шельди, між Геннегау і Брабантом.

не забажає виплатити за зобов'язанням, він, окрім позначеного у зобов'язанні боргу, присуджується до сплати 15 солідів.

§ 2. Але якщо [боржник] буде вперто відмовлятися від сплати за зобов'язанням, [кредитор] повинен покликати його на суд і так клопотати [перед тунгіном] про найшвидший примус: «Прошу тебе, тунгіне, оголоси найшвидший примус щодо супротивника мого, що дав мені зобов'язання і взяв у мене позичку». При цьому повинен вказати суму боргу за зобов'язанням. Тоді тунгін повинен сказати: «Я оголошую щодо нього найшвидший примус згідно з Салічним законом». Потім [кредитор] повинен урочисто поставити вимогу, щоб боржник нікому іншому не платив та не давав поруки у сплаті, доки задовольнить належне за зобов'язанням, і поспішно того самого дня, перш ніж зайде сонце, зі свідками повинен з'явитися в будинок боржника і просити про сплату боргу. Якщо [боржник] не забажає виконати цього прохання, хай призначать йому строк для судового розгляду. В такому разі борг збільшується на 120 денаріїв, що становить 3 соліди. Це необхідно повторити до трьох разів протягом трьох тижнів, а коли й на третій раз не погодиться сплатити, тоді борг нехай збільшиться на 360 денаріїв, що становить 9 солідів, – так що після кожного виклику на судовий розгляд або визначення строку борг збільшується на 3 соліди.

§ 3. Якщо хто не забажає сплатити за зобов'язанням до законного строку, тоді [кредитор] нехай піде до графа округу, де проживає, і взявши стебло, хай звернеться до нього з такими словами: «Графе, людина ця мені винна, і я згідно із Салічним законом кликав його на суд. Я собою і майном своїм ручаюся, що ти сміло можеш накласти руки на його майно». І хай повідомить, з якої причини і на яку суму дано зобов'язання. Після цього граф нехай візьме із собою сім правоздатних рахінбургів¹⁰, піде з ними у будинок [боржника] і скаже: «Ось ти зараз з доброї волі заплати цій людині за зобов'язанням і вибери двох будь-яких рахінбургів визначити ціну та джерела твоїх прибутків і відповідно до справедливої оцінки сплати належне». Якщо на це не погодиться особисто чи заочно, тоді рахінбурги самі хай візьмуть із

¹⁰ Рахінбурги – посадові особи, що засідали в суді.

його майна ту кількість, що відповідає величині боргу. З вартості майна, за законом, дві частини нехай ідуть на користь позивача, а третю хай бере собі граф як «fritus», коли тільки «fritus» уже раніше у цій справі не був сплачений.

§ 4. Якщо графа попросять [виконати все вищесказане] й він, не будучи затриманий ні поважною причиною, ні королівською службою, сам не піде і не пошле заступника, який вимагав би справедливості та правосуддя, він повинен бути позбавлений життя, або викупитися за належну ціну.

Титул LI ПРО КОНФІСКАЦІЮ ЧУЖОЇ РЕЧІ

§ 1. Якщо хто протизаконно запросить графа вирушити для конфіскації чужої речі, а саме – без попереднього виклику боржника на суд або за відсутності самого зобов'язання, – присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

Додаток 1-й. Якщо той, хто просить графа, незаконно що-небудь конфіскує, – присуджується до сплати 200 солідів.

§ 2. Якщо ж граф, запрошений у згаданій справі, посміє взяти що-небудь більше законного і справедливого боргу, – нехай або викупиться, або заплатить життям.

Титул LII ПРО ПОЗИКУ

§ 1. Якщо хто позичить іншому що-небудь зі своїх речей і той не схоче їх повернути, він у такий спосіб повинен викликати [боржника] на суд. Зі свідками хай прийде до його будинку і заявить: «Позаяк ти не захотів повернути мені мої речі, то цієї ночі ти можеш ще тримати їх, згідно із Салічним законом». І хай призначить йому строк [для повернення]. Якщо і тоді не схоче повернути, [позичальник] повинен ще дати йому відстрочку на сім діб. Коли мине сім діб, хай так само заявить, що [боржник] може тримати речі протягом ближчої ночі, згідно із Салічним законом. Якщо і тоді не захоче повернути, то коли мине наступних сім діб, хай так само прийде до нього зі свідками і просить повернути належне. Якщо ж і тоді не захоче сплатити, хай призна-

чить йому певний строк. Якщо [позичальник] тричі призначить певний строк, то кожного разу до боргу додається по 120 денаріїв, тобто по 3 соліди. Якщо [боржник] і тоді не схоче ні повернути, ні дати зобов'язання сплатити, то понад борг і ті 9 солідів, які росли в результаті трьох нагадувань, боржник присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул LIII ПРО ВИКУП РУКИ ВІД КАЗАНКА

§ 1. Якщо хто буде викликаний на випробування казанком з киплячою водою, то сторони можуть порозумітись, аби присуджений викупив свою руку і зобов'язався привести співприсяжників. Якщо провина виявиться такою, за яку, у разі доказу, винний за законом має сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів, він може викупити свою руку за 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 2. Якщо ж він дасть більше для викупу руки, має сплатити графу «fritus» ніби за провину, в якій був викритий.

§ 3. Якщо ж провина буде такою, за яку, у разі доказу, винний міг бути присуджений до сплати 35 солідів, і якщо сторони погодяться, щоб він викупив свою руку, хай він викупить її за 240 денаріїв, що становить 6 солідів.

§ 4. Якщо ж він дасть більше, хай заплатить графу «fritus» у такому розмірі, в якому він заплатив би за доведену провину. Цей викуп руки має залишатися [сплачуватися] до віри включно.

§ 5. Якщо ж хто звинуватить іншого у вбивстві та притягне його до випробування казанком, і якщо сторони згодяться запросити співприсяжників, він повинен викупити свою руку за 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 6. Якщо ж він дасть більше, «fritus» сплачується графу із віри.

Титул LIV ПРО ВБИВСТВО ГРАФА

§ 1. Якщо хто позбавить життя графа, – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 2. Якщо хто вб'є сацебарона¹¹ або віце-графа – королівського раба, – присуджується до сплати 12000 денаріїв, що становить 300 солідів.

§ 3. Якщо хто вб'є сацебарона – вільного, – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 4. В окремих судових засіданнях не повинно бути більше трьох сацебаронів, і якщо вони виголосили вирок у тих справах, за які отримали «fritus», то про це не слід знову доводити до відома графа, щоб він переглянув справу.

Титул LV ПРО ПОГРАБУВАННЯ ТРУПІВ

§ 1. Якщо хто по-злодійськи пограбує тіло вбитої людини, перш ніж воно буде поховане, [грабіжник] присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

Додаток 1-й. Якщо хто пограбує могильний пагорб над померлою людиною, – присуджується до сплати 15 солідів.

Додаток 2-й. Якщо хто зіпсує пам'ятник на могилі або пограбує носилки, що ідуть услід мерцю, – і за те, і за інше присуджується до сплати 15 солідів.

Додаток 3-й. Якщо хто пограбує каплиці на могилі, – присуджується до сплати 30 солідів.

Додаток 4-й. Якщо хто спалить каплицю, призначену для вічного спочинку померлих або для богослужіння, – присуджується до сплати 200 солідів.

Додаток 5-й. Якщо хто позбавить життя священика, – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

Додаток 6-й. Якщо хто позбавить життя диякона, – присуджується до сплати 12000 денаріїв, що становить 300 солідів.

Додаток 7-й. Якщо хто позбавить життя єпископа, – присуджується до сплати 900 солідів.

¹¹ Сацебарон – посадова особа, що, очевидно, перебувала на королівській службі (захищений потрійним вергельдом). У наступний період ця посада зовсім зникає.

Титул LVI ПРО НЕЯВКУ НА СУД

Додаток 1-й. Якщо хто звинуватить іншого на суді в тому, що він не захотів дати зобов'язання або заплатити борг, тоді рахінбурги, перш ніж вислухати справу згідно із законом, разом з позивачем повинні прийти до будинку відповідача і заявити про вищеназану сплату. Якщо він відмовиться платити, тоді позивач повинен дати йому законну відстрочку і вже потім запросити до його будинку графа і шукати свої речі за законом.

§ 1. Якщо хто знехтує явкою на суд або затримається з виконанням того, що йому визначено рахінбургами, і не забажає укласти угоду ні шляхом композиції, ні очищення водою¹², ні будь-яким іншим законним способом, тоді позивач повинен викликати його на суд перед лицем самого короля. І там будуть 12 свідків, із яких хай перші три поклянуться, що вони були присутні там, де рахінбург присудив їти на випробування водою або дати зобов'язання сплатити композицію, і що він знехтував [постановою рахінбургів]. А потім інші три повинні поклястися, що після винесення постанови рахінбургів ... вони були присутніми при повторній пропозиції [відповідачеві] з'явитися на суд протягом 40 діб, рахуючи від того дня, і він ніяк не побажав задовольнити вимогу закону. Тоді позивач повинен викликати його перед лицем короля протягом 14 діб, і три свідки повинні поклястися, що вони були там у той час, коли [позивач] викликав [відповідача] на суд і призначив йому певний строк. Якщо і тоді він не з'явиться, хай ці дев'ять свідків під присягою, як ми вже зазначали, дадуть свої показання. Так само, якщо він не з'явиться у той день, хай [позивач] призначить йому певний строк, маючи трьох свідків. Якщо позивач виконав усі вимоги, а відповідач у жоден з призначених строків не побажав з'явитися, тоді хай король, до якого він покликаний на суд, оголосить його поза своїм заступництвом. Тоді і сам винний, і все його майно стає власністю позивача. І якщо до тих пір, поки він не сплатить усього, що з нього стягується, хто-небудь дасть йому хліба або виявить гостинність,

¹² Мається на увазі випробування «казанком».

хоч би навіть його власна дружина, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул LVII ПРО РАХІНБУРГІВ

§ 1. Якщо хто-небудь із рахінбургів, засідаючи в суді та розглядаючи позов між двома особами, відмовиться виголосити закон, слід, щоб позивач заявив їм: «Тут я заклинаю Вас винести постанову згідно із Салічним законом». Якщо вони [знову] відмовляться виголосити закон, семеро із цих рахінбургів до заходу сонця присуджуються до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 2. Якщо ж вони і не захочуть виголосити закон і не дадуть зобов'язання сплатити в призначений строк по 3 соліди, вони присуджуються до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 3. Якщо ж рахінбурги судитимуть не за законом, тоді той, проти кого вони винесуть ухвалу, хай подасть на них позов і якщо зможе довести, що вони судили не за законом, кожний з них присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 1-й. Якщо ж рахінбурги виголосять закон [винесуть справедливий вирок?], і той, проти кого вони виголосять, буде звинувачувати їх у незаконному засудженні, він також присуджується до сплати кожному з них по 15 солідів.

Титул LVIII ПРО ЖМЕНЮ ЗЕМЛІ

§ 1. Якщо хто позбавить життя людину, і, віддавши все майно, не спроможний буде сплатити належного за законом, він мусить привести 12 співприсяжників, [які поклянуться в тому], що ні на землі, ні під землею він не має майна більше того, що вже віддав. Потім [вбивця] повинен увійти у свій будинок, зібрати в жменю з чотирьох кутків землю, стати на порозі, повернувшись лицем усередину будинку, і цю землю лівою рукою кидати через плечі на того, кого вважає своїм найближчим родичем. Якщо батько і брати вже платили, тоді [вбивця] хай кидає на трьох найближчих родичів по матері й по батькові. Затим у [самій] сорочці, без

пояса, без взуття, з києм у руці він повинен стрибнути через тин, і ці три [родичі по матері] мають сплатити половину того, що не вистачає для сплати потрібної за законом віри. Те саме мають зробити й три родичі по батькові. Коли ж хто з них виявиться дуже бідним, щоб заплатити свою частку, хай сам кине жменю землі на когось із заможніших, аби той сплатив усе за законом. Якщо ж і цей не матиме чим заплатити, тоді той, хто взяв на поруки вбивцю, повинен привести його в судове засідання і протягом чотирьох засідань брати його на поруки. Коли ж ніхто не поручиться сплатити віру, тобто повернути те, що [вбивця] не заплатив, тоді останній мусить сплатити віру своїм життям.

Титул LIX ПРО АЛЛОДИ

§ 1. Якщо хто помре і не залишить синів, і якщо мати переживе його, нехай вона вступить у спадщину.

§ 2. Якщо не виявиться матері, а залишаться брат або сестра, хай вони вступають у спадщину.

§ 3. Якщо їх не буде, сестра матері хай вступить у спадщину.

Додаток 1-й. Якщо не буде сестри матері, хай сестри батька вступають у спадщину.

§ 4. І якщо потім виявиться хто-небудь ближчий із цих поколінь, він хай вступить у володіння спадщиною, й 5. Земельна ж спадщина ні в якому разі не повинна дістатися жінці; вся земля хай переходить чоловічій статі, тобто братам¹³.

Титул LX ПРО ТОГО, ХТО ХОЧЕ ВІДМОВИТИСЯ ВІД СПОРІДНЕНОСТІ

§ 1. Він повинен з'явитися в судове засідання перед очима тунгіна і там зламати над своєю головою три гілки, мірою в лікоть, розкидати їх на чотири сторони і сказати, що відмовляється від співприсяжництва, від спадщини та усяких стосунків з ними.

¹³ Ця стаття пізніше у Франції тлумачилася стосовно королівського престолонаслідування. На основі її королівський престол не міг переходити по жіночій лінії.

І якщо потім хто-небудь із його родичів буде вбитий або помре, він зовсім не повинен брати участі в розподілі спадщини або у сплаті віри, а його спадщина має надійти до казни.

Титул LXII
ПРО ВІРУ ЗА ВБИВСТВО

§ 1. Якщо буде позбавлений життя чий-небудь батько, половину віри хай візьмуть його сини, а іншу половину хай розділять між собою найближчі родичі як з боку батька, так і з боку матері.

§ 2. Якщо з жодного боку – ні з боку батька, ні з боку матері – не виявиться ніякого родича, ця частина хай відбирається на користь казни.

Титул LXIII
ПРО ВБИВСТВО ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В ПОХОДІ

§ 1. Якщо хто в поході позбавить вільну людину життя, і вбитий не перебував на королівській службі, [вбивця] присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 2. Якщо ж убитий перебував на королівській службі, викритий у вбивстві присуджується до сплати 1800 солідів.

КАПІТУЛЯРІЇ

Капітулярій I¹⁴

4. ПРО ТОГО, ХТО ПОСМІЄ ОБСТРИГТИ ЧУЖУ ДИТИНУ

§ 1. Якщо хто посміє обстригти довговолосого хлопчика без згоди його батьків, – повинен сплатити 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 2. А якщо дівчинку обстриже без згоди батьків, – повинен заплатити 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

5. ПРО ЖІНКУ, ЯКА ПОЄДНАЄТЬСЯ [ШЛЮБОМ] З РАБОМ

§ 1. Якщо яка-небудь жінка поєднається шлюбом зі своїм рабом, усе її майно слід відібрати в казну, а саму її оголосити поза законом.

§ 2. Якщо хтось із родичів її вб'є, ніхто ніяким чином не повинен стягувати [кошти] за її смерть – ні родичі, ні казна. А раба того необхідно найжорстокіше катувати, а саме – колесувати.

І якщо хто з родичів або хто-небудь інший дасть цій жінці хліб або притулок, – повинен сплатити 15 солідів.

6. ПРО СПІВУЧАСНИКІВ ПРИ УМИКАННІ

§ 1. Якщо хто задумає взяти шлюб із чиїм-небудь сином або дочкою без згоди їхніх батьків і буде викритий, а в цьому будуть замішані родичі – або як викрадачі, або як співтовариші при умиканні, – вони підлягають смертній карі, а майно їхнє переходить у казну. § 2. Викрадачів же карають ще більше, ніж за попереднім законом²⁰.

¹⁴ Капітулярій I приписують Хлодвігу, в крайньому разі його перші параграфи (1–4). Наступні параграфи (5–9), очевидно, пізнішого походження і належать до часу правління синів Хлодвіга.

7. ПРО ВДОВУ, ЯКЩО ВОНА ЗАХОЧЕ ВДРУГЕ ВИЙТИ ЗАМІЖ

§ 1. Якщо яка-небудь удова захоче після смерті свого чоловіка вийти заміж, тоді той, хто побажає взяти її, спочатку нехай дасть належний за законом *reirus*, а потім жінка, якщо у неї є сини від першого чоловіка, задовольнить родичів дітей своїх. І якщо вона отримала у придане 25 солідів, то хай дасть 3 соліди як *achasius* найближчим родичам померлого чоловіка, а саме: якщо немає батька і матері, то *achasius* надходить брату померлого або племіннику, сину старшого брата. Якщо ж не виявиться таких, тоді вона [повинна з'явитися] в судовому засіданні перед суддею, тобто перед графом. А граф повинен прийняти її під покровительство короля, і *achasius*, котрий вона мусила б дати родичам померлого чоловіка, надходить у казну. Якщо ж у приданому було 63 соліди, то *achasius* становить 6 солідів, так щоб із кожних 10 солідів один ішов як *achasius*. Слід, однак, простежити, щоби придане, отримане від першого чоловіка, успадкували після смерті матері – його сини, без співучасті будь-кого. Із цього приданого мати нічого не сміє ні продати, ні подарувати. Якщо ж жінка не має синів від першого чоловіка і разом з приданим хоче піти до іншого чоловіка, то, як сказано вище, платить *achasius*. А потім хай накриє лавку, прикрасить постіль подушками й у присутності дев'яти свідків, запросивши родичів померлого, скаже: «Ось знайте, свідки, що я заплатила *achasius*, щоб мати мир з родичами [померлого чоловіка], і ось я залишаю тут постіль, пристойні подушки, накриту лавку і стільці, які я взяла із дому мого батька». І тоді хай з двома частинами приданого свого іде заміж за іншого. А якщо вона цього не зробить, то втрачає дві частини приданого, і, крім того, повинна заплатити 63 соліди фіску. Щодо дівчат-міністеріалок і літок закону цього слід дотримуватися наполовину.

8. ПРО ЧОЛОВІКІВ, ЯКІ ПОВТОРНО БЕРУТЬ ШЛЮБ

§ 1. Якщо хто втратить дружину і захоче взяти другу, не дозволяється йому передавати цій другій придане, яке він дав першій дружині. Якщо залишаться неповнолітні діти, то слід у пов-

ній цілості берегти майно першої дружини і придане до їхнього повноліття, і нічого з цього не можна ні продавати, ні дарувати.

§ 2. А якщо у нього не було синів від першої дружини, то дві частини приданого отримують найближчі родичі померлої жінки. Але вони повинні залишити дві постелі, дві накриті лавки і два стільці. Коли цього не зроблять, то отримують лише третину приданого, якщо тільки раніше не було угоди про передачу майна.

9. ПРО ЛЮДИНУ, ЩО ВБИТА МІЖ ДВОМА СЕЛИЩАМИ [ВІЛЛАМИ]

За звичаєм: якщо людина буде вбита поблизу селища або між двома сусідніми селищами, а вбивцю не виявлять, тоді суддя, тобто граф, повинен прийти на місце вбивства і там просурмити в ріг. І якщо не з'явиться такий, хто впізнав би тіло, тоді сусіди, на чиему полі або межі знайдено тіло, мусять спорудити шибеницю заввишки п'ять футів і в присутності судді підняти тіло. А суддя має сказати: «Ось людина ця вбита у вашому полі і на вашій межі, наказую вам протягом семи діб не знімати її і викликаю вас на суд ... Необхідно прийти на найближче судове засідання, де вам оголосять, що потрібно виконати згідно із законом». Тоді кращі із сусідів тих, кому оголошено було [це], і 65 [співприсяжників] протягом 40 діб хай очистяться, що не причетні до вбивства і не знають, хто його вчинив. Гірші ж мусять привести 15 співприсяжників, котрі поклянуться, як сказано вище. Якщо ж вони цього не виконають протягом 40 діб, то повинні за законом задовольнити позов за особистість померлого. Якщо ж поклянуться, як сказано вище, і через клятву очистяться, з них не буде стягуватися ніяка віра.

11. ПРО ЖІНКУ, ЯКУ ХТОСЬ УДАРИТЬ АБО ЗІРВЕ З НЕЇ ГОЛОВНИЙ УБІР

§ 1. Якщо хто зірве з жінки головний убір, так що її покриття впаде на землю, – повинен сплатити 15 солідів.

§ 2. Якщо розв'яже у неї на голові пов'язку, так що волосся впаде їй на плечі, повинен сплатити 30 солідів.

§ 3. Якщо раб ударить вільну жінку або зіб'є з неї головний убір, він або позбавляється руки, або ж сплачує 5 солідів.

§ 4. Якщо хто вдарить у живіт або у груди вільну вагітну жінку кулаком або стусаном і не пошкодить її плід, але сама вона у результаті цього смертельно захворіє, – повинен сплатити 200 солідів.

§ 5. Якщо ж умертвить плід, а сама вона залишиться живою, – повинен сплатити 600 солідів.

§ 6. А якщо і сама жінка внаслідок цього помре, – повинен сплатити 900 солідів.

§ 7. Якщо ж жінка, котра помре з якої-небудь причини, перебувала під заступництвом короля, – повинен сплатити 1200 солідів.

§ 8. А якщо дитя, вбите у череві матері, виявиться дівчиною, – сплачує 2400 солідів.

§ 9. Щодо міністеріалок і літок або римлянок слід дотримуватися цього закону наполовину.

§ 10. Якщо хто умертвить плід рабині, а ця рабиня була служницею, – повинен сплатити 63 соліди і 1 денарій.

§ 11. Якщо ж рабиня ця була ключницею або доглядачкою свого пана, за неї слід сплатити 100 солідів і 1 денарій.

Капітулярій II

2. ПРО ДРІБНІ ПОДАРУНКИ

§ 1. Якщо чий-небудь батько або мати, видаючи свою доньку заміж, подарує їй щось у шлюбну ніч, усім цим хай вона володіє без участі її братів. Так само, якщо хто подарує щось своєму синові до його повноліття, хай володіє цим без участі будь-кого, а майно, що залишилося, хай поділять між собою порівну.

3. ПРО ВБИВСТВО ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

§ 1. Якщо хто позбавить життя вільну людину і буде викритий, – за законом повинен сплатити віру родичам. Половину віри має отримати син. Із іншої половини чверть віри належить матері; друга ж чверть – найближчим родичам: трьом із рідні по бать-

кові, і трьом – по матері. А якщо матері не буде в живих, половину віри хай поділять між собою родичі, а саме – три найближчі родичі з боку батька і три з боку матері, – але так, що найближчі зі згаданих родичів отримують дві частини, залишаючи третю частину для поділу між двома наступними. Із цих двох найближчий візьме дві частини з цієї третини, а третю частину залишить своєму родичеві.

7. ПРО ТОГО, ХТО ПОСМІЄ ЮРБИЩЕМ НАПАСТИ НА ВІЛЬНУ ЖІНКУ АБО ДІВЧИНУ В ДОРОЗІ

§ 1. Якщо хто нападе юрбищем у дорозі чи в іншому місці на вільну жінку або дівчину і посміє її звалтувати, то всі, викриті у здійсненні цього злочину, повинні сплатити кожний по 200 солідів. А якщо виявляться у тій ватазі такі, що не брали участі в злочині, а лише споглядали, буде їх троє чи більше, – всі повинні сплатити по 40 солідів.

Капітулярій III

1. ПРО ЗАКОННІ ПІДСТАВИ НЕЯВКИ НА СУД

§ 1. Якщо у кого згорить будинок і він не матиме місця для свого майна, а також якщо його затримає хвороба чи в його будинку помре хто-небудь із родичів, або якщо він затримається в королівській справі, у таких поважних випадках людина, що надасть докази, може очистити себе у тому, що не з'явилася на суд.

Капітулярій IV

Договір про дотримання миру государями Хільдебертом і Хлотарем – королями франків

ДЕКРЕТ КОРОЛЯ ХІЛЬДЕБЕРТА

§ 2. Якщо хтось із вільних, звинувачуваний у злочинстві, стане відмовлятися, обвинувач повинен привести 12 наполовину обраних співприсяжників, і вони мусять поклястись у тому, що

заперечувана крадіжка дійсно була. Тоді розбійник сплачує викуп, якщо має чим заплатити. А якщо ні – його на трьох судових засіданнях ставлять перед родичами, і коли вони його не викуплять, розбійник спокутує провину [своїм] життям.

§ 4. Про того, хто спалить на вогні руку

Якщо хтось із вільних буде звинувачений у крадіжці і під час випробування спалить собі руку, то мусить бути покараний за злочин, у якому його звинувачують.

§ 5. Як раб випробовується жеребом

Якщо рабу буде пред'явлено звинувачення у крадіжці, треба просити пана привести раба протягом 20 днів у судове засідання, і якщо буде сумнів, нехай пройде випробування жеребом. А якщо протягом цього строку його затримає яка-небудь законна перешкода, необхідно призначити ще 20 днів. Позивач хай приведе трьох осіб, таких, як сам, та інших трьох обраних, щоб вони клятвою підтвердили дотримання термінів за Салічним законом. Якщо пан не приведе раба, він повинен сам зазнати належного за законом стягнення і дати дозвіл [притягнути раба до відповідальності].

ДЕКРЕТ ХЛОТАРЯ

Позаяк поставлені нічні сторожі не ловлять злодіїв, і дійшло вже до того, що у різних місцях [злодії] знущаються над правосуддям, а охорона потурає їхнім злочинам, ухвалено створити сотні. Якщо в якійсь сотні щось пропаде, потерпілий повинен отримати [від сотні] відшкодування вартості. Якщо ж розбійник з'явиться в іншій сотні і їуди приведе слід, а [сотня] не зверне уваги на подання про це, вона присуджується до пені у розмірі п'ятикратної сплати 15 солідів. Вартість же вкраденого для потерпілого сотня ця хай безперешкодно отримує з другою і третьою, якщо слід виявить там присутність злодія... Якщо при переслідуванні [потерпілий сам] спіймає свого злодія, хай отримує на свою користь повну пеню. Якщо ж злодій буде спійманий при переслідуванні його загоном, половину m ні отримує загін, а вартість слід стягувати зі злодія.

§ 10. Якщо хто знайде крадене в чужому будинку під огорожею, господар будинку карається смертю. Якщо хто буде спійманий з краденими речами, – карається так само. Якщо хто буде звинувачений у прийнятті краденого, хай пройде випробування жеребом: коли візьме поганий жереб, вважатиметься розбійником. Але при цьому з того й іншого боку має бути по три обрані особи, щоб не сталося обману.

§ 11. Про рабів церковних, королівських та інших встановлено: якщо на них хто-небудь зведе звинувачення, то вони випробовуються жеребом, але при цьому має бути застава, із якої можна сплатити панові ціну раба, оскільки випробовуваний наражається на небезпеку [позбавлення життя].

§ 12. Якщо раб, що належить кому-небудь із могутніх людей, які володіють землями у різних місцях, буде звинувачений у злочині, то пану раба приватно, при свідках слід зробити подання – зобов'язати привести раба до судці протягом 20 діб. Якщо пан, не поважаючи суд, у визначений термін не приведе раба, тоді мусить [сам] заплатити за провину пеню згідно зі своїм особистим становищем. Якщо під час подання пану раб буде відсутній, пан відшкодовує вартість провини і дає дозвіл розшукати раба й передати до суду.

§ 14. Ніхто хай не посміє витягувати розбійника або якогонебудь [іншого] злочинця, як про це йшлося в угоді з єпископами, з двору церковного. Якщо будуть такі церкви, де двори не обгороджені, вважати за двір ділянку по обидва боки стін по арпану¹⁵; ніхто з тих, хто заховається, хай не виходить у своїх справах звідти. Якщо ж зроблять це і будуть схоплені, хай присуджуються до необхідного покарання.

§ 15. Якщо чий-небудь раб, втікши від свого пана, заховається у церкві і там пан його знайде, раба необхідно повернути панові як повністю пробаченого.

¹⁵ Арпан – земельна міра у Франкській державі, становив приблизно 0,1 га.

Капітулярій V

ЕДИКТ ГОСУДАРЯ ХІЛЬПЕРІКА-КОРОЛЯ

§ 3. Так само постановили: якщо хто, маючи сусідів, залишити після своєї смерті синів або дочок, хай сини, поки живі, володіють землею згідно із Салічним законом. А якщо сини помруть, дочка так само хай отримає цю землю, як отримали б сини, коли б залишалися живі. Якщо ж помре брат, а інший залишиться живим, брату хай дістанеться земля, а не сусідам. І якщо брат, помираючи, не залишить живим брата, тоді сестра хай володіє цією землею...

Капітулярій VI

1. ЯКЩО ХТО ПОЗБАВИТЬ ЖИТТЯ КОРОЛІВСЬКОГО РАБА АБО ВІЛЬНОВІДПУЩЕНИКА

§ 1. Якщо хто позбавить життя королівського раба або вільновідпущеника, – повинен сплатити 100 солідів.

§ 2. Якщо хто [позбавить життя] римлянина – вільного або тяглову людину чи міністеріала, – повинен сплатити 100 солідів.

2. ЯКЩО ХТО НАПАДЕ НА ПРИРУЧЕНОГО ДЛЯ ПОЛЮВАННЯ ОЛЕНЯ ЧИ НА САМИЦЮ ОЛЕНЯ

§ 1. Якщо хто нападе на прирученого для полювання оленя чи на самицю оленя, – повинен сплатити 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

3. ПРО КРАДІЖКИ ПІД ЧАС ПОЛЮВАННЯ АБО РИБАЛЬСТВА

§ 1. Якщо хто вкраде капкан чи сіть, або вершу забере з човна, – повинен сплатити 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 2. Якщо хто вкраде рибу із човна або із сіті, – повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 3. Якщо хто знайде дичину, що потрапила [в капкан] чи була підстрелена кимось, або захоче переслідувати [звіра], піднятого [чужими] собаками, або ж зніме підвішену дичину, або

вкраде її з будинку, – повинен сплатити 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 4. Якщо хто вкраде з хліва молочне поросля, – повинен сплатити 400 денаріїв, що становить 12 солідів [?].

4. ПРО ТОГО, ХТО ВИКЛИЧЕ ІНШОГО НА ВИПРОБУВАННЯ ГАРЯЧОЮ ВОДОЮ

§ 1. Якщо хто викличе іншого на випробування гарячою водою всупереч велінню короля, – повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

5. ПРО РАБА, ЯКЩО ВІН ПОЗБАВИТЬ ЖИТТЯ ЧУЖУ РАБИНЮ

§ 1. Якщо чий-небудь раб буде звинувачений у тому, що позбавив життя чужу рабину, він повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів, і, крім того, сплатити ціну рабині. Якщо буде звинувачений раб із [домашньої] прислуги, або свинар, або ремісник, або хто-небудь із [простих] робітників і менших рабів, [також] повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

7. ЯКЩО ХТО СИЛОЮ ВІЗЬМЕ ЧУЖИЙ ЧОВЕН

§ 1, Якщо хто силою візьме чужий човен, – повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

8. ПРО ТОГО, ХТО УКЛАДЕ УГОДУ З ЧУЖИМ РАБОМ

§ 1. Якщо хтось із вільних без відома пана укладе угоду з чужим рабом або ж з вільновідпущеником у віллі, – повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

10. ЯКЩО ХТО ПОСМІЄ ЗБИРАТИ КОЛОСНЯ НА ЧУЖІЙ НИВІ

§ 1. Якщо хто без дозволу буде збирати колосся на чужій ниві, – повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

11. ПРО ТОГО, ХТО ПОГРАБУЄ ЧУЖИЙ БУДИНОК

§ 1. Якщо хто пограбує будинок або вчинить у будинку [шкоду], – повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 2. І якщо будинку або ділянці буде завдана яка-небудь шкода киданням каміння, тоді той, кого викриють, повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

13. ПРО ТОГО, ХТО СПУСТОШИТЬ ЧУЖИЙ САД АБО ПОЛЕ, ЗАСІЯНЕ РІПОЮ

§ 1. Якщо хто спустошить сад або засіяне ріпою поле, – повинен сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

*Салическая правда / Пер. с лат. П. П. Грацианского.
Под ред. В. Ф. Семенова. М., 1950. С. 13–78.*

МЕТОДИЧНІ КОМЕНТАРИ

Найважливішою пам'яткою епохи Меровінгів є «Історія франків», створена турським єпископом Григорієм (бл. 538 – бл. 594), якого справедливо називають «батьком французької історії». Георгій Флоренцій, що прийняв у священстві ім'я Григорій, народився 30 листопада 538 (539) р. в Клермоні у знатній галло-римській сім'ї. Рід його належав до вищого сенаторського стану. Багато хто з членів цього роду посідав єпископські кафедри, про що Григорій не раз згадує у своєму творі. Так, його дядько по батькові Галл був клермонським єпископом, дід по матері Григорій – лангським єпископом, двоюрідний дядько Ніцетій – ліонським єпископом. Самому Григорію у 573 р. дісталось одне з найважливіших – Турське єпископство, що зажило особливої слави, бо там зберігалися мощі шанованого галльського святого Мартіна Турського. За своїм походженням, а також як впливовий єпископ, Григорій належав до правлячих верхів і був близький до членів королівського дому. Справжньої класичної освіти він здобути не міг. Традиція латинської літературної мови втратилася, і Григорій, хоча і знав деяких римських письменників, але писав розмовною латиною, загальноживаною серед галло-римлян, що становили основну масу населення по Луарі і навколо Тура. Таким чином, мова його праць була зрозуміла всім сучасникам.

Григорій Турський залишив після себе багату літературну спадщину, більша частина якої дійшла до нашого часу. Основним його твором, безумовно, є «Історія франків», над якою він працював близько 20 років (від 573 р., коли посів турську кафедру, і до самої смерті), неодноразово переробляючи. В первісному варіанті ця праця, мабуть, мала назву «Десять книг історії», бо саме так назвав свій твір автор у кінці роботи (книга X, розділ 31). В одному з найдавніших рукописів твір має назву «Церковна Історія франків», очевидно, за аналогією з «Церковною історією народу англів» Беди Достоповажного. Проте видавничі традиції ще від XVI ст. закріпила за ним назву «Історія франків» («*Historia Frankorum*»), під якою він відомий і у вітчизняній історіографії.

Композиційно «Історія франків» складається з невеликого вступу, де автор обґрунтовує мотиви, що змусили його взятися за написання даного твору, і десяти книг основної частини.

Перші чотири книги становлять, очевидно, щось цілісне, бо наприкінці вміщена особлива хронологічна таблиця викладених подій (аналогічна схема, що охоплює зміст V–X книг, є наприкінці всієї праці). Перша частина (з чотирьох книг) присвячена подіям, що передують діяльності автора на посаді турського єпископа, їй властива особлива манера оповіді: розповідь тут ведеться безсистемно, і вона схожа на спогади, серед яких є виписки з праць інших письменників. Перша книга містить виклад подій від створення світу до 400 р. до н. е. і складена на основі хронік Євсевія-Ієроніма, Орозія та ін. Друга книга присвячена діянням турських єпископів, історії перших германських народів, що поселилися в Галлії, навалі Аттіли і ранній історії франків до смерті Хлодвіга. У третій і четвертій книгах історія франків викладена до 575 р., коли помер Сігіберт Австрзійський.

Початок п'ятої книги ніби відкриває собою нову працю. В окремому пролозі Григорій звертається з красномовним напученням до королів з меровінзького дому, закликаючи їх припинити братовбивчі війни і чвари, що спустошують країну і виснажують народ. Далі йде ґрунтовна розповідь, присвячена подіям, очевидцем яких він був, а в багатьох із них брав участь. Чим ближче до кінця твору, тим детальніше автор викладає події. Так, десять років до смерті Хільперіка (578–584) займають дві книги (V–VI), а вісім років після його смерті – чотири (VII–X). Події, за невеликим винятком, викладаються строго хронологічно, за роками правління Хільдеберта, сина Сігіберта: цим Григорій ніби наголошує, що навіть коли Тур був під владою Хільперіка, законним його володарем залишався син Сігіберта.

Закінчив автор свою працю, очевидно, у 591 р. і тоді знову переглянув перші чотири книги, зробивши до них особливе доповнення агіографічного характеру, що збереглося лише у декількох рукописах. Незадовго до смерті Григорій ще раз відредагував свій твір.

Як уже зазначалося, останні шість книг (V–X) Григорій Турський писав як сучасник та очевидець подій. Для перших чотирьох книг він використав хроніки, твори і листи єпископів того часу – Сідонія Аполлінарія з Клермона. Авіта з В'єнна і Ремігія з Реймса, церковні легенди і Життя святих, а також консульські фасти кінця V ст., які не дійшли до нас. Особливо важливими для нього, мабуть, були твори істориків V ст. Сульпіція Александра і Рената Фрігеріда, що стосувалися перших війн римлян з франками; ці твори до нас не дійшли, але Григорій їх цитує і зіставляє, причому робить це дуже ґрунтовно. Очевидно, він звертався і до місцевих літописів, які велись у єпископських містах, до єпископських і монастирських архівів.

Близький до королівського дому, важлива в державі духовна особа, він був досить добре поінформований про державні справи і про події в усьому королівстві, навіть мав доступ до королівського архіву. Нерідко він використовує офіційні документи і вводить їх у свою розповідь. Наприклад, Анделотський договір 587 р. між королями Гунтрамном і Хільдебертом має неабияке значення для відтворення історії меровінзького періоду. Багато єпископських послань та інші матеріали відомі нам лише з «Історії франків». Однак головним джерелом інформації про «варварський світ» для Григорія Турського були усні свідчення. Він посилається на оповіді старших сучасників і взагалі «людей надійних» (книга V, розділ 6). Використовував Григорій і розповіді прочан, що приходили на поклоніння до гробниці Мартіна Турського: вони дали йому деякі свідчення про події у Візантії і в Іспанії. Багато із збережених ним легенд про Хлодвіга і франкську давнину походять із франкського дружинного фольклору. Там, де автор сумнівається у свідченнях, про які повідомляє, він за загальним зразком стародавніх істориків робить застереження: «як говорять», «як багато хто говорить», «як переказують».

У своїй праці, написаній живо й виразно (за що вже в XVI ст. його порівнювали з Геродотом), Григорій Турський дає переважно зведення політичних подій, що відбувалися у Франкській державі у V–VI ст. Автор детально аналізує утворення Франкської держави на чолі з Хлодвігом, хід міжусобної боротьби за

його наступників, взаємовідносини королівської влади і церкви за часів перших Меровінгів. У творі Григорія Турського, як у дзеркалі, відбиваються грубі й жорстокі звичаї тогочасної доби. Саме він залишив нащадкам жажливі картини аморальності членів меровінзького королівського дому, в середовищі яких віроломство, зрада й лицемірство були звичним явищем, так само як і вбивства, скалічення й тортури. Істинним сином цього середовища був і сам автор. Жорстокість королів він не засуджував, бо врешті-решт вони відмолювали свої гріхи біля гробниці Мартіна Турського, приносячи цій обителі дорогоцінні дари, що збагачували церкву. Політичну роль королівської влади Григорій ставив дуже високо, звеличуючи і вихваляючи окремих її представників. Так, він ідеалізував Хлодвіга, який був опорою католицької церкви в боротьбі з аріанством. І хоча Хлодвіг не гребував ніякими засобами для досягнення своєї мети – створення Франкської держави і встановлення одноосібної влади, Григорій не дає оцінки віроломним і підступним учинкам франкського короля, заявляючи при цьому, що Хлодвіг «ходив із серцем праведним перед Богом і робив те, що було приємно Його очам» (книга II, розділ 40).

У праці Григорія Турського події світської історії тісно переплітаються з фактами церковної історії, причому останній надається перевага. Розповіді про чудеса, про зведення храмів, про боротьбу з еретиками тощо посідають настільки важливе місце у творі, що він справедливо був названий в одному з найдавніших рукописів «Церковною історією франків». У центрі уваги Григорія – не стільки Франкська держава, скільки галльська, а ще точніше – турська церква. Він простежує її історію від самого заснування, від єпископа до єпископа і закінчує свій твір переліком усіх єпископів, що змінилися за цей час. Автор намагається за цим зразком повідомити про зміну єпископів і на інших галльських кафедрах, але тут не досягає повноти: чим далі кафедра від Тура, тим бідніші його свідчення. Так само розподіляється його інтерес і щодо світських подій – міжусобиці, які стосувалися Тура і турської церкви, описані дуже детально, а війни на далеких германських кордонах – хоч їх вели покровителі Гри-

горія Сігіберт і Хільдерік – ледь згадуються. Як правило, Григорій Турський не акцентує увагу на фактах соціальної історії. Система адміністрації, патронату, збору податків існує для нього як явище, що не потребує детального опису і глибокого осмислення. Тільки виняткові випадки, як-от свідчення про бунт городян Ліможа, викликаний запровадженням королем Хільперіком нових тяжких податків (книга V, розділ 28), потрапляють у його історію. Такою є загальна тенденція твору. Що ж до вірогідності свідчень, які він повідомляє, то, за винятком легендарного матеріалу, неминучого у всіх працях того часу, Григорій Турський у цілому намагається дотримуватися історичної правди. Це й робить його «Історію франків» основним джерелом з політичної історії Франкської держави V–VI ст.

Григорій Турський

ІСТОРІЯ ФРАНКІВ

Книга II

Розділ 9

... Багато хто повідомляє, що ті ж самі франки прийшли з Паннонії і насамперед заселили береги Рейну. Потім вони перейшли Рейн, пройшли Торінгію і там за округами і областями обрали собі довговолосих королів¹⁶ зі своїх перших, так би мовити, більш знатних родів. Пізніше це було підтверджено перемогами Хлодвіга [над ними], про що ми розповімо далі. У Консульських фастах¹⁷ ми чинимо, що Теодомер, король франків, син Ріхімера, і мати його Леціла загинули від меча. Кажуть також, що тоді королем у франків був Хлогіон, діяльна і вельми знатна серед свого народу людина. Він жив у фортеці, що звалася Діспарг, розташованій в області торінгів. У цій же області, у південній її частині, до самої річки Луари, жили римляни. По той бік Луари панували готи. Бургунди, послідовники ересі аріан, жили по той бік Рони, на якій розташоване місто Ліон. Але Хлогіон послав у місто Камбре розвідників, і коли вони все ретельно розвідали, сам вирушив за ними туди, розбив римлян і захопив місто. Тут він пробув недовго і захопив область до самої ріки Сомми. Кажуть, що з цього ж роду походив і король Меровеї, у якого був син Хільдерік.

Розділ 10

Очевидно, цей народ [франки] завжди був прибічником язичества, вони зовсім не визнавали Бога, але робили зображення

¹⁶ Тільки спадкоємцям королівського дому дозволялося відпускати довге волосся, що було відмітною ознакою верховного бога германців Одіна. Цим рід Меровінгів приписував собі божественне походження. Всі Меровінги зберегли (аж до зникнення своєї династії) цей знак королівської гідності.

¹⁷ Консульські фасти (Consulares) – щорічні службові замітки римських консулів

лісів і вод, птахів і тварин та... стихій природи і поклонялися їм як Богу і приносили жертву...

Розділ 12

Коли Хільдерік був королем над франками, він, вирізняючись надмірною розпусністю, почав розбещувати їхніх доньок. Це розлютило франків, і вони позбавили його королівської влади. Дізнавшись, що вони хочуть ще й убити його, він подався до Тюрінгії, залишивши на батьківщині вірну йому людину, яка зуміла би смиренними промовами пом'якшити серця розгніваних франків і подати сигнал, коли йому можна повернутися на батьківщину. Умовним знаком був золотий злиток, поділений ними навпіл; одну частину взяв із собою Хільдерік, а іншу – його наближений, який при цьому сказав: «Коли я тобі пришлю мою частину і вона разом з твоєю утворить золотий злиток, тоді ти зі спокійною душею повертайся на батьківщину». І ось, прийшовши в Тюрінгію, Хільдерік заховався у короля Бізіна і його дружини Базіни. Франки ж, прогнавши Хільдеріка, одностайно визнали своїм королем Егідія, магістра армії, посланого, як ми згадували вище, у Галлію Римською імперією. Коли Егідій уже восьмий рік правив франками, вірна людина Хільдеріка, таємно схиливши франків на його бік, послала до нього вісника з частиною поділеного золотого злитка... А Хільдерік, пізнавши в цьому надійний знак того, що його знову бажають франки і навіть самі просять, повернувся з Тюрінгії додому, де був поновлений у королівській владі. І ось під час їхнього правління та сама Базіна, про яку ми згадували вище, залишивши чоловіка, прийшла до Хільдеріка. Коли Хільдерік, стурбований цим, запитав про причину її приходу з такої далекої країни, кажуть, вона відповіла: «Я знаю твої доблесті, знаю, що ти дуже хоробрий, тому я і прийшла до тебе, щоб залишитися з тобою. Якщо б я дізналась, що є в заморських краях людина, гідніша за тебе, я зробила б усе, щоб з ним поєднати своє життя». Хільдерік з радістю одружився на ній. Від цього шлюбу у неї народився син, якого Базіна назвала Хлодвігом. Хлодвіг був великим і могутнім воїном.

Розділ 18

І ось Хільдерік вів війну з Орлеаном¹⁸, а Одоакр із саксами виступив проти Анжера. Тоді сильна епідемія чуми покосила народ. Помер також і Егідій, залишивши сина на ім'я Сіагрій. Після смерті Егідія Одоакр отримав заручників з Анжера та інших місць. Бретони, вигнані готами з Буржа, багатьох своїх залишили вбитими біля села Деоль. Але Павло, римський воєначальник, за допомогою римлян і франків виступив проти готів і забрав з поля бою багату здобич. Коли ж Одоакр прийшов в Анжер, то наступного дня туди підійшов король Хільдерік і, після того як був убитий Павло, захопив місто. Того дня від сильної пожежі згорів єпископський будинок.

Розділ 19

Після цих подій між саксами й римлянами розпочалася війна. Але сакси кинулися тікати, і коли їх переслідували римляни, то вони багатьох своїх залишили на полі бою, убитих мечем. Франки захопили і спустошили острови саксів, при цьому вбили багато народу. Того ж року в листопаді місяці відбувся землетрус. Одоакр уклав союз із Хільдеріком, і вони підкорили алеманів, що захопили частину Італії.

Розділ 27

Після цих подій помер Хільдерік¹⁹, і замість нього почав правити його син Хлодвіг. На п'ятому році правління Хлодвіга король римлян Сіагрій²⁰, син Егідія, місцем свого перебування обрав Суассон, яким колись володів вищезгаданий Егідій. Проти

¹⁸ Григорій не говорить, проти кого воював Хільдерік. Мабуть, йдеться про битву біля Орлеана у 463 р., в якій Егідій розбив вестготів.

¹⁹ У 481 р. в Турні

²⁰ Григорій, розповідаючи про Сіагрія, називає його rex Romanorum – «король римлян», не знаючи його справжнього титулу. Можливо, він був патрицієм, як його називав Фредегар у своїй Хроніці (книга III, розділ 15). Сіагрій, римський полководець, був останнім представником Римської імперії в Галлії. Своім місцеперебуванням, як і його батько Егідій, він обрав Суассон, що межував з володіннями франків.

Сіаґрія вись кпив Хлодвіґ разом зі своїм родичем Рагнахаром, який також мав королівство²¹, і поставив вимогу, щоб Сіаґрій підготував місце для битви. Той не відійшов і не побоявся чинити опір Хлодвіґу. І ось між ними відбулася битва²². І коли Сіаґрій побачив, що його військо розбите, він кинувся тікати і швидким маршем попрямував у Тулузу до короля Аларіха. Однак Хлодвіґ відправив до Аларіха послів з вимогою, щоб той видав йому Сіаґрія. У противному разі – хай Аларіх знає, – якщо він буде переховувати Сіаґрія, Хлодвіґ розпочне з ним війну. І Аларіх, побоюючись через Сіаґрія накликати на себе гнів франків, – адже готам властиве боягузтво, – наказав зв'язати Сіаґрія і видати його послам. Діставши Сіаґрія, Хлодвіґ наказав утримувати його під вартою, а після того як захопив його володіння, наказав таємно заколоти його мечем. У той час військо Хлодвіґа пограбувало багато церков, так як Хлодвіґ був ще в полоні язичницьких забобонів. Одного разу франки забрали з якоїсь церкви разом з іншими дорогоцінними речами, необхідними для церковної служби, велику чашу дивовижної краси. Але єпископ тієї церкви направив до королів послів з проханням: коли вже церква не заслуговує повернення чого-небудь іншого з її священних посудин, то принаймні хай повернуть їй хоча б цю чашу. Король, вислухавши послів, сказав їм: «Ідіть за нами в Суассон, адже там повинні ділити всю військову здобич. І якщо ця посудина, котру просить єпископ, за жеребом дістанеться мені, я виконаю його прохання». Після прибуття до Суассона, коли склали всю купу здобичі посередині, король сказав: «Найхоробріші воїни, я прошу віддати мені, крім моєї частки, ще і цю посудину». Зрозуміло, він говорив про вищезгадану чашу. У відповідь на ці слова короля ті, хто мав здоровий глузд, сказали: «Славний королю! Усе, що ми тут бачимо, – твоє, і самі ми підлеглі твоїй владі. Роби тепер усе, що тобі захочеться. Адже ніхто не сміє чинити опір тобі!» Як тільки вони вимовили ці слова, один запальний воїн, заздрісний і нерозумний, підняв сокиру і з вигуком: «Ти отримаєш звідси

²¹ Так зване королівство Камбре – місто на півночі Галлії.

²² У 486 р.

тільки те, що тобі належить за жеребом», – опустил її на чашу. Всі були вражені цим учинком, але король покірливо стерпів цю образу. Він узяв чашу і передав її посланцю єпископа, затаївши «в душі глибоку образу». А через рік Хлодвіг наказав усім воїнам з'явитись у всьому військовому спорядженні, щоб показати на Березневому полі²³, наскільки справно тримають вони свою зброю. І коли він обходив ряди воїнів, він підійшов до того, хто ударив (сокирою) по чаші і сказав: «Ніхто не підтримує зброю в такому поганому стані, як ти. Адже ні спис твій, ні меч, ні сокира ні до чого не придатні». І, вирвавши у нього сокиру, він кинув її на землю. Коли той ледь-ледь нахилився за сокирою, Хлодвіг підняв свою сокиру і розрубав йому голову, говорячи: «Ось так і ти вчинив із тією чашею у Суассоні». Коли той помер, він наказав решті розійтись, нагнавши на них своїм вчинком великий страх. Хлодвіг провів багато битв і здобув багато перемог. Так на десятому році свого правління²⁴ він розпочав війну з тюрніями і підкорив їх.

Розділ 28

У той час у бургундів кролем був Гундевех із роду короля Атанаріха, гонителя християн, про якого ми згадували вище. У Гундевеха були чотири сини: Гундобад, Годігізіл, Хільперік і Годомар. І ось Гундобад убив мечем свого брата Хільперіка, а його дружину утопив у річці, прив'язавши до ший камінь. Двох його дочок він прирік на вигнання; з них старшу, що стала черницею, звали Хроною, молодшу – Хродехільдою. Оскільки Хлодвіг часто посилав посольства у Бургундію, то його послі одного разу побачили дівчину Хродехільду. Визнавши її гарною і розумною і довідавшись, що вона королівського роду, вони повідомили про це короля Хлодвіга. Той негайно направив послів до Гундобада з проханням віддати Хродехільду йому за дружину.

²³ Березневі поля – щорічні огляди військових сил у Франкській державі, що проводилися королівською владою у березні, замінивши собою давньогерманські народні збори.

²⁴ У 491 р.

Оскільки Гундобад побоявся відмовити Хлодвігу, він передав її послам. Ті забрали її і швидко доправили до короля. Побачивши її, король дуже зрадів і одружився на ній. Але у нього вже був син на ім'я Теодоріх від наложниці.

Розділ 29

Отож, у короля [Хлодвіга] від королеви Хродехільди першою дитиною був син. Оскільки Хродехільда хотіла його охрестити, вона безперестанку зверталася до чоловіка зі словами: «Ваші боги, яких ви вшановуєте, – ніщо, бо вони не в змозі допомогти ні собі, ні іншим, адже вони зроблені з каменю, дерева або з якогось металу. А імена, що ви їм дали, належать людям, а не богам, як, наприклад, Сатурн, який, аби не бути вигнаним своїм сином із царства, втік, або, наприклад, сам Юпітер, найнечестивіший розпусник, осквернитель чоловіків, насмішник над родичами, він не міг навіть утриматися від співжиття зі своєю власною сестрою, як вона сама про це каже: «Я – і сестра, і дружина Юпітера». А на що здатні були Марс і Меркурій? Вони швидше володіли мистецтвом волхвувати, ніж божественною силою. Слід краще вшановувати того, хто за словом своїм створив із нічого небо і землю, море і все те, що у них є. Хто примусив світити сонце і прикрасив небо зірками, хто наповнив води плазунами, землю – живими істотами, повітря – крилатими птахами; за чиїм помахом земля прикрашається плодами, дерева – фруктами, виноградні лози – виноградом; чиєю рукою створений рід людський; за чиєю добротою все це служить людині і призначено для самої людини, яку він створив». Але хоч би як часто говорила це королева, серце короля зовсім не схилилося до християнської віри, і він відповідав: «Усе створено і виникло з волі наших богів, а ваш бог ні в чому не може себе проявити і, що найголовніше, не може довести, що він із роду богів». Тим часом благочестива королева принесла сина хрестити. Вона звеліла прикрасити церкву килимами і полотнищами, щоб під час святкового богослужіння легше було схилити до віри того, кого вона не могла схилити проповіддю. Однак дитина, названа Інгомером, померла після хрещення – ще у білому одязі, в якому

вона була відроджена при хрещенні. Роздратований цими обставинами, король гнівно і різко докоряв королеві: «Якщо би хлопчик був освячений іменем моїх богів, він неодмінно залишився б живим; зараз же, коли його охрестили в ім'я вашого бога, він не вижив». На що королева йому відповідала: «Я дякую всемогутньому Богові, Творцеві всього, за те, що він не визнав мене за негідну і захотів взяти народжене з утроби моєї у царство своє. Душа моя не журиться з цього приводу, бо я знаю, якщо хтось покликаний з цього світу в білому вбранні, то повинен перебувати в царстві Божому». Після цього королева народила другого сина, якому дали при хрещенні ім'я Хлодомер. Коли й він почав хворіти, король сказав: «З ним трапиться те саме, що і з його братом – хрещений в ім'я вашого Христа, він швидко помре». Але, врятований молитвами матері, син по волі Божій видужав.

Розділ 30

Королева безупинно вмовляла Хлодвіга визнати істинного Бога і відмовитися від язичеських ідолів. Але ніщо не могло схилити його до цієї віри доти, доки одного разу, під час війни з алеманами²⁵, він вимушений був визнати те, що колись охоче відкидав. А відбулося це так: коли обидва війська зішлись і між ними зав'язалася жорстока битва, то війську Хлодвіга уже загрожувало повне винищення. Бачачи це, Хлодвіг підвів очі до неба і, розчуливши ся серцем, зі сльозами на очах вимовив: «О Ісусе Христе, до Тебе, кого Хродехільда сповідує сином Бога живого, до Тебе, котрий, як кажуть, допомагає стражденним і дарує перемогу тим, хто вірить у Тебе, з покірністю звертаюся проявити славу могутності Твоїї. Якщо Ти подаруєш мені перемогу над моїми ворогами і я відчую силу Твою, котру відчув, як він стверджує, освячений Твоїм іменем народ, увірую в Тебе і хрещуся в ім'я Твоє. Тому що я закликав своїх богів на допомогу, але переконався, що вони не допомогли мені. Ось чому я думаю, що не наділені ніякою силою боги, які не приходять на допомогу тим, хто їм поклоняється. Тебе зараз закликаю, в Тебе хочу вірувати,

²⁵ У 496 р.

тільки врятуй мене від противників моїх». І як тільки він вимовив ці слова, алемани повернули назад і кинулися тікати. А побачивши свого короля вбитим, вони здалися Хлодвігу зі словами: «Просимо тебе не губити більше народу, адже ми вже Твої». Хлодвіг припинив битву і, підбадьоривши народ, повернувся з миром додому. Там він розповів королеві, як отримав перемогу, накликавши ім'я Христа.

(Це відбулося на 15-му році його правління...)

Розділ 31

Тоді королева звеліла тасмно призвати Святого Ремігія, єпископа міста Реймса, і попрохала його вселити у короля «слово спасіння». Запросивши короля, єпископ почав віч-на-віч переконувати його увірувати в істинного Бога, Творця неба і землі, і залишити язичницьких богів, які не можуть приносити користі ні собі, ні іншим. Король сказав йому у відповідь: «Охоче я тебе слухав, найсвятіший Отче, одне мене бентежить, що підвладний мені народ не потерпить того, щоб я залишив його богів. Однак я піду і буду говорити з ним згідно з твоїми словами». Коли ж він зустрівся зі своїми, сила Божа випередила його, і весь народ іще раніше, ніж він почав говорити, немовби в один голос вигукнув: «Милостивий королю, ми відмовляємося від смертних богів і готові йти за безсмертним Богом, якого проповідує Ремігій». Про це повідомили єпископу, і він з превеликою радістю звелів приготувати купіль для хрещення. На вулицях порозвішували різнобарвні полотнища, церкву прикрасили білими завісами, прибирають баптистерій²⁶, розливають бальзам, запалюють пахучі свічі, весь храм і баптистерій наповнюються божественним ароматом. І таку благодать дарував там Бог, щоб люди думали, ніби вони перебувають у раю. І король попросив єпископа охрестити його першим. Підійшов до купелі Новий Костянтин, щоб очиститися від давньої прокази і змити чистою водою брудні плями, успад-

²⁶ Баптистерій – споруда для хрещення. Будувався поруч із соборами. Мав, як правило, круглу або восьмигранну форму. В середині нього знаходився басейн для хрещення.

ковані від минулого. Коли він підійшов, готовий хреститися, святий Божий звернувся до нього з такими словами: «Покірно схили шию, Сігамбр²⁷, шануй те, що спалював». А був Святий Ремігій єпископом вельми вченим і особливо розумівся на риторичі. Крім того, він вирізнявся такою святістю, що у здійсненні чудес був рівний [Папі] Сильвестрові. І зараз ще збереглася книга з його житієм²⁸, де розповідається, що він воскресив мертвого. Так король визнав всемогутнього Бога у Трійці, хрестився в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, був помазаний святим миром і осяяний хрестом Христовим. А з його війська хрестилися більше трьох тисяч чоловік. Хрестилася і сестра його Альбофледа, яку через деякий час забрав Господь... Стала християнкою і друга його сестра, Лантехільда, раніше прихильниця ересі аріан; визнавши єдиносущність Сина і Святого Духа з Отцем, вона була миропомазана.

Розділ 32

Тоді брати Гундобад і Годегізіл володіли королівством, що простягалось по Роні і Соні з провінцією Массілійською. Але вони і їхній народ дотримувалися брехливого вчення аріан. І коли Гундобад і Годегізіл напали один на одного, то Годегізіл, дізнавшись про перемоги короля Хлодвіга, таємно відрядив до нього послів з такими словами: «Якщо ти мені допоможеш у переслідуванні мого брата, щоб я міг знищити його у битві або вигнати з країни, я буду щорічно виплачувати тобі встановлену тобою данину в будь-якому розмірі». Той з радістю прийняв цю пропозицію, пообіцявши допомогу, хоча б де її потребували, і в умовлений строк послав військо проти Гундобада. Коли Гундобад дізнався про це, він, не здогадуючись про підступність брата, послав до нього гінця сказати: «Прийди до мене на допомогу, бо франки виступають проти нас і підходять до нашої країни, щоб її захо-

²⁷ Сікамбри (сігамбри) – могутнє германське плем'я, що вирізнялося войовничістю і населяло за часів Цезаря правий берег середнього Рейну.

²⁸ Очевидно, Григорій має на увазі короткий життєпис Ремедія (Ремігія), що приписується Фортунату.

пити. Об'єднаємося проти ворожого нам народу, щоб нам, якщо будемо діяти поодиночі, не зазнати того, що зазнали інші народи». Той відповів: «Я прийду зі своїм військом і допоможу тобі». І всі троє одночасно виступили зі своїми військами – Хлодвіг проти Гундобада і Годегізіла. Дійшли вони зі всіма воїнами до фортеці під назвою Діжон. Під час битви на річці Уш²⁹ Годегізіл приєднався до Хлодвіга, і їхні війська знищили військо Гундобада. Коли ж Гундобад побачив підступність брата, про яку і гадки не мав, він повернув назад і кинувся тікати, потім, рухаючись вздовж берега річки Рони, ввійшов у місто Авіньйон. Після здобутої перемоги Годегізіл, пообіцявши Хлодвігу частину свого королівства, відступив з миром і зі славою ввійшов у В'єнн, ніби він уже володів усім королівством. Король Хлодвіг, ще помноживши свої сили, рушив навздогін Гундобаду, щоб вигнати його з міста і вбити. Довідавшись про це, Гундобад ужахнувся, побоюючись, що його може наздогнати раптова смерть. Але був у нього один вельможа на ім'я Арідій, дотепний і розумний. Гундобад викликав його до себе і сказав: «З усіх боків підстерігають мене нещастя, і я не знаю, що мені робити, бо ці варвари виступили проти нас, щоб нас убити і спустошити всю нашу країну». Арідій відповів: «Тобі необхідно заради збереження твого життя угамувати дику вдачу цієї людини [Хлодвіга]. Зараз же, якщо ти не заперечуєш, я прикинуся перебіжчиком від тебе, і коли я прийду до нього, я буду чинити так, що вони не заподіють шкоду ні Тобі, ні твоїй країні. Тільки ти виконуй те, що Хлодвіг за моєю порадою буде вимагати від тебе, до тих пір, поки милосердний Господь не вважатиме за потрібне довести твою справу до благополучного кінця». І Гундобад сказав: «Я виконаю всі твої вимоги». Після цього Арідій попрощався з Гундобадом і пішов. Коли він з'явився перед королем Хлодвігом, то сказав йому: «Наймилосердніший королю, ось я, твій покірний слуга, прийшов, щоб віддатися твоїй владі, залишивши цього найнещаснішого Гундобада. Якщо твоя милість вважатиме гідним прийняти мене, то ти і твої нащадки матимете чесного і вірного слугу». Той його вельми охоче прийняв і зали-

²⁹ Битва на річці Уш відбулася у 500 р.

шив у себе. Був же Арідій веселим оповідачем, розумним радником, справедливим суддею і людиною надійною у збереженні таємниці. І ось одного разу, коли Хлодвіг з усім своїм військом перебував біля стін міста, Арідій сказав йому: «О королю, якщо б твоя славна високість милостиво захотіла вислухати мене, негідного, мої декілька слів, то я, хоча ти і не потребуєш поради, зробив би послугу від чистого серця, і це пішло б на користь і тобі, і містам, проти яких ти думаєш воювати. Навіщо, – продовжував він, – ти тримаєш тут військо, коли ворог твій сидить в укріпленому місці, спустошуєш поля, витолочуєш луки, нищиш виноградники, вирубаєш маслинові сади і знищуєш всі плоди в країні? А тим часом ти не в силах заподіяти йому якоїсь шкоди. Краще відправ до нього посольство і наклади на нього данину, яку він щорічно виплачуватиме тобі, щоб таким чином і країна залишалася цілою, і ти завжди володарював над твоїм данником. Якщо ж він не погодиться з цим, тоді ти зробиш так, як тобі буде до вподоби». Король прийняв його раду і наказав війську повернутися додому. Потім відправив посольство до Гундобада і поставив вимогу, щоб той виплачував йому щорічно данину. І він виплатив йому за цей рік і пообіцяв сплачувати надалі.

Розділ 33

Після цього Гундобад, знову зібравшись з силами і вже вважаючи для себе принизливим сплачувати обіцяну данину королю Хлодвігу, виступив з військом проти свого брата Годегізіла і, закривши його в місті В'єнн, розпочав облогу. Але коли в місті для простого народу не стало продовольства, Годегізіл, побоюючись голоду, наказав вигнати з міста простонароддя. Так і зробили; але разом з іншим вигнали і майстра, який опікувався водопроводом. Обурений своїм вигнанням він прийшов до Гундобада і показав, яким чином він може проникнути в місто і помститися Годегізілу. Під його керівництвом озброєний загін попрямував до водопровідного каналу, причому багато хто з тих, що йшли попереду, мали залізні лопати, бо водопровідний вихід був закритий великим каменем. За вказівкою майстра вони, користуючись

ломами, відвалили камінь і потрапили в місто. І ось вони опинились у тилу обложених, коли ті все ще пускали стріли зі стін. Після того як з центру міста донісся сигнал сурми, обложники захопили ворота, відкрили їх і також вступили у місто. Коли народ у місті опинився між двома загонами і почав винищуватися з обох боків, Годагізіл знайшов притулок у церкві єретиків, де його й убили разом з єпископом аріан. Франки ж, котрі були при Годагізілі, всі зібралися в одній башті. Але Гундобад наказав не завдавати жодному з них ніякої шкоди. Коли ж він захопив їх, то відправив на вигнання в Тулузу до короля Аларіха. А сенатори і бургунди, що співчували Годагізілу, були вбиті. Гундобад же підкорив усю область, яка тепер називається Бургундією, і ввів більш м'які закони³⁰, за якими бургунди не повинні обмежувати [права] римлян.

Розділ 35

І ось коли король готів Аларіх³¹ побачив, що король Хлодвіг безупинно здобуває перемоги, підкорюючи народи, він направив до нього послів сказати: «Якщо б мій брат по милості Бога захотів зустрітися зі мною, то це було б і моїм бажанням». Хлодвіг погодився на цю пропозицію і прибув до Аларіха. Вони зустрілися на півострові, що на річці Луара, недалеко від села Амбуаз. Поговоривши між собою, вони разом пообідали, випили вина і розсталися з миром, пообіцявши один одному дружбу. Багато жителів Галлії дуже хотіли тоді бути під владою франків.

Розділ 37

І ось король Хлодвіг сказав своїм: «Я дуже стурбований тим, що аріани володіють частиною Галлії. Підемо ж з божою допомогою на них і, перемігши їх, підкоримо нашій владі країну».

³⁰ Мається на увазі Бургундська правда (Lex Burgundionum), що регламентувала відносини бургундів з римлянами. Бургундська правда є однією з найдавніших варварських правд. Її найдавніша редакція належить до 534 р., часу завоювання франками Бургундії.

³¹ Аларіх II (484–507) – король вестготів, що володів південною частиною Галлії (на Південь від Луари). Столицею його королівства була Тулуза.

І так як його промова сподобалася всім, Хлодвіг, виступивши з військом, попрямував до Пуатьє³². Там тоді знаходився Аларіх. Коли частина війська проходила через Турську територію, Хлодвіг, з поваги до Святого Мартіна, наказав, щоб ніхто нічого не брав у цій області, крім трави і води. Але один із війська, знайшовши у якогось бідняка сіно, сказав: «Хіба ж не наказав король брати тільки траву і нічого іншого? Це ж якраз і є трава. Ми не порушимо наказу короля, якщо візьмемо її». Коли воїн самовільно взяв у бідняка сіно, про це стало відомо королю. Король в одну мить розсік його мечем, сказавши при цьому: «Як ми можемо сподіватися на перемогу, якщо ми ображаємо блаженного Мартіна?» І цього було досить, щоб військо більше нічого не брало у цій області. А сам Хлодвіг направив послів у базиліку святого і при цьому сказав: «Ідіть туди, може, у святому храмі буде вам передвістя про перемогу». Причому він дав їм подарунки, щоб покласти у святому місці, і сказав: «Якщо ти, Господи, мені помічник і вирішив передати в руки мої цей невірний і завжди ворожий тобі народ, то будь милостивий до мене і дай знак при вході у базиліку Святого Мартіна, аби я дізнався, що ти мене, слугу твого, вважаєш гідним твоєї милості». Слуги поспішили. А коли вони наближалися до призначеного місця і за наказом короля вже входили до святої базиліки, то в цей момент керівник півчोї несподівано проспівав такий антифон³³: «Ти підперезав мене силою для війни і кинув під ноги мої повсталих проти мене» [Псалом 17: 40, 41]. Почувши цей псалом, послі, віддавши хвалу Господові і пообіцявши священні дари блаженному сповідникові, з радістю повідомили про це короля. Коли ж Хлодвіг з військом наблизився до ріки В'єнни, він зовсім не знав, де йому перейти, бо річка від дощів вийшла з берегів.

І коли тієї ночі король молив Бога зводити вказати місце переходу, то рано-вранці у нього на очах з волі Божої увійшов у річку олень надзвичайних розмірів, і Хлодвіг дізнався, що війсьсько зможе переправитися там, де переходив олень. А коли ко-

³² Похід Хлодвіга проти вестготів відбувався у 507 р.

³³ Антифон – короткий вірш із псалмів, який співається спочатку на одному криласі, а потім повторюється на іншому.

роль підійшов до Пуатьє, то ще здалеку, ще знаходячись у таборі, побачив, як з базилики Святого Іларія з'явилася вогненна куля, котра ніби рухалася у напрямку до нього. Мабуть, це видіння означало, що король з допомогою світла, що проливалось блаженним сповідником Іларієм, зможе легше здобути перемогу над військом еретиків, проти яких часто боровся за віру цей єпископ. І Хлодвіг суворо наказав війську, щоб ні там, де вони знаходилися, ні в дорозі нікого не грабувати...

Тим часом король Хлодвіг вступив у бій з Аларіхом, королем готів, у долині Вуйє, за десять римських миль від міста Пуатьє³⁴; причому готи билися списами, а франки – мечами. І коли, як звичайно буває, готи повернули назад, перемога з допомогою Господа дісталася королю Хлодвігу. А допомагав йому тоді син Сігіберта Кривого³⁵ на ім'я Хлодеріх. Цей Сігіберт був поранений у коліно в битві проти алеманів під містом Цюльпіхом і тому шкандибав. Після того як Хлодвіг змусив готів тікати і вбив короля Аларіха, несподівано на нього напали двоє [ворогів] і завдали йому з обох боків ударів списами. Але він залишився живий, бо мав лати і швидкого коня. Тоді полягло багато людей із Клермона, що прийшли з Аполлінарієм³⁶, і серед них загинули найзначніші сенатори. Після цієї битви втік в Іспанію син Аларіха, Амаларіх, який завдяки своєму розуму захопив королівство свого батька. Хлодвіг же послав свого сина Теодоріха через Альбі й Родез у Клермон³⁷. У цьому поході Теодоріх завоював батьку ці міста – від володінь готів до бургундських кордонів. Правив же король Аларіх 22 роки³⁸. А Хлодвіг перезимував у місті Бордо і, захопивши всі скарби Аларіха в Тулузі, прибув до міста Ангулема. Господь наділив Хлодвіга такою небесною благодаттю, що від одного його погляду стіни самі по собі розвалювалися. Тоді ж, вигнавши готів, він підкорив це місто. Після цього з перемогою повернувся в Тур і приніс багато дарів святій базиліці блаженного Мартіна.

³⁴ Приблизно за 15 км південніше Пуатьє.

³⁵ Сігберт Кривий – король ріпуарських франків.

³⁶ Аполлінарій – син поета і єпископа Сідонія Аполлінарія.

³⁷ У 508 або 510 р.

³⁸ Точніше – 23 роки: від кінця 484 до 507 р.

Розділ 38

І ось Хлодвіг отримав від імператора Анастасія грамоту про присвоєння йому титулу консула – в базиліці Святого Мартіна його одягли в пурпурову туніку і мантию, а на голову поклали вінець. Потім король сів на коня і на своєму шляху від дверей притвору³⁹ базиліки [Святого Мартіна] до міської церкви з надзвичайною щедрістю власноруч розкидав народу золото і срібло. Від того дня іменувався він консулом, або Августом⁴⁰. Із Тура він приїхав у Париж і зробив його резиденцією свого королівства. Туди ж прибув до нього і Теодоріх.

Розділ 40

Коли король Хлодвіг перебував у Парижі, він таємно відправив посла до сина Сігіберта зі словами: «От твій батько постарів, у нього хвора нога, він шкандибає. Якщо б він помер, тобі по праву дісталоя б разом з нашою дружбою і його королівство». Той, захлинаючись від жадоби, замислив убити батька. Одного разу Сігіберт залишив місто Кельн і переправився через Рейн погуляти в Буконському лісі. Опівдні він заснув у своєму шатрі. Син же, аби заволодіти його королівством, підіслав до нього вбивць, але за волею Божою сам «потрапив у яму», яку вирив з ворожим наміром для батька. Ось що сталося. Він відправив до короля Хлодвіга послів сповістити про смерть батька, сказавши: «Мій батько помер. Тепер його багатство і королівство у мене в руках. Присилай своїх людей, і я тобі охоче передам зі скарбів Сігіберта те, що їм сподобається». І Хлодвіг відповів: «Спасибі тобі за добре ставлення, але я прошу тебе лише показати моїм людям скарби, а потім сам володій усім». Коли люди Хлодвіга прибули, він відкрив їм батькову скарбницю й, оглядаючи різні дорогоцінності, сказав їм: «У цій скриньці мій батько звично зберігав золоті монети». У відповідь йому запропонували: «Опусти на дно руку й усе перебери». Коли він нахилився, щоб зробити це, то

³⁹ Притвор – передня частина храму.

⁴⁰ Август – тобто імператор.

один з них підняв сокиру і розсік йому череп. Так негідного сина спіткала така сама доля, яку він уготував своєму батькові. Дізнавшись про смерть Сігіберта і його сина, Хлодвіг прибув туди ж⁴¹ і, скликавши весь народ⁴², сказав: «Слухайте, що сталося. Під час мого плавання по річці Шельді Хлодеріх, син мого родича, пішов за своїм батьком Сігібертом і звів наклеп, ніби я хочу вбити його [Сігіберта]. І коли той, рятуючись, утік до Буконського лісу, Хлодеріх підіслав до нього вбивць і наказав їм убити його. Сам же він [Хлодеріх] загинув, не знаю, ким убитий, коли відкривав скарбницю свого батька. Але в усьому цьому я зовсім не винен. Адже я не можу проливати кров моїх родичів, бо робити це – гріх. Але раз уже так сталося, то я дам вам пораду – тільки чи буде вона для вас прийнятною: зверніться до мене, щоб вам бути під моїм захистом».

Як тільки вони це почули, то на знак схвалення почали бити в щити і кричати, потім підняли Хлодвіга на круглому щиті і проголосили своїм королем. Отримавши королівство Сігіберта разом із його скарбами, він підкорив собі і його людей. Так щоденно Господь віддавав ворогів до його рук і збільшував його володіння, бо він [Хлодвіг] ходив із серцем праведним перед Богом і робив те, що було приємно Його очам.

Розділ 41

Після цього Хлодвіг виступив проти Хараріха⁴³, бо коли воював із Сіагрієм і прохав Хараріха допомогти йому, той [Хараріх] залишився байдужим, не допомагаючи ні тій, ні іншій стороні, а лише очікуючи результату битви, щоб укласти союз із переможцем. Ось чому Хлодвіг, обурившись, пішов проти нього. Він хитрістю захопив його разом із сином, зв'язав їх та наказав постригти⁴⁴ і висвятити Хараріха у сан пресвітера, а його сина –

⁴¹ У Кельн – столицю ріпуарських франків.

⁴² Тобто ріпуарських франків.

⁴³ Хараріх (кінець V – початок VI ст.) – один із вождів салічних франків, що володів частиною території у низов'ях Рейну.

⁴⁴ Тим самим Хараріх позбавлявся права королівського успадкування.

у сан диякона. Переповідають, що коли Хараріх ремствував на те, що його принизили, і плакав, то син сказав: «Ці гілки зрізані на зеленому дереві, але гілки зовсім не засохли і швидко можуть знову відрости. Якщо б так само швидко загинув той, хто це зробив!» Ці слова дійшли до Хлодвіга. Тут була погроза: вони відростять собі волосся і вб'ють його. Ось чому він наказав відтяти голови обом їм. А після того заволодів їхнім королівством разом з багатством і людьми.

Розділ 42

А в той час у Камбре жив король Рагнахар, який так нестримно віддавався розпусті, що ледве помічав своїх найближчих родичів. Радником у нього був огидний, подібний йому, Фаррон. Розказують, що коли королю приносили їжу або який-небудь подарунок, або щось інше, він звичайно говорив, що цього вистачить і для нього, і для Фаррона. Така поведінка короля дуже обурювала франків. Хлодвіг скористався цим і послав королю золоті зап'ястя і перев'язі; всі ці речі були схожі на золоті, а насправді – лише майстерно позолочені. Ці подарунки Хлодвіг послав лейдам⁴⁵ короля Рагнахара, щоб вони закликали Хлодвіга виступити проти Рагнахара. Коли потім Хлодвіг виступив проти нього з військом, той став часто посилати своїх людей у розвідку, а після повернення розпитував, наскільки сильним є військо Хлодвіга. Вони йому відповідали: «Для тебе і твого Фаррона більш ніж достатньо». Підійшовши з військом, Хлодвіг розпочав битву. Коли [Рагнахар] побачив, що його військо переможене, то приготувався до втечі, але свої ж люди з війська схопили його, зв'язали руки за спиною і разом з його братом Ріхаром привели до Хлодвіга. Тоді Хлодвіг сказав [Рагнахарові]: «Навіщо ти принизив наш рід тим, що дозволив себе зв'язати? Краще б тобі було вмерти». І, піднявши сокиру, розсік йому голову, потім, звернувшись до його брата, мовив: «Якби ти допоміг своєму брату, його б не зв'язали», – і вбив його так само, розрубавши сокирою.

⁴⁵ Лейди – королівські дружинники

Після смерті обох їх зрадники дізналися, що золото, яке вони отримали від короля Хлодвіга, підроблене. Кажуть, коли вони розповіли про це королю, він відповів: «По заслугі отримує таке золото той, хто добровільно віддає на смерть свого пана. Ви повинні бути задоволені тим, що залишилися живими, а не померли під тортурами, заплативши за зраду своїх панів». Почувши такі слова, вони захотіли милості Хлодвіга, запевняючи, що для них достатньо дарованого життя. Королі ж, про яких згадувалося вище, були родичами Хлодвіга. Їхній брат на ім'я Рігномер за наказом Хлодвіга також був убитий у місті Ле-Мані. По їхній смерті Хлодвіг захопив все їхнє королівство й багатства. Після того як він убив також багатьох інших королів і навіть близьких своїх родичів, побоюючись, що вони заволодіють королівством, він поширив свою владу на всю Галлію. Проте, зібравши одного разу своїх людей, він, як розповідають, сказав про своїх родичів, яких сам же умертвив, таке: «Горе мені, що я залишився чужим серед чужоземців і немає у мене нікого з родичів, хто міг би мені чимось допомогти у хвилину небезпеки». Але це він говорив не із жалю до вбитих, а з хитрощів: а може, він випадково виявить ще кого-небудь [з родичів], щоб і того вбити.

Розділ 43

По цих подіях Хлодвіг помер у Парижі. Його поховали в церкві Святих Апостолів, яку він сам побудував⁴⁶ разом з дружиною Хродехільдою. Він пішов із життя на п'ятому році після битви біля Вуйє. А всього правив він тридцять років. [А всього літ йому було 45]... Королева ж Хродехільда по смерті свого чоловіка приїхала в Тур і там прислужувала при базиліці Святого Мартіна, живучи дуже скромно і доброчесно, майже не відвідуючи Париж.

⁴⁶ Зараз церква Святої Женеви'єви.

Книга III

Розділ 1

Отож, після смерті короля Хлодвіга його королівство перейшло до чотирьох його синів: Теодоріха, Хлодомера, Хільдеберта і Хлотаря, які розділили його між собою на рівні частини⁴⁷35. Уже тоді у Теодоріха був син на ім'я Теодоберт, статний і діяльний. Так як брати вирізнялися надзвичайною хоробрістю і мали сильне, численне військо, Амаларіх, син Аларіха, король Іспанії, попросив їхню сестру собі за дружину. Вони охоче задовольнили його прохання і самі відправили сестру в Іспанію з безліччю прикрас і дорогоцінностей.

Розділ 3

Тим часом дани зі своїм королем на ім'я Хлохілаіх⁴⁸, перепливши на кораблях море, досягнули Галлії. Висадившись на суходолі, вони спустошили одну область у королівстві Теодоріха й узяли полонених. Навантаживши кораблі полоненими та іншою здобиччю, вони вирішили повернутися на батьківщину. Але їхній король залишався на березі, очікуючи, коли кораблі вийдуть у відкрите море, щоби потім самому вирушити за ними. Коли Теодоріху повідомили, що його область спустошена чужоземцями, він послав туди свого сина Теодоберта із сильним і добре озброєним військом. Убивши короля [данів] і розбивши на морі ворогів, Теодоберт повернув країні всю захоплену здобич.

⁴⁷ Сини Хлодвіга поділили між собою королівство і владу таким чином, щоб майно і прибутки з кожної частини по можливості були однаковими. Теодоріх отримав давню ріпуарську область (Австразію) з місцеперебуванням у Реймсі і Східну Аквітанію; Хлодомер – решту Аквітанії, Тур і Пуатьє (зі столицею в Орлеані); Хільдеберт – землі між Соною, Луарою і морем (північно-західна частина Галлії зі столицею у Парижі); Хлотар – землі між Соммою, Маасом і морем (на півночі і північному сході Галлії зі столицею в Суассоні).

⁴⁸ Це Хігелак, король геатів, що згадується в англосаксонському епосі про Беовульфа (VIII ст.).

Розділ 4

У тюрингів⁴⁹ тоді правила три брати: Бадеріх, Герменефред і Бертахар. І ось Герменефред, захопивши свого брата Бертахара, вбив його. У Бертахара після його смерті залишилася сиротою донька Радегунда і, крім того, син; про них ми розповімо далі. Дружина ж Герменефреда на ім'я Амалаберга⁵⁰, зла й жорстока, розпалила між братами міжусобну війну. Ось як це сталося. Коли одного разу її чоловік прийшов обідати, він побачив, що стіл накритий тільки наполовину. Він запитав, що це значить, і вона йому відповіла: «Хто у королівстві володіє лише половиною, тому і стіл слід накривати наполовину». Підбурюваний такими й подібними їм промовами, Герменефред повстав проти брата і відрядив до короля Теодоріха таємних послів, запропонувавши йому взяти участь у переслідуванні свого брата. При цьому він сказав: «Якщо ти вб'єш його, ми порівну поділимо його королівство». Обрадуваний цим повідомленням, Теодоріх попрямував до нього з військом. Уклавши між собою союз, вони дали обіцянку зберігати один одному вірність і виступили у похід. Зійшовшись на полі бою з Бадеріхом, вони знищили його військо, а його самого зарубали мечем. Отримавши над Бадеріхом перемогу, Теодоріх повернувся додому. Але Герменефред одразу ж забув про свою обіцянку. Він вважав нижче своєї гідності виконувати те, що обіцяв королю Теодоріху, і між ними виникла сильна ворожнеча.

Розділ 5

Тим часом по смерті Гундобада⁵¹ його королівство отримав син Сігімунд. Він з великим завзяттям побудував монастир в Акавні... Коли Сігімунд утратив першу дружину, доньку Теодоріха, короля Італії, від якої мав сина на ім'я Сігіріх, він одружився вдруге. Нова дружина, як це буває з мачухами, неприязно ставилася до пасинка і лаяла його. Одного разу на свято юнак побачив на мачусі сукню своєї матері і гнівно сказав їй: «Ти не

⁴⁹ На початку VI ст. володіння тюрингів простягалися від Ельби до Дунаю

⁵⁰ Племінниця Теодоріха Великого, короля остготів в Італії

⁵¹ Гундобад – король Бургундії, помер у 516 р.

гідна, щоб ця сукня, котра, як відомо, належала моїй матері, твоїй пані, покривала твоє тіло». А та, розлютившись, почала хитрощами натравлювати свого чоловіка на сина, кажучи: «Цей негідник хоче заволодіти твоїм королівством. Він задумав убити тебе і розширити королівство до самої Італії, а потім заволодіти королівством діда свого, Теодоріха, в Італії. Адже Сігіріх знає, що доки ти живий, він не зможе виконати цього, і піднесеться лише тоді, коли ти загинеш». Під впливом цих слів Сігімунд прийняв пораду своєї дружини і став жорстоким дітовбивцею. Коли син пополудні сп'янів, Сігімунд звелів йому йти спати; під час сну йому підклали під шию хустку, зав'язали її під підборіддям, і двоє слуг, потягнувши кінці хустки, задушили Сігіріха⁵². Після учиненого батько розкався, але було вже пізно, і, впавши на тіло бездиханного сина, він почав гірко плакати. Кажуть, що тоді до нього звернувся один старець з такими словами: «Плач тільки про себе, так як ти послухався злої поради і став найлютішим убивцею, а про нього, безневинно задушеного, не слід плакати». Попри це Сігімунд подався до святих людей в Акавнський монастир, де, прийнявши піст, провів багато днів у сльозах, благаяючи прощення. Там він безперервно співав псалми, після чого повернувся в Ліон, але кара Божа переслідувала його по п'ятах. Доньку ж Сігімунда узяв за дружину Теодоріх.

Розділ 6

А королева Хродехільда звернулася до Хлодомера і решти своїх синів, промовивши: «Та не розкаюся я в тому, що я вас, дорогі мої діти, виховала з любов'ю. Розділіть зі мною мою образу і постарайтеся вміло помститися за смерть мого батька і моєї матері». Почувши ці слова, вони вирушили до Бургундії та виступили проти Сігімунда і його брата Годомара. Коли ж військо бургундів було переможене⁵³, Годомар відступив, Сігімунд же намагався втекти до святих людей монастиря в Акавні, але був схоплений разом з дружиною і сином Хлодомером і доставлений в околиці міста Орлеана, де утримувався під вартою. Після того

⁵² У 522 р.

⁵³ У 523 р.

як франкські королі пішли звідти, Годомар, відновивши сили, зібрав бургундів і відвоював королівство. Тоді Хлодомер, знову збираючись виступити проти Годомара, вирішив убити Сігімунда. До Хлодомера звернувся блаженний абат Авіт, знаменитий у той час пресвітер, зі словами: «Якщо ти, боячись Бога, відмовишся від свого наміру і не допустиш убивства цих людей, то Господь буде з тобою, і ти в поході отримаєш перемогу. Якщо ж ти їх уб'єш, ти сам будеш переданий у руки ворогів і загинеш: тебе, дружину і синів твоїх спіткає така сама доля, яку ти готуєш Сігімунду, його дружині і його дітям». Але Хлодомер, нехтуючи порадою, сказав: «Було би безглуздя виступити проти інших і залишити ворогів тут, удома, щоб вони піднялися проти мене, ті – позаду, а цей – спереду, і я виявився би між двома загонами ворогів. Адже швидше і легше отримати перемогу, якщо роз'єднати їх; а вбивши одного, легко можна знищити й іншого». І він негайно вбив Сігімунда⁵⁴ з дружиною і синами, наказавши їх кинути до криниці біля Коломни, села в околицях Орлеана, потім вирушив у Бургундію, закликавши на допомогу короля Теодоріха. А той, не усвідомлюючи, що образить пам'ять свого тестя⁵⁵, пообіцяв прийти. З'єднавшись у містечку Везеронс⁵⁶, що в околицях В'єнна, вони зітнулися з Годомаром. І коли Годомар зі своїм військом почав тікати, а Хлодомер, переслідуючи його, відійшов від своїх на чималу відстань, вороги [Хлодомера], вдаючи його умовний знак, закричали: «Сюди, сюди! Адже це ми, твої люди». Він їм повірив, пішов на їхній заклик і потрапив до ворогів. Вони відрубали йому голову, насадили її на жердину і піднесли вгору. Коли франки побачили це і зрозуміли, що Хлодомер убитий, вони зібрались із силами, погнали Годомара, розбили бургундів і підкорили їхню країну. І Хлотар негайно взяв за дружину Гунтевку, дружину свого брата. Синів же його взяла після трауру королева Хродехільда і тримала їх при собі; одного з них звали Теодовальдом, другого – Гунтаром, третього – Хлодовальдом. Годомар же знову отримав своє королівство.

⁵⁴ У 524 р.

⁵⁵ Теодоріх був одружений на доньці Сігімунда.

⁵⁶ Битва біля Везеронса відбулася у 524 р.

Розділ 7

Потім Теодоріх, пам'ятаючи про віроломство Герменефреда, короля тюрінгів, покликав на допомогу свого брата Хлотаря і, обіцяючи йому, якщо Бог їм подарує перемогу, частину здобичі, вирішив виступити проти Герменефреда. І ось, скликавши франків, Теодоріх звернувся до них з такими словами: «Не забувайте, прошу вас, ні моєї образи, ні загибелі ваших батьків. Запам'ятайте, як тюрінги колись віроломно напали на наших батьків і причинили їм багато зла. Давши заручників, наші батьки хотіли укласти з ними мир. Але ті умертвили... заручників і, напавши на наших батьків, забрати в них усе майно, повісили хлопчиків на дерева за сороміцькі уди..., і прирекли більше двохсот дівчат на жахливу смерть: вони прив'язали їх за руки до ший коней, які під ударами палиць з гострим наконечником кинулись у різні боки і розірвали дівчат на частини; інших же покладали між коляями доріг, прибили їх кілками до землі, прокотили по них навантажені вози і, переламавши їм кістки, викинули їх на поталу собакам і птахам. І зараз Герменефред обманув мене, він не виконав своєї обіцянки, і схоже на те, що він ніколи не виконає її. Бачите, наше діло праве. Підемо ж з Божою поміччю на них!» Після цих слів франки, розлютившись таким злодіянням, одноставно вирушили в Тюрінгію. Теодоріх, закликавши на допомогу брата Хлотаря і сина Теодоберта, з військом виступив у похід. Але тюрінги при наближенні франків приготували засідку: на рівнині, де мала відбутися битва, вони вирили рови і прикрили їх дерном з густою травою, від чого створювалося враження чистого поля. І ось, коли почалася битва, у ці рови потрапило багато франкських вершників. Це було для них великою перешкодою. Проте, розпізнавши цю хитрість, вони стали діяти обережно. Коли тюрінги побачили, що вони зазнають великих утрат, а король Герменефред кинувся навітки, вони повернули назад і дійшли до річки Унструт. Там загинуло стільки тюрінгів, що русло річки загатила гора трупів, і франки по них переходили, як по мосту, на другий берег. Отож, здобувши перемогу, франки заволоділи цією країною. Хлотар же після повернення на батьківщину одружився зі своєю полонянкою Радегундою, донькою

короля Бертахара. Потім він підступно, за допомогою злочинців, убив брата Радегунди. А вона, спрямувавши всі свої помисли до Бога, замінила одяг [на чернечий] і побудувала для себе монастир у місті Пуатъє. Проводячи час у молитвах, дотримуючись постів і роздаючи милостиню, Радегунда зажила слави і визнавалася в народі великою. Коли згадані королі були ще в Тюрінгії, Теодоріх замислив убити свого брата Хлотаря. Підготувавши озброєних людей, Теодоріх запросив брата до себе нібито для таємних переговорів. В одній частині будинку він звелів протягнути від стіни до стіни завісу і заховатися там озброєним людям. Але завіса була короткою, і з-під неї виднілися ноги злочинців. Помітивши це, Хлотар увійшов у будинок озброєний разом зі своїми людьми. Коли ж Теодоріх зрозумів, що брат розгадав його намір, він, хитруючи, почав плести нісенітницю. Нарешті, не знаючи як загладити свою провину, він подарував Хлотарю велике срібне блюдо, і Хлотар, подякувавши за подарунок, попрощався з ним і повернувся додому. А Теодоріх бідкався, що даремно втратив блюдо, і потім звернувся до свого сина Теодоберта: «Іди до свого дядька і попроси його віддати тобі добровільно мій подарунок». Теодоберт пішов і отримав те, що просив батько. Ось на такі хитрощі був здатний Теодоріх.

Розділ 8

А Теодоріх, повернувшись на батьківщину, звелів запросити до себе Герменефреда – запевнив його у безпеці та гідно нагородив подарунками. Але одного разу вдень, коли вони розмовляли на фортечній стіні міста Цюльпіха, хтось зіштовхнув Герменефреда з високої стіни. Він упав на землю і розбився на смерть. Хто його звідти скинув, ми не знаємо; однак багато хто стверджує, що, очевидно, тут не обійшлося без підступності Теодоріха.

Розділ 9

Але коли Теодоріх ще перебував у Тюрінгії, Клермоном рознісся слух, що він убитий. Ось чому Аркадій, один із senatorів Клермона, запропонував Хільдеберту захопити Клермонську

область. І Хільдеберт негайно вирушив до Клермона. Але в той день був такий густий туман, що нічого не можна було розрізнити далі двох третин югера. Король же до цього не раз говорив: «О як би я хотів побачити коли-небудь Лімань⁵⁷, яка, кажуть, така гарна і приваблива». Але побачити це йому не судилося Богом. Оскільки міські ворота були на засуві і не було жодного входу в місто, Аркадій зірвав замок з одних воріт і впустив Хільдеберта. Тим часом прийшло повідомлення, що Теодоріх живий і вже повернувся з Тюрингії.

Розділ 10

Коли Хільдеберт повністю упевнився в цьому, він залишив Клермон і подався в Іспанію⁵⁸ заради сестри Хлотхільди, яка, сповідуючи католицьку віру, зазнавала від Амаларіха, свого чоловіка, численних образ. Часто, коли вона йшла до святої церкви, Амаларіх наказував кидати в неї гноєм і різними нечистотами. Нарешті, кажуть, він її так жорстоко побив, що вона переслала брату хустку, просочену кров'ю. Ось чому Хільдеберт, дуже стурбований долею сестри, вирушив до Іспанії. Дізнавшись про це, Амаларіх приготував кораблі для втечі. Коли Хільдеберт був уже близько, Амаларіх хотів піднятися на корабель, але згадав, що залишив багато самоцвітів у своїй скарбниці. Він вирішив повернутися в місто, щоб забрати їх, і тут військо Хільдеберта відрізало йому шлях у порт. Бачачи, що не вдасться втекти, Амаларіх у пошуках притулку попрямував до християнської церкви. Але перш ніж він досягнув священного порога, один із переслідувачів кинув у нього списа і смертельно поранив. Там він і впав, спустивши дух. Тоді Хільдеберт вирішив узяти з собою сестру і разом з великим багатством привезти її додому, але по дорозі не відомо від чого вона померла. Пізніше тіло її привезли в Париж і поховали поруч з її батьком Хлодвігом. Хільдеберт же серед інших скарбів захопив і найдорогоцінніше церковне начиння. А саме: шістдесят чаш, п'ятнадцять блюд, двадцять

⁵⁷ Лімань – долина на сході Клермона, що славилася своєю родючістю.

⁵⁸ У 531 р.

цінних оправ для Євангелій – все з чистого золота, прикрашене самоцвітами. Він не дозволив ламати ці речі, а розподілив їх і передав церквам і базилікам святих.

Розділ 11

Після цього Хлотар і Хільдеберт вирішили здійснити похід у Бургундію. Але Теодоріх, якого вони закликали на допомогу, відмовився від походу. Однак франки, що перебували під його владою, сказали йому: «Якщо ти відмовишся йти в Бургундію разом зі своїми братами, то ми залишимо тебе і підемо за ними». А він, вважаючи, що люди Клермона йому не вірні, сказав: «Ідіть за мною, і я приведу вас у землю, де ви візьмете золота і срібла стільки, скільки душі вашій буде бажано, де ви здобудете у великій кількості худобу, рабів та одяг. Тільки не йдіть за ними». Спокушені цими обіцянками, вони пообіцяли виконати його бажання. І ось Теодоріх зібрався туди [у Клермон] в похід, знову і знову обіцяючи, що він дозволить захопити додому всю здобич і людей з цієї області. Хлотар же і Хільдеберт вирушили в Бургундію і, обложивши Отен та примусивши Годомара тікати, захопили всю Бургундію⁵⁹.

Розділ 12

А Теодоріх з військом прийшов до Оверні, всю її спустошив і зруйнував. Тим часом Аркадій, винуватець цього злочину, з малодушності якого була зруйнована область, утік у місто Бурж. У той час цим містом володів король Хільдеберт. Матір же Аркадія, Плацідіну, і сестру його батька, Алкіму, схопили біля міста Кагора, забрали у них майно і засудили на вигнання. І ось король Теодоріх дійшов до міста Клермона і в його передмісті розташувався табором. У ті дні єпископом там був блаженний Квінціан. Тим часом військо пройшло всю цю нещасну область у всіх напрямках, всю її спустошило і все знищило. Деякі ж вояки дійшли до базиліки Святого Юліана⁶⁰, зламали двері і погра-

⁵⁹ У 534 р.

⁶⁰ Біля Клермона.

бували все майно бідних, що зберігалося там, і багато зла скоїли в цій місцевості...

Розділ 13

Потім воїни [Теодоріха] захопили фортецю Воллор і там біля церковного вівтаря безжально вбили пресвітера Прокула, який колись образив Святого Квінціана. Я думаю, що через це і потрапила до рук безбожників фортеця, яка до цього часу була неприступною. Справді, вороги не могли взяти її приступом і вже думали повернутися додому. Обложені, дізнавшись про це, зраділи і втратили пильність, як віщає апостол: «Коли будуть говорити: мир і безпека: тоді несподівано спіткає їх згуба». Так і в даному випадку: слуга самого пресвітера Прокула віддав до рук ворогів безпечно налаштований народ. Після того як фортеця була зруйнована і вороги повели полонених, почалася злива (а дощу не було вже тридцять днів). У той час обложені у фортеці Марлак, щоб не потрапити у полон, дали викуп і залишилися вільними. Але це сталося через їхнє боягузтво, бо сама фортеця за природними умовами була неприступною. Адже її оточувала прямовисна, заввишки у сто чи більше кроків, скеля, що ужила стіною. А всередині було величезне чудове озеро з чистою дою. На іншому ж боці фортеці били джерела, так що під її ворогами вирував потік води. Це укріплене місце простяглося на таку велику відстань, що мешканці обробляли землю всередині фортеці і збирали багатий урожай. Покладаючись на захист цього укріплення, дехто з обложених вийшов з нього, щоб чим-небудь пожитися, і потім знову заховатись у фортеці, але був схоплений ворогами. А було їх п'ятдесят чоловік. Тоді полоненим зв'язали руки за спиною і, занісши над їхніми головами мечі, провели на виду у рідних. І обложені заради врятування їхніх життів погодились дати викуп по одному трієнту⁶¹ за кожного.

Ідучи з Клермона, Теодоріх залишив там для варти свого родича Сігівальда...

⁶¹ Трієнт – золота монета, що важила 4 г 52 мг. Трієнт був у грошовому обігу VI ст. н. е.

Розділ 14

І ось Мундеріх, що удавав із себе королівського родича, загордившись, сказав: «Яке мені діло до короля Теодоріха? Адже і в мене повинен бути королівський трон, як і в нього. Я піду і зберу свій народ, і вимагатиму від нього клятву вірності, щоб Теодоріх знав, що я такий самий король, як і він». Мундеріх почав спокушати народ, кажучи: «Я вождь. Ідїть за мною, і буде вам добре». І пішов за ним слідом натовп, що складався із простих людей. Як зазвичай трапляється через людську слабість, вони присягнули йому на вірність і віддали йому королівські почесті. Коли Теодоріх дізнався про це, то відрядив до нього послів зі словами: «Приходь до мене, І якщо тобі повинна належати яка-небудь частина володінь мого королівства, то візьми її». А говорив Теодоріх ці слова, хитруючи, і, звичайно, для того, щоб, коли він прийде до нього, убити його. Але той не захотів прийти і відповів: «Ідїть і повідомте вашому королю, що я такий самий король, як і він». Тоді Теодоріх наказав війську виступити, щоб силою захопити Мундеріха і покарати його. Довідавшись про це, Мундеріх, не маючи сил для захисту, заховався з усім своїм майном у стінах фортеці Вітрі... І ось військо виступило і, оточивши фортецю, тримало її в облозі протягом семи днів. Мундеріх же, відбиваючи зі своїми натиск, говорив: «Будемо хоробро стояти і битися разом до самої смерті і не підкоримося недругам». Хоча військо закидало фортецю з усіх боків списами, однак не мало ніякого успіху, про що і повідомили королю. Він же послав одного зі своїх людей на ім'я Арегізіл [до Мундеріха], сказавши: "Ти бачиш, цей віроломний переважає нас своєю упертістю. Іди до нього і дай йому клятву, що він може, не побоюючись, вийти звідти. А коли вийде, ти вбий його, знищивши цим пам'ять про нього у нашому королівстві». Арегізіл зробив так, як йому було наказано. Однак спершу він домовився зі своїми людьми: «Коли я вимовлю ось такі-то і такі-то слова, ви відразу кидайтеся на нього й убивайте». Увійшовши у фортецю, Арегізіл сказав Мундеріху: «Доки ти будеш тут сидіти, як дурень? Невже у тебе на довго вистачить сил чинити опір королю? Адже у тебе уже немає їжі! Коли голод тебе притисне, ти сам вийдеш і змушений будеш

віддати себе до рук недругів, і помреш, як собака. Послухайся краще моєї поради і підкорися королю, щоб залишитися живим тобі і сиnam твоїм». Тоді Мундеріх, піддавшись на такі промови, сказав: «Якщо я вийду, король схопить і вб'є мене і моїх синів, і всіх моїх спільників». Арегізіл відповів йому: «Не бійся, а коли захочеш вийти, то довірся клятві, що будеш у безпеці за вчинене тобою, і без страху з'явися перед королем. Не бійся, ти будеш для нього таким самим, як і раніше». На ці слова Мундеріх відповів: «О, коли б я був упевнений у тому, що мене не вб'ють!» Тоді Арегізіл, поклавши руку на священний вівтар, поклявся в тому, що він після виходу [з фортеці] залишиться здоровим. І ось після цієї клятви Мундеріх вийшов за ворота фортеці, тримаючи за руку Арегізіла, а люди Арегізіла здалеку розглядали його. Тоді Арегізіл сказав слова, що служили умовним знаком: «Ей, люди, що ви так уважно дивитесь? Невже ви ніколи раніше не бачили Мундеріха?» І відразу ж люди Арегізіла кинулися на Мундеріха. А той здогадався, у чому річ і промовив: «Мені стало ясно, що цими словами ти подав знак своїм людям убити мене; але я тобі скажу, що за обман і порушення клятви ніхто тебе не побачить більше в живих». І, метнувши списа в плече Арегізіла, він простромив його; той упав і помер. Потім, вийнявши меч із піхов, Мундеріх зі своїми людьми вчинив велику різню серед людей Арегізіла; і не переставав убивати тих, кого міг наздогнати, до тих пір, поки він сам спустив дух. Коли Мундеріха вбили, його майно передали казні.

Розділ 18

Коли ж королева Хродехільда перебувала в Парижі, Хільдеберт помітив, що його мати ставиться з любов'ю до синів Хлодомера, про яких ми згадували вище. Заздрячи і побоюючись, що вони за допомогою королеви посядуть королівський трон, він таємно послав до свого брата, короля Хлотаря, вісників зі словами: «Наша мати тримає у себе синів нашого брата і хоче наділити їх королівством. Швидше приїжджай у Париж порадитись і вирішити, що з ними робити – чи обрізувати їм волосся, щоб вони здавалися звичайними людьми, чи краще вбити їх і по-

ділити порівну між собою королівство нашого брата». Той дуже зрадів цим словам і приїхав до Парижа. А тим часом Хільдеберт поширив у народі слух, що нібито він і його брат – королі – зішлись разом, щоб посадити на престол цих дітей. Вони послали до королеви в Париж, вісників зі словами: «Пришли до нас дітей, щоб посадити їх на королівський трон». Королева зраділа і, гадки не маючи про їхню підступність, напоїла й нагодувала дітей і відправила їх зі словами: «Буду вважати, що я не втратила сина, якщо я побачу вас королями в його королівстві». Тільки-но вона вийшла, дітей негайно схопили, забрали від слуг і вихователів і взяли всіх під варту: окремо слуг, окремо дітей. Потім Хільдеберт і Хлотар послали до королеви Аркадія, про якого ми вже надували, з ножицями й оголеним мечем. Прийшовши до королеви, він показав їй і те, й інше і сказав: «О найславніша королева, твої сини, а наші володарі, чекають на твоє рішення про долю дітей. Чи накажеш ти обрізати їм волосся і залишити їх живими, чи обох убити?» А королева, налякана повідомленням і сповнена відчаю, особливо при вигляді оголеного меча і ножиць, переборюючи скорботу і не усвідомлюючи від горя, що вона говорить, тільки мовила: «Якщо вони не будуть короновані, то для мене краще бачити їх мертвими, ніж обстриженими». А той, нітрохи не думаючи ні про її горе, ні про запізніле усвідомлення нею сказаного, швидко повернувся з такою звісткою: «Зі згоди королеви виконуйте задумане, адже вона сама бажає, щоб ви здійснили ваше рішення». Схопивши старшого хлопчика за руку, Хлотар зараз же кинув його на землю і, встромивши меч йому в плече, жорстоко його вбив. Коли той кричав, його брат кинувся до ніг Хільдеберта і, обнявши його коліна, сказав зі сльозами: «О милий дядю, не дай мені загинути так, як загинув мій брат». Тоді Хільдеберт зі сльозами на очах промовив: «Прошу тебе, любий брате, будь милосердний і подаруй мені життя цього хлопчика. За його життя я тебе винагороджу всім, чого ти забажаєш, тільки не вбивай його». Але той накинувся на нього з лайкою: «Або ти відштовхнеш його від себе, або сам замість нього помреш. Адже ти заводій цієї справи, а тепер ти так швидко відступаєш від даного слова». При цих словах Хільдеберт відштовхнув від

себе хлопчика і кинув його братові. А той устроїв йому в бік меч і вбив його так само, як старшого брата. Потім вони умертвили слуг і вихователів дітей. Після вчиненого вбивства Хлотар сів на коня і поїхав, ані трохи не думаючи про вбивство племінників; так само і Хільдеберт поїхав із міста. А королева поклала дитячі тіла на похоронні носилки і з несамовитим стогоном пішла слідом за ними в супроводі великого хору півчих до базиліки Святого Петра, де і поховала їх обох. Із них одному було десять років, іншому сім. Третього ж брата, на ім'я Хлодовальд, вони не змогли схопити, бо його врятували хоробрі люди. Зневажаючи земним царством, він присвятив себе служінню Господу і, обрізавши власноручно волосся, став кліриком. Старанно творячи добро, він залишив цей світ пресвітером. А Хлотар і Хільдеберт поділили порівну королівство Хлодомера. Що ж до королеви Хродехільди, то вона вела таке життя, що здобула загальну пошану. Вона постійно роздавала милостиню, проводила ночі в молитвах, поведінка її завжди була бездоганною і благопристойною. Вона турбувалася про майно для церков, про необхідні речі для монастирів та інших святих місць і все це роздавала щиро й охоче. Всі думали, що вона ревно служить Богові не як королева, а як вірна йому служниця, яку ні королівська влада, ні мирська суєтність, ні багатство не привели до падіння, а покірливість підняла до благодаті.

Розділ 19

А в місті Лангр жив у той час блаженний Григорій, великий святий божий і відомий своїми знаменнями й чудесними діяннями. Оскільки ми вже згадували про цього єпископа, то, я думаю, краще буде ввести в цю повість опис розташування містечка Діжон, де в основному жив Григорій. Ця фортеця з дуже міцними стінами розташована в центрі гарної рівнини; земля тут дуже родюча і плодоносна – якщо виорати ниву тільки один раз і засіяти її, то й тоді вона дасть багатий урожай. На півдні протікає річка Уш, надзвичайно багата рибою. А на півночі – інша

річка⁶², що тече під ворота, потім – під мостом і виходить з-під інших воріт. Омиваючи все укріплене місце, вона тихо дзюркотить, але перед воротами з великою швидкістю рухає млин. Четверо воріт розташовані з чотирьох сторін світу, і тридцять три башти прикрашають усю цю споруду, її стіни заввишки близько двадцяти футів⁶³, складені з чотирикутних плит, а верх – із цегли... Чому це місце не назване містом, я не знаю. На його околицях б'ють чудові джерела, а на заході – найродючіші гірські схили з багатими виноградниками, що дають жителям знамените фалернське вино, і вони навіть нехтують аскалонським. Люди похилого віку ж кажуть, що ця фортеця була зведена імператором Авреліаном.

Розділ 20

Теодоріх же засватав свого сина Теодоберта за Візігарду, доньку одного короля⁶⁴.

Розділ 21

Позаяк готи після смерті короля Хлодвіга захопили багато з Іюго, що ним було вже завойовано, Теодоріх послав Теодоберта, а Хлотар – Гунтара, свого старшого сина, відвойовувати ці області. Але Гунтар, дійшовши до Родеза, невідомо чому повернув назад. Теодоберт же дійшов до міста Безьє, захопив фортецю Діо і пограбував її. Потім він відрядив послів у іншу фортецю, що називається Кабрієр, сказати жителям: якщо вони не здадуться, то вся ця місцевість буде знищена вогнем і всіх, хто залишився там, візьмуть у полон.

Розділ 22

А в той час там жила одна матрона на ім'я Деотерія, дуже тямуща й розумна жінка. Її чоловік пішов із дому і помер у місті Безьє. Вона направила до короля послів зі словами: «Ніхто не

⁶² Сюзон

⁶³ Фут – міра довжини, що дорівнює 29,57 см

⁶⁴ Йдеться про короля лангобардів Вахона

може, о благочестивий пане, встояти проти тебе. Ми визнаємо в тобі нашого повелителя. Приходь і роби те, що твоїй душі буде бажано». Тоді Теодоберт наблизився до фортеці і з миром увійшов туди. А коли побачив, що народ йому підкорився, він не заподіяв ніякого зла. Деотерія вийшла йому назустріч, а він, побачивши, що вона гарна, запалав до неї коханням і став з нею жити.

Розділ 23

У ті дні Теодоріх убив мечем свого родича Сігівальда і таємно послав Теодоберту листа, пропонуючи йому вбити Сігівальда, сина Сігівальда, який тоді перебував у нього [Теодоберта]. Але Теодоберт не захотів страчувати Сігівальда, бо при хрещенні прийняв його від купелі. Батькового ж листа він дав прочитати Сігівальду і сказав: «Утікай звідси, адже я отримав наказ від свого батька вбити тебе; коли ж він помре і ти почувеш, що я правлю, тоді спокійно повертайся до мене». Сігівальд, почувши таке, подякував Теодоберту, попросився з ним і пішов. Якраз у цей час готи захопили місто Арль, звідки у Теодоберта були заручники. У цьому місті Сігівальд і знайшов притулок, але, бачачи, що він тут не в безпеці, подався у Лацій⁶⁵ і заховався там.

Під час цих подій Теодоберту повідомили, що батько важко хворий і коли він не поспішить до нього, щоб застати в живих, то дядьки позбавлять його спадщини і він ніколи не зможе повернутися сюди. Почувши таке, Теодоберт відклав усі справи і вирушив туди, залишивши Деотерію з її дочкою⁶⁶ у Клермоні. Через деякий час після його від'їзду Теодоріх помер⁶⁷ на двадцять третьому році свого правління. Проти Теодоберта піднялися Хільдеберт і Хлотар, бажаючи забрати у нього королівство. Але Теодоберт подарунками схилив на свій бік своїх лейдів, які його захистили і допомогли утвердитися в королівстві. Потім він послав у Клермон за Деотерією і одружився з нею.

⁶⁵ Тобто в Італію

⁶⁶ Від першого шлюбу

⁶⁷ Наприкінці 533 р.

Розділ 24

Коли Хільдеберт побачив, що не в змозі взяти гору над Теодобертом, то відрядив до нього послів зі словами: «В мене немає синів, і я хочу, щоб ти був мені за сина». Коли Теодоберт приїхав, Хільдеберт так його обдарував, що у всіх викликав подив. Справді, із дорогих речей – зброї, одягу та інших прикрас, які повинен мати король, – він подарував йому по три пари всього, стільки ж дав йому коней і чаш. Коли Сігівальд почув, що Теодоберт отримав королівство свого батька, він повернувся до нього з Італії. Теодоберт дуже зрадив, розцілував його та обдарував третьою частиною отриманих від дядька подарунків і наказав повернути Сігівальду все, що колись забрав його батько.

Розділ 25

Коли королівська влада Теодоберта зміцніла, він показав себе правителем великим і милосердним. А саме: правив він королівством справедливо, шанував єпископів, обдаровував церкви, допомагав бідним і охоче творив численні благодіяння. Він милостиво звільнив церкви Клермона від сплати податку, що надходив до його скарбниці.

Розділ 27

Йшов уже сьомий рік від заручин Теодоберта з Візігардою, і позаяк Теодоберт через Деотерію не хотів брати за дружину Візігарду, франки зібралися і почали дуже сварити його за те, що він покинув свою наречену. Тоді, занепокоєний цим, він покинув Деотерію, під якої мав маленького сина на ім'я Теодобальд, і одружився на Візігарді. З нею він жив недовго, бо вона померла, і Теодоберт одружився на іншій. Однак з Деотерією він більше не жив.

Розділ 28

А Хільдеберт і Теодоберт зібрали військо, маючи намір іти проти Хлотаря. Той, довідавшись про це, вирішив, що не витримає натиску їхніх військ і заховався в лісі – зробив там великі

засіки, поклавши всю надію на милість Божу. Але коли про це дізналась і королева Хродехільда, вона прийшла до могили блаженного Мартіна, простерлась у молитві і провела в безсонні всю ніч, просячи аби між її синами не спалахнула міжусобна війна.

Коли Хільдеберт і Теодоберт прибули зі своїм військом і почали облогу Хлотаря, вони вирішили вбити його наступного ж дня. Але вранці на тому місці, де вони зійшлися, піднялася буря, зірвала намети, все розкидала і перевернула догори дном. Вдарила блискавка, грім і великий град. Вони впали ниць на землю, вкриту градом.

... Тоді вони, як ми сказали, побиті градом і повалені на землю, почали розкаюватись і молити у Бога прощення за те, що замислили проти свого кровного родича. А на Хлотаря не впала жодна крапля дощу і не було чути ніякого грому, він навіть не відчув ніякого подуву вітру. Хільдеберт і Теодоберт послали до нього гінців з проханням про мир. Отримавши згоду, вони повернулися додому. Ніхто не сумнівається в тому, що це чудо здійснив блаженний Мартін, зглянувшись на молитви королеви.

Розділ 29

Після цього Хільдеберт вирушив до Іспанії⁶⁸. Коли він разом з Хлотарем вторгнувся в цю країну, то оточив місто Сарагосу та обложив його. Але обложені з сумирністю звернулися до Бога. Одягнувши волосяниці, утримуючись від їжі і пиття, ходили вони навколо міської стіни зі співом псалмів і з тунікою блаженного Вінценція-мученика. Жінки, накинувши чорні покривала, розпустивши волосся і посипавши його попелом, йшли за ними слідом з плачем, так що можна було подумати, що вони оплакують чоловіків. І всі [жителі] цієї місцевості покладали таку надію на милосердя Господнє, що там говорили, ніби вони постались, як ніневітяни⁶⁹, і вважали, що їхні молитви неодмінно умило-

⁶⁸ У 542 р.

⁶⁹ Згідно з Біблійним сказанням, жителі Ніневії, щоб урятувати своє місто від гніву Господнього, одяглися у вретича і постилися 40 днів

стивлять Господа. Тим часом обложники, не розуміючи, що роблять обложені, вирішили, що ті... чаклують. Тоді вони схопили якогось простого городянина і запитали його, що означають їхні дії. Той відповів: «Вони носять туніку блаженного Вінценція і молять у неї, щоб Господь зглянувся над ними». Налякані цим, франки відійшли від міста. Однак, завоювавши більшу частину Іспанії, вони повернулися в Галлію з великою здобиччю.

Розділ 32

Теодоберт же вирушив до Італії⁷⁰ і захопив там велику здобич. Але оскільки ця місцевість, як кажуть, нездорова, то його військо захворіло на пропасницю; тому багато хто з воїнів знайшов у цій країні свою смерть. Через це Теодоберт повернувся звідти, забравши з собою багату здобич. Однак кажуть, що він тоді дійшов до Тіціна, куди пізніше послав Букцелена⁷¹. А він [Букцелен], захопивши малу Італію і віддавши її під владу згаданого короля, попрямував у велику Італію⁷². Тут після численних битв з Велісарієм він здобув перемогу. І після того як імператор побачив, що Велісарія часто перемагають, він усунув його і на його місце поставив Нарсеса; Велісарія ж, аби принизити, поставив головним конюхом, ким він і був раніше. А Букцелен провів важку битву проти Нарсеса. Захопивши нею Італію, він розширив свої завоювання до самого моря; а з Італії послав Теодоберту великі багатства. Коли Нарсес повідомив про це Імператора, той найняв чужоземців для допомоги Нарсесу. Але, вступивши в битву, Нарсес був переможений і знову відступив. Потім Букцелен оволодів Сицилією. Зажадав від неї викуп і відіслав його королю. Справді, Букцелена в цих походах супроводжувала велика удача.

⁷⁰ У 539 р.

⁷¹ Очевидно, тут йдеться про алеманнського вождя Бугіліна, який вторгся в Італію за Теодобальда, у 553 р.

⁷² Мала Італія – очевидно, Верхня Північна Італія (Цізальпінська). Велика Італія Середня і Південна Італія.

Розділ 34

А Дезідерат, єпископ верденський, якому король Теодоріх завдав багато образ, після численних страждань, злигоднів і бід знову завдяки Господу отримав свободу і посів, як ми сказали, місце єпископа у місті Вердені. Він бачив, що жителі міста дуже бідні й безпорадні і вболівав за них. Але ж король Теодоріх під час вигнання єпископа позбавив його майна і той не мав чим полегшити долю городян. Тоді він, знаючи про щедрість короля Теодоберта і про його милосердя до всіх, відправив до нього послів сказати: «Слава про твою доброту шириться по всій землі, щедрість твоя така, що ти надаєш допомогу навіть тим, хто її не просить. Прошу тебе, якщо у Твоєї милості є які-небудь гроші, то позич їх нам, щоб ми могли цими грошима підтримати наших городян. І коли вони, розвиваючи торгівлю, матимуть у нашому місті такий прибуток, як і в інших містах, ми повернемо тобі гроші з законним приростом». Тоді король із благочестям послав сім тисяч золотих монет, єпископ роздав їх своїм городянам. Вони розвинули торгівлю, стали багатими й до цього дня вважаються вельможними. А коли згаданий єпископ повернув королю борг, той відповів: «У мене немає потреби отримувати цей борг. Для мене достатньо вже самого усвідомлення, що ти роздав гроші бідним, яких душили злидні, і завдяки твоїм турботам і моїй щедрості вони піднялися». Так, нічого не вимагаючи натомість, він зробив цих громадян заможними.

Розділ 36

І ось після цих подій почав хворіти король Теодоберт. Лікарі доклали багато зусиль, доглядаючи за ним, але нічого не допомогло, бо Господь уже закликав його до себе. Отож, після досить тривалої хвороби, ослабнувши від недуги, він спустив дух. Але позаяк франки дуже ненавиділи Парфенія за те, що він за часів вищезгаданого короля обіклав їх податками⁷³, то вони по-

⁷³ Франки, очевидно, спочатку не платили податків або, у крайньому разі, не сплачували подушного податку. Але вже за короля Теодоберта (від 534 до 548 р.) тягар податків покладався і на франків, не зважаючи на їхній опір, як у даному випадку.

чали його переслідувати. Відчуваючи небезпеку, він утік з міста й уклінно попросив двох єпископів провести його в Трір і своєю проповіддю утихомирити заворушення розбурханого народу. Дорогою туди Парфеній вночі несподівано скрикнув уві сні: «Ей, хто тут є? Біжіть сюди, допоможіть пропащому!» Всі присутні прокинулися від його крику і запитали, що сталося. Той відповів: «Мій друг Авзаній і моя дружина Папіанілла, яких я колись убив, вимагали мене на суд, кажучи: "Приходь тримати відповідь; ти будеш відповідати перед Господом у нашій присутності"». Справді, Парфеній декілька років назад через ревності вбив ні в чому не винну дружину і свого друга.

І ось коли єпископи прийшли у згадане місто, вони не змогли утихомирити заворушення розлюченого народу і вирішили заховати Парфенія в церкві. Вони поклали його в скриню, а зверху накрили одягом із церковного ужитку. Народ увірвався у церкву, обшукав усі закутки і, не знайшовши нічого, шалений пішов звідти. Тоді один, запідозривши щось, сказав: «Ось скриня, де ми не шукали ще нашого ворога». Церковні слуги стверджували, що тут лежить тільки церковне убрання, але народ вимагав ключа: «Якщо ви зараз же не відкриєте, ми самі її зламаємо». І ось коли скриня була відкрита, з неї викинули одяг і знайшли Парфенія. Радіючи, витягнули його звідти і сказали: «Передав Бог нашого ворога в руки наші». Потім били його кулаками, плювали в обличчя і, зв'язавши за спиною руки, побили камінням біля колони... Таким був кінець його життя.

Книга IV

Розділ 1

Отож, королева Хродехільда, сповнена добрими діяннями, померла в місті Турі під час єпископства Ін'юріоза⁷⁴, її доправили до Парижа під церковний спів. Там її поховали сини, королі Хільдебєрт і Хлотар, у вівтарі церкви Святого Петра, поруч з королем Хлодвігом. Це була та сама церква, яку вона побудувала. У ній же похована і свята Генувейфа.

⁷⁴ У 544 р.

Розділ 2

І ось король Хлотар наказав усім церквам свого королівства сплачувати казні третю частину прибутків. Коли всі єпископи, хоча й неохоче, погодилися і підписалися під цим, блаженний Ін'юріоз мужньо відмовився поставити свій підпис, кажучи: «Якщо ти хочеш відібрати у Господа те, що належить йому, то він швидко позбавить тебе королівства, бо несправедливо, щоб твої комори поповнювалися за рахунок подаяння бідних, яких ти повинен годувати зі своїх комор». І розгніваний на короля він пішов, не попросившись з ним. Тоді збентежений король, боячись могутності блаженного Мартіна, надіслав єпископу [Ин'юріозу] подарунки, благаючи прощення і розкаюючись у вчиненому. Разом з тим він просив єпископа вимолити для нього заступництво блаженного Мартіна.

Розділ 3

Отож, у короля Хлотаря від різних дружин було сім синів. А саме: від Ингунди – Гунтар, Хільдерік, Харіберт, Гунтрамн, Сігіберт, а також донька Хлодозінда; від Арегунди ж, сестри Ингунди – Хільперік; від Хунзіни – Храмн. А чому він одружився на сестрі своєї дружини, я розповім. Коли король був у шлюбі з Ингундою і кохав її одну, вона звернулася до нього з проханням: «Мій володар зробив зі своєї служанки те, що він хотів, і прийняв мене у своє ложе. Тепер для повного благодіяння нехай мій володар-король вислухає прохання своєї служанки. Я прошу про те, щоб ви удостоїли вибрати для моєї сестри, вашої рабині, шанованого і заможного чоловіка; цим я не буду принижена, а швидше піднесена і зумію ще більш вірно служити вам». Почувши ці слова, король, людина вельми розпутна, загорівся пристрастю до Арегунди, поїхав у віллу, де вона жила, і одружився на ній. Взявши її за дружину, він повернувся до Ингунди і сказав: «Я постарався виконати добру справу, про яку ти, моя радість, просила. У пошуках багатого і розумного чоловіка для твоєї сестри я не знайшов нікого кращого, ніж я сам. Так знай, що я взяв її за дружину, і я не думаю, щоб це тобі не сподобалося». А та

у відповідь: «Нехай мій володар робить те, що вважає добрим, лише б твоя служанка була в милості у короля».

Гунтар же, Храмн і Хільдерік померли за життя батька. Але про смерть Храмна ми розповімо пізніше. Доньку короля Хлодозінду взяв за дружину король лангобардів Альбоін.

Єпископ же міста Тура Ін'юріоз помер на сімнадцятому році свого єпископства. Його замінив Бавдін, колишній домашнік⁷⁵ короля Хлотаря. Бавдін був шістнадцятим єпископом після смерті Святого Мартіна.

Розділ 4

Ханаон, граф бретонів, убив трьох своїх братів. Але, бажаючи вбити ще і Макліава, він схопив його, надів на нього кайдани і тримав у темниці. Однак Макліава врятував від смерті Фелікс, єпископ нантський. Після цього Макліав присягнув на вірність своєму братові [Ханаону]; але, не знаю з якої причини, він задумав порушити клятву. Помітивши це, Ханаон став знову його переслідувати. Макліав зрозумів, що не зможе від нього врятуватись, і втік в інші області, до графа Хономара.

Коли Хономар побачив, що наближаються переслідувачі Макліава, він заховав його під землею в ящику, насипавши, згідно зі звичасм, невеликий пагорб, залишивши при цьому невеликий отвір, через який можна дихати. Коли прийшли переслідувачі Макліава, їм сказали: «Ось тут спочиває мертвий Макліав, тут його поховали». При цих словах переслідувачі зраділи і випили над його могилою. Вони принесли звістку Ханаону про смерть його брата Макліава. Почувши це, він захопив усї його володіння. Бретони після смерті короля Хлодвіга завжди були під владою франків, і у них були графи, а не королі.

Макліав же, вибравшись зі своєї підземної схованки, подався у місто Ванн. Там йому вибрили тонзуру⁷⁶ і висвятили на єпископа. Але після смерті Ханаона він знехтував саном, знову

⁷⁵ Доместік – посадова особа, що управляла королівським майном у провінціях. Були доместіки і при дворі (дворецький), що служили членам королівської сім'ї.

⁷⁶ Тонзура – поголене місце на маківці у католицького духовенства

відростив волосся, взяв дружину, яку залишив, ставши кліриком, і захопив володіння свого брата. Однак єпископи відлучили його від Церкви. Який кінець його життя, ми розповімо згодом.

Єпископ же Барвін помер на шостому році свого єпископства. На його місце було обрано абата⁷⁷ Гунтара. Він був сімнадцятим [єпископом] після смерті Святого Мартіна.

Розділ 9

Коли ж Теодобальд став уже дорослим, він взяв за дружину Вульдетраду⁷⁸. Кажуть, що цей Теодобальд був злим і коли сердився на підозрюваного у розкраданні свого майна, то придумував і розповідав йому байку: «Змія знайшла повний глечик вина, заповзла туди через отвір і випила все з жадібністю. Але, роздувшись від вина, не могла виповзти. Коли прийшов господар вина, а змія, хоч як старалася, не могла виповзти з глечика, він сказав їй: "Виригни спершу те, що ти проковтнула, і тоді ти зможеш вільно виповзти звідси"». Ця байка викликала великий страх і ненависть до нього. Саме при ньому Нарсес убив Букцелена, після того як той підкорив усю Італію владі франків. І тепер Італія знову потрапила під владу імператора⁷⁹, і не було нікого, хто міг би її відвоювати.

Тоді ж ми бачили, як на дереві, яке ми називаємо бузиною, з'явилися виноградні грона, причому не було самої лози, а квіти бузини, котрі звичайно дають чорні плоди, дали ягоди винограду.

Тоді ж бачили, як зірка ввійшла в коло місяця на п'яту ніч молодика з протилежного боку. Я вважаю, що це було передвістя смерті самого короля. Сам же король дуже хворів, і через біль у спині не міг випростатися. Він повільно помирав і нарешті помер на сьомому році свого правління. Король Хлотар отримав його королівство і взяв шлюб з його дружиною Вульдетрадою. Позаяк єпископи його за це засуджували, він залишив її, давши

⁷⁷ Абат – настоятель чоловічого католицького монастиря

⁷⁸ Вульдетрада була другою донькою короля лангобардів Вахона, сестрою Візігарди – дружини короля Теодоберта

⁷⁹ Мається на увазі візантійського імператора Юстиніана I (527–565)

їй у чоловіки герцога Гарівальда, а свого сина Храмна він послав у Клермон.

Розділ 10

Коли цього року повстали сакси, король Хлотар послав проти них війська і знищив більшу частину їх. Він пройшов усю Тюрінгію і спустошив її, бо вона допомагала саксам.

Розділ 14

І ось коли Хлотар після смерті Теодобальда взяв владу над франкською землею, то, об'їжджаючи своє королівство, він одного разу почув від своїх наближених, що сакси, підбурювані безумством, знову повстають проти нього і відмовляються сплачувати щорічну данину. Роздратований цим, він виступив проти них. І коли Хлотар уже наближався до їхнього кордону, сакси відрадили до нього послів сказати: «Ми ж не зневажаємо тобою, а данину, яку звичайно сплачували твоїм братам і племінникам, не відмовляємося платити, і якщо ти просиш, ми заплатимо ще більше. Про одне лише просимо, аби був мир і не було зіткнення між твоїм військом і нашим народом». Почувши ці слова, король Хлотар звернувся до своїх воїнів: «Ці люди мають рацію. Не будемо нападати на них, щоб не погрішити проти Бога». Але ті відповіли: «Ми знаємо цих брехунів, вони не виконають своєї обіцянки. Підемо на них!» І знову сакси принесли половину свого майна, просячи миру. І Хлотар сказав своїм воїнам: «Прошу вас, залиште цих людей у спокої, щоб не накликати гніву Господнього на нас». Але вони не заспокоїлися. І знову сакси принесли одяг, худобу й усе своє рухоме майно і просили: «Візьміть це і ще половину нашої землі, тільки залиште вільними наших дружин і дітей і не розпочинайте війни проти нас». Але франки і на цьому не хотіли заспокоїтися. Тоді Хлотар сказав їм: «Відмовтеся, прошу вас, відмовтеся від цього наміру. Адже ми не праві, не розпочинайте війну, в якій ми загинемо. А якщо ви захочете виступити, я за вами по своїй волі не піду». Тоді, розгнівані, вони кинулися на короля Хлотаря, розірвали його намет і, лаючись,

потягнули його з наміром убити, якщо він відмовиться виступити з ними у похід. Але коли зав'язалася битва, франки зазнали у ній повної поразки⁸⁰, і так багато вбитих було з того й іншого боку, що неможливо було ні визначити їх, ні порахувати. Тоді Хлотар, вельми збентежений, попросив миру, запевняючи, що виступив проти них не з власної волі. Уклавши мир, він повернувся додому.

Розділ 17

У той час Храмн, уже одружений з донькою Віліахара, приїхав у Париж, уклав з Хільдебертом союз на вірність і любов і поклявся в тому, що він – найлютіший ворог свого батька. А король Хільдеберт, доки Хлотар воював із саксами, вдерся в Реймську Шампань, дійшов до самого міста Реймса, все спустошуючи на своєму шляху. Хільдеберт почув про вбивство свого брата саксами, і вважаючи, що все тепер у його владі, захопив усі області, куди тільки міг дійти.

Розділ 20

І ось король Хільдеберт почав хворіти і, пролежавши дуже довго в ліжку, помер у Парижі. Його поховали у зведеній ним самим базиліці Святого Вінценція. Його королівством і багатством заволодів Хлотар. Вультроготу і двох доньок Хільдеберта він прирік на вигнання. А Храмн знову прийшов до батька, але потім зрадив його. Побачивши, що не можна вислизнути від батька, він вирушив у Бретань і заховався там зі своєю дружиною і доньками у бретонського графа Хонообера. Тесть же його Віліахар знайшов притулок у базиліці Святого Мартіна. У той час ця свята базиліка згоріла за гріхи народу і за образи, завдані їй Віліахаром і його дружиною, про що ми згадуємо не без глибокого жалю. Але й місто Тур за рік до цього постраждало від пожежі, і всі його церкви запустили. Незабаром за наказом короля Хлотаря покрили оловом базиліку Святого Мартіна і повернули їй попередній прекрасний стан. Тоді ж з'явилися дві хмари сарани,

⁸⁰ Битва між франками і саксами відбулась у 555 р.

що пролетіли над Клермоном і Ліможем і сіли, як переказують, на Романське поле, де між ними відбулася битва, в якій більшість з них загинула.

Король Хлотар у великому гніві на Храмна відправився проти нього з військом у Бретань⁸¹. Але Храмн не побоявся виступити проти батька. І коли обидва війська зійшлися на одній рівнині і розташувалися табором, а Храмн з бретонами уже вишикував проти батька своє військо у бойовому порядку, битву довелося відкласти, бо настала ніч. Тієї ж ночі граф бретонів Хонобер сказав Храмну: «Я вважаю, що не личить тобі битися проти свого батька. Дозволь мені цієї ночі напасти на нього і розбити його військо». Храмн, як я гадаю, з волі Бога не погодився з цим. На ранок обидва вони, привівши в рух війська, поспішили стати до бою. І йшов король Хлотар проти сина свого, як новий Давид проти Авессалома, збираючись воювати з ним. Б'ючи себе в груди, він говорив: «Поглянь, о Господи, з небес і розсуди позов мій, бо зазнаю я від сина несправедливих образ. Поглянь, о Господи, і суди по правді, і такий зверши суд, який звершив ти колись над Авессаломом і його батьком Давидом».

Під час битви граф бретонів повернув назад і загинув. Зрештою і Храмн кинувся навтіки; у морі стояли наготові його кораблі. Але в той момент, коли він хотів врятувати своїх дружину й доньок, його наздогнало військо батька. Він був взятий у полон і зв'язаний. Дізнавшись про це, король Хлотар наказав спалити його разом з дружиною і дітьми. Їх замкнули у хатині якогось бідняка; там Храмна повалили на лавку і задушили хусткою. Потім загорілася хатина. Так загинув Храмн з дружиною і доньками.

Розділ 21

А король Хлотар на п'ятдесят першому році свого правління вирушив із численними дарами до могили Святого Мартіна. Прибувши в Тур до могили єпископа, він згадав усі свої вчинки, які здійснив, можливо, з необачності, і, голосно стогнучи, став

⁸¹ У 560 р.

молити блаженного сповідника заступитися й попросити прощення у Господа за його гріхи. Потому він повернувся додому. А на п'ятдесят першому році свого правління під час полювання в лісі Кюїз захворів на пропасницю, прибув у віллу Комп'єн і тут під час тяжких приступів хвороби говорив: «Ох, що ж це за Цар Небесний, якщо він зводить зі світу таких великих царів?» Із цим почуттям досади він і спустив дух. Четверо його синів віднесли його з великою пошаною в Суассон і поховали в базиліці блаженного Медарда. Помер же він через рік і один день після вбивства Храмна.

Розділ 22

Після похорону батька Хільперік захопив скарби, зібрані у віллі Берні, звернувся до впливовіших франків і, схиливши на свій бік подарунками, підкорив їх. І незабаром він вступив у Париж, захопивши столицю короля Хільдеберта. Але йому судилося недовго володіти нею, оскільки його брати об'єдналися, прогнали Хільперіка звідти і потім учотирьох – тобто Харіберт, Гунтрамн, Хільперік і Сігіберт провели між собою законний поділ королівства⁸². Харіберту випав жереб володіти королівством Хільдеберта і своїм місцеперебуванням зробити Париж; Гунтрамну – володіти королівством Хлодомера з місцеперебуванням в Орлеані; Хільперіку дісталось королівство Хлотаря, батька його, з королівським престолом у Суассоні, і, нарешті, Сігіберту дісталось королівство Теодоріха з місцеперебуванням у Реймсі.

Розділ 23

Відразу після смерті короля Хлотаря гунни вторглися у Галлію. Проти них виступив Сігіберт і, зав'язавши з ними бій, переміг їх і примусив тікати. Однак пізніше їхній король через послів здружився з Сігібертом. Але в той час, коли Сігіберт був зайнятий гуннами, Хільперік, брат його, захопив Реймс і забрав усі міста, що належали Сігіберту. І через це – що ще гірше – між ними

⁸² Угода про поділ королівства була прийнята у 561 р. В її основу покладено поділ королівства 511 р.

почалася міжусобна війна. Коли переможець гуннів Сігіберт повернувся, він захопив місто Суассон, полонив перебуваючого там сина короля Хільперіка Теодоберта і взяв його під варту. Потім він виступив проти Хільперіка і зав'язав з ним бій. Перемігши і примусивши його тікати, Сігіберт відновив своє право панування над своїми містами. Сина ж Хільперіка Теодоберта він наказав тримати протягом року під вартою у віллі Понтіон. Оскільки Сігіберт був людиною м'якосердою, він відправив його здоровим до батька, щедро обдарувавши, але попередньо взяв з нього клятву ніколи нічого не чинити проти Сігіберта. Однак згодом, упавши в гріх, Теодоберт порушив клятву.

Розділ 25

А добрий король Гунтрамн спочатку взяв собі за наложницю Венеранду, служницю одного з його приближених; від неї мав сина Гундобада. Потім Гунтрамн одружився на Маркатруді, доньці Магнара. Свого ж сина Гундобада він відправив до Орлеана. Але ревнива Маркатруда, народивши сина, вирішила позбавити життя Гундобада. Кажуть, що вона отруїла його. Після смерті Гундобада вона сама з волі Бога втратила сина і наклікала на себе гнів короля. Він її вигнав, а через деякий час вона померла. Після Маркатруди Гунтрамн узяв за дружину Австрігільду, на прізвисько Бабілла, від якої мав ще два сини: старшого звали Хлотарем, а молодшого – Хлодомером.

Розділ 26

А король Харіберт взяв за дружину Інгобергу. Від неї мав доньку, яку пізніше, видавши заміж, відправили у Кент. Тоді в Інгоберги були служницями дві дівчини, доньки якогось простолюдина: одну звали Марковейфою і вона носила чернечий одяг, а іншу – Мерофледою. Король їх дуже любив. А дівчата ці, як ми сказали, були доньками шаповала. Інгоберга з ревності примусила їхнього батька працювати потайки, щоб король, побачивши це, розгнівався на дівчат. Коли той так працював, Інгоберга покликала короля. Король же, сподіваючись побачити

щось незвичайне, здалеку помітив, як той обробляв королівську вовну. Король розгнівався, залишив Інгобергу і одружився на Мерофледі. Була у нього й інша дівчина, донька вівчара, на ім'я Теодогільда. Кажуть, що від неї у нього був син, який по народженні одразу ж помер.

За життя цього короля Леонтій⁸³, зібравши в місті Сенті єпископів своєї провінції, усунув від єпископства Емерія, стверджуючи, що той отримав цей сан не канонічним шляхом. Тому що було розпорядження короля Хлотаря висвятити Емерія в сан єпископа без рішення митрополита, який тоді був відсутній. Усунувши його, вони склали грамоту про обрання єпископом Іраклія, пресвітера міста Бордо. Власноручно підписавши цю грамоту, вони послали її королю з названим пресвітером. Іраклій, прийшовши в Тур, про все розповів Святому Євфронію і попросив, щоб він зволив підписати цей акт. Але Божий угодник рішуче відмовився. І ось тільки-но Іраклій увійшов у Паризькі ворота, він з'явився перед королем і сказав: «Вітаємо тебе, славний королю! Апостольський престол шле твоїй величності найбільше благословення». Король йому у відповідь: «Невже ти мандрував у Рим, щоб привезти нам благословення від самого Папи?» Пресвітер відповів: «Леонтій разом з єпископами своєї провінції шле тобі Батьківське благословення і повідомляє про усунення Цімула – так звичайно називали Емерія в дитинстві – від єпископства за те, що він досягнув його у місті Сенті в обхід канонічних настанов. Ось чому тобі послали грамоту про те, щоб на його місце поставили іншого. Це робиться з метою покарати порушників церковних настанов і поширити вашу владу на майбутні часи».

Від цих слів король розлютився і наказав вигнати Іраклія геть, посадивши на воза на купу терну. При цьому він сказав: «Невже ти думаєш, що нікого більше не залишилось із синів короля Хлотаря, хто захистив би діло батька, оскільки ці люди усунули без нашого дозволу єпископа, обраного батьківською владою?» І він негайно послав духовних осіб [в Сент] і поновив єпископа у правах. Крім того, він послав труди своїх придвор-

⁸³ Леонтій – митрополит церковної провінції Бордо і єпископ цього міста

них, які стягнули штраф з єпископа Леонтія у тисячу золотих, а решту єпископів оштрафував залежно від їхнього майна. Так король помстився за образу, завдану йому.

Потім Харіберт одружився на Марковейфі, сестрі Мерофледи. За це обох їх відлучив від церкви єпископ Святий Герман. Однак оскільки король не захотів з нею розставатися, її уразив суд Божий, і вона померла. Через деякий час слідом за нею помер і сам король⁸⁴. Після його смерті одна з королев, Теодогільда, відрядила до короля Гунтрамна посланців, пропонуючи йому себе за дружину. Король так відповів послам: «Якщо її не гризе совість, нехай приїжджає до мене зі своїми скарбами. Я з нею одружуся і звеличу її в народі, щоб вона розділила зі мною більшу пошану, ніж з моїм недавно померлим братом». Теодогільда зраділа, збрала все і вирушила до нього. Побачивши скарби, король сказав: «Воно й краще, щоб ці скарби належали мені, ніж цій жінці, яка негідно розділила ложе мого брата». Тоді, забравши у неї більшу частину скарбів і залишивши їй лише трохи, він послав її в Арльський монастир. Там вона ледве зивкала до постів і нічних молитов. Через таємних послів звернулася вона до якогось гота, обіцяючи йому залишити монастир і з радістю рушити слідом за ним разом зі своїми скарбами, якщо він захоче одружитись і вивезти її в Іспанію. Гот без усяких вагань дав обіцянку. А коли Теодогільда збрала речі, зв'язала їх і вже готова була вийти з монастиря, її бажання упередила турботлива абатиса. Розгадавши її замисел, абатиса наказала її висікти і тримати під вартою, де і пробула вона до кінця своїх днів, зносячи чималі тяготи.

Розділ 27

Оскільки король Сігіберт бачив, що його брати обирають за дружин не гідних собі жінок і, принижуючи себе, беруть шлюб навіть зі служницями, він відрядив до Іспанії посольство з численними дарами і посватався до доньки короля Атанагільда – Брунгільди. А була вона дівчиною витонченого виховання, вродливою, доброї вдачі, благородною, розумною і приємною

⁸⁴ Король Харіберт помер у 567 (568) р.

в розмові. Батько Брунгільди не відмовив Сігіберту – послав її до короля разом з великим багатством. Зібравши вельмож свого королівства і приготувавши бенкет, Сігіберт із великою радістю взяв її собі за дружину. Вона була аріанського віросповідання, але завдяки наставлянню єпископів і домаганню самого короля була навернена у католицьку віру і, сповідуючи Блаженну Трійцю в єдності, увірувала в Неї і була миропомазана. В ім'я Христове вона і залишилась у католицькій вірі.

Розділ 28

Бачачи це, король Хільперік, хоч мав багато дружин, посва-тався до Галсвінти, сестри Брунгільди, через послів обіцяючи їй покинути інших дружин, якщо тільки він візьме шлюб із жінкою, гідною себе й королівського роду. Батько [Галсвінти] зглянувся на ці обіцянки і доньку свою, як і першу, з великим багатством послав до Хільперіка. Галсвінта ж була старшою за Брунгільду. Коли вона прибула до короля Хільперіка, її прийняли з великою повагою, і Хільперік одружився на ній. Він її навіть дуже любив; адже Галсвінта привезла з собою велике багатство. Але через любов короля до Фредегонди, колишньої його дружини, між ними [Хільперіком і Галсвінтою] виник великий розлад. Галсвінта ж була навернена вже в католицьку віру і миропомазана. Вона постійно скаржилася королю, що зазнає образ, не має ніякої пошани, й через те попросила дозволу повернутися вільною на батьківщину, а її скарби хай залишаться йому. Король уміло прикинувся і заспокоїв її ласкавими словами. Врешті-решт він наказав слугі задушити її і якимось знайшов її мертвою в ліжку. Після її смерті Бог явив велике чудо: запалена лампада, що висіла на мотузці біля її могили, впала, бо мотузка обірвалася, хоча ніхто її не торкався, [на кам'яну] підлогу, ввійшла в неї, ніби у щось м'яке, і, наполовину загрузнувши, продовжувала горіти. Це із здивуванням спостерігали очевидці. Після того як король оплакав смерть Галсвінти, він через декілька днів одружився з Фредегондою. Брати ж, вважаючи, що королеву вбили за наказом Хільперіка, вигнали його з королівства. Були ж тоді у Хільперіка від його

першої дружини Авдовери три сини: Теодоберт, що згадувався нами вище, Мервей і Хлодвіг. Однак повернімося до нашої розповіді.

Розділ 29

Гунни ж намагалися знову вторгнутись у Галлію. Проти них з військом виступив Сігіберт, взявши з собою велику кількість хоробрих воїнів. Коли вони мали розпочати битву, гунни, обізнавши на чаклунстві, явили їм різну мару і вщент розбили їх. А коли військо кинулося навітки, Сігіберта схопили гунни й утримували під вартою доти, доки він, будучи спритним і хватким, підкупив дарами тих, кого не зміг здолати хоробрістю в битві. Справді, обдарувавши їх, він уклав з королем гуннів угоду про те, щоб ніколи за їхнього життя не було між ними ніякої війни; і це по праву розцінюється швидше як похвала йому, ніж безчестя. Але і король гуннів дав Сігіберту багато подарунків. А самого короля гуннів називали Гаган. Адже це ім'я давали всім королям цього народу.

Розділ 30

А король Сігіберт, бажаючи захопити місто Арль⁸⁵, наказав жителям Клермона виступити в похід. Графом цього міста [Клермона] був Фірмін, який і очолив військо. З іншого ж боку підійшов Адоварій з військом. І коли вони ввійшли у місто Арль, то поставили вимогу присягнути королю Сігіберту. Дізнавшись про це, король Гунтрамн послав туди патриція Цельса з військом. Цельс виступив і захопив місто Авіньйон⁸⁶. Потім він підійшов до Арля, оточив його і почав облогу міста, де зачинилося військо Сігіберта. Тоді єпископ Сабауд сказав воїнам: «Виходьте за міські ворота і розпочинайте битву, бо під прикриттям мурів ви не зможете захистити ні нас, ні околиці цього міста. Якщо ви з Божою допомогою переможете, то ми збережемо вам вірність, як і обіцяли. Якщо ж вони візьмуть над вами верх, то ворота для

⁸⁵ Арль належав Гунтрамну

⁸⁶ Авіньйон належав Сігіберту

вас будуть відкритими і ви ввійдете в них, щоби не загинути». Введені в оману цією хитрістю, вони вийшли за ворота і почали битву. Але, переможені військом Цельса, кинулися навтіки і, підійшовши до міста, побачили ворота зачиненими. Позаяк іззаду їх наздоганяли списи, а зверху – каміння городян. Вони подалися до Рони і там, пливучи на щитах, досягли протилежного берега. Але багато хто з них потонув, підхоплений бурхливою течією...

Пливучи на щитах за течією річки, як ми сказали, вони з великими зусиллями змогли досягнути рівнини на протилежному березі. Без речей, без коней повернулися вони на батьківщину з великою ганьбою. Однак Фірміну й Адоварію дозволили вільно піти. В той час багато мужів Клермона не тільки потонули в річці, але й загинули від мечів. Так король Гунтрамн знову отримав те місто, а місто Авіньйон він за своєю звичною добротою повернув у володіння своєму братові.

Розділ 38

Отож, повернімося до історії. Після смерті короля Атанагільда⁸⁷ в Іспанії владу в королівстві отримав Леова разом з братом Леовігільдом. Коли помер Леова, брат його Леовігільд захопив усе королівство⁸⁸. Після смерті своєї дружини він узяв шлюб з Гунсвінтою, матір'ю королеви Брунгільди. Від першої дружини він мав двох синів: один був заручений з донькою Сігіберта, а інший – з донькою Хільперіка. Леовігільд розділив порівну між ними королівство, вбивши всіх, хто звичайно умертвляв королів⁸⁹, не залишивши з них нікого...

Розділ 41

Альбоїн же, король лангобардів, одружений з Хлодозіндою, донькою короля Хлотаря, покинув свою країну⁹⁰ і з усім плем'ям

⁸⁷ У 567 р.

⁸⁸ Наприкінці 571 р. або на початку 572 р.

⁸⁹ Тобто – вбивши вестготську знать

⁹⁰ Мається на увазі Паннонія. Лангобарди спочатку жили в гирлі Ельби, але під час «переселення народів» вони перемістилися на південь, до кордонів Паннонії, а потім до кордонів Італії

лангобардів подався до Італії. Після того як військо зібралось, лангобарди з дружинами й дітьми вирушили в дорогу, маючи намір залишитися в Італії. Коли вони прийшли в цю країну, то блукали там протягом семи років, грабували церкви, вбивали єпископів і підкорили країну своїй владі. Після смерті Хлодозінди Альбоїн одружився на іншій, батька якої він убив незадовго до цього. Тому вона завжди ненавиділа чоловіка і прагнула помститися. Сталося так, що вона загорілася пристрастю до одного зі слуг і отруїла чоловіка. Після смерті Альбоїна вона втекла з цим слугою, але їх схопили й убили обох. Потім лангобарди поставили над собою іншого короля.

Розділ 42

Євній, на прізвисько Муммол, також заслужив від короля Гунтрамна титул патриція. Вважаю за необхідне розповісти дещо про початок його військової служби. Він був сином Пеонія і мешканцем міста Оксера. Пеоній же був графом цієї муніципії. І коли Пеоній послав із сином подарунки королю, аби поновитися на військовій службі, син, віддавши батьківські подарунки, добився графства для себе, обійшовши тим самим свого батька, якого мав підтримати. Від того часу він своїми успіхами досягнув високого становища. І ось коли лангобарди прорвались у Галлію⁹¹, проти них виступив патрицій Аамат, що недавно змінив Цельса. Тільки-но почалася битва, як Аамат повернув назад і загинув. Переказують, що лангобарди зчинили таку різню серед бургундів, що неможливо було порахувати кількість убитих. Навантажені здобиччю, лангобарди знову повернулися в Італію.

Після їхнього відходу король покликав до себе Євнія, тобто Муммола, і надав йому титул патриція. Коли лангобарди вдруге вторглися в Галлію і дійшли до Мустій Кальмських, розташованих неподалік від міста Амбрена, Муммол очолив військо і вирушив туди з бургундами. Він оточив лангобардів, зробив, крім того, по дорогах засіки і, користуючись об'їзними лісовими дорогами, напав на них – багатьох убив, деяких взяв у полон і від-

⁹¹ У 570 (571) р.

правив королю, який наказав тримати їх під охороною у різних місцях; однак дехто зміг якимось чином втекти і сповістив країну про поразку. В цій битві брали участь брати, єпископи Салоній і Сагітарій, які озброєні були не небесним хрестом, а шоломом і кольчугою, і, що найгірше, вони, як переказують, багатьох убили власноручно.

Це була перша перемога Муммола в битві. Після цієї події сакси, що прийшли з лангобардами в Італію, знову вторглись у Галлію і розбили свій табір в області Р'є, біля вілли Естублон. Вони розбрелися по віллах сусідніх міст, грабували і забирали в полон жителів, усе спустошуючи. Коли Муммол дізнався про це, він виступив у похід зі своїм військом, напав на них, знищив їх багато тисяч; до самого вечора не припинялася битва, поки ніч не поклала цьому кінець. Адже Муммол застав саксів зненацька... А ранком сакси вишикували військо, готове до бою, але прийшли послы [від Муммола] й уклали мир. Обдарувавши Муммола, сакси залишили награбоване й полонених та пішли, попередньо давши обіцянку, що повернуться в Галлію, аби підкоритися королям і допомогти франкам.

І ось коли сакси повернулися в Італію, вони забрали з собою дружин, дітей і все домашнє майно, вирішивши піти в Галлію, підкоритися королю Сігіберту й осісти в тому місці, звідки вони прийшли. І, як кажуть, вони розділилися на два загони: один загін рушив через Ніццу, інший – через місто Амбрен, тією ж дорогою, якою вони йшли минулого року; зійшлися ж вони в області Авіньйона. А був тоді час жнив, і в тому місці під чистим небом дозрів багатий урожай, але жителі ще його не зібрали.

Тільки-но сакси прийшли сюди, вони розділили між собою посіви, зібрали з них урожай, обмолотили хліб, нічого не залишивши тим, хто його виростив. Коли ж вони з'їли весь хліб, то підійшли до берега Рони, щоб перейти річку і підкоритися владі короля Сігіберта. Але тут назустріч їм прискакав Муммол і сказав: «Ви не перейдете цю ріку! Адже ви спустошили область мого володаря, зібрали урожай, викрали худобу, спалили будинки, вирубали маслинові й виноградні сади! Ви перейдете річку тільки тоді, коли задовольните [вимоги] тих, кого ви прирекли на

бідність. А якщо ні – ви не втечете від моїх рук, від мого меча, занесеного над вами, вашими дружинами і дітьми, доти, доки я не відомщу за образи, завдані моєму володарю, королю Гунтрамну». Тоді вони дуже перелякалися і, щоб відкупитися, дали багато тисяч золотих монет. Після того їм дозволили переправитися через річку. І вони прибули в Клермон. У той час стояла весна. Сакси видавали там мідні монети за золоті; і кожний, хто бачив їх, нітрохи не сумнівався, що це справжнє золото, бо мідь дуже блищала... Тому дехто, піддавшись на цей обман, обміняли золото на мідь і стали бідними. Сакси ж, перейшовши до короля Сігіберта, були прийняті на проживання там, звідки вони раніше вийшли.

Розділ 44

Після цих подій три вожді лангобардів – Амон, Забан і Родан – вторглися у Галлію. Амон, рухаючися дорогою від Амбрана, дійшов до подарованої королем Муммолу вілли Махаон на землі Авіньюна; і там Амон розкинув свої намети. Забан же пройшов через місто Ді, наблизився до Баланса, де і розташувався табором. Родан же захопив місто Гренобль і там поставив намети. Амон спустошив також Арльську провінцію разом з навколишніми містами, дійшов до самого Кам'яного поля, що прилягає до міста Марселя, і вивіз звідти людей і худобу. Він обложив Екс, але, отримавши від жителів викуп у двадцять два фунти срібла, відступив.

Так само діяли і Родан, і Забан у місцях, куди вони прийшли. Коли про це повідомили Муммола, він виступив з військом проти Родана, який захопив місто Гренобль. Але у той час, коли військо Муммола з великими труднощами переходило річку Ізер, у річку цю з волі Божої ввійшов звір, показав брід, і військо благополучно вийшло на протилежний берег.

Бачачи це, лангобарди негайно оголили мечі і розпочали бій. Було так багато вбитих, що Родан, поранений списом, знайшов притулок тільки на вершині гори. Звідси він разом із п'ятьмастами мужами, прориваючись обхідними лісовими дорогами, дійшов до Забана, який у той час обложив місто Баланс, і розповів

йому про те, що сталося. Тоді вони, розділивши порівну здобич, повернулись у місто Амбрен. Але там їм назустріч вийшов Муммол з незліченним військом. Зав'язалася битва, фаланги лангобардів майже повністю були порубані, і вожді тільки з небагатьма повернулися в Італію. А коли вони прийшли у місто Сузу, мешканці зустріли їх непривітно, бо тут перебував Сіссінній, призначений імператором воєначальник. Слуга Сіссіннія, прикинувшись ніби він від Муммола, в присутності Забана подав Сіссіннію листа, передав йому вітання від Муммола і сказав: "Та він і сам уже близько!" Почувши таке, Забан швидко залишив місто і попрямував далі. Коли про це дізнався Амон, він зібрав усю здобич на своєму шляху і пішов. Але в поході йому заважав сніг, тоді він покинув здобич і ледь зміг відійти. Так вони були налякані хоробрістю Муммола.

Розділ 45

Ще багато битв провів Муммол і виходив із них переможцем. Після смерті Харіберта⁹², коли Хільперік захопив Тур і Пуатьє, що належали за угодою королю Сігіберту, сам король Сігіберт об'єднався зі своїм братом Гунтрамном і вони обрали Муммола [воєначальником], з тим щоб він повернув ці міста законному володарю. Муммол прийшов у Тур, вигнав звідти Хлодвіга, сина Хільперіка, примусив народ присягнути на вірність королю Сігіберту, потім вирушив у Пуатьє. Але Базілій і Сіагрій, жителі Пуатьє, зібравши військо, чинили йому опір. Муммол оточив їх з усіх боків, потіснив, напав на них і знищив. Вступивши так у Пуатьє, він зажадав від народу присяги і вірності. Однак сказаного про Муммола цілком достатньо; про решту я повинен розповісти пізніше.

Розділ 47

А Хлодвіг, син Хільперіка, після свого вигнання з Тура прийшов у Бордо. І ось коли він перебував у місті Бордо, нікого не турбуючи, на нього несподівано напав якийсь [собі] Сігульф, пі-

⁹² Наприкінці 567 або у 568 р.

дісланий Сігібертом. Хлодвіг кинувся навтіки, а Сігульф переслідував його, сурмлячи в ріг, неначе полновав на оленя. У Хлодвіга майже не було вільного шляху, щоб повернутися до батька. Але все ж він повернувся, прямуючи через Анжер.

Коли ж виникла сварка між королями Гунтрамном і Сігібертом, король Гунтрамн зібрав усіх єпископів свого королівства у Парижі⁹³, щоб вони вирішили, хто з них правий. Однак [королі], упавши в гріх, відмовилися вислухати єпископів – міжусобна війна розгорілася зі ще більшою силою.

Розгнівавшись, Хільперік послав свого старшого сина Теодоберта – якого колись полонив Сігіберт, і той дав йому клятву на вірність – захопити міста Сігіберта: Тур, Пуатьє та інші, розташовані по той бік Луари. Прибувши в Пуатьє, Теодоберт вступив у бій з герцогом Гундовальдом. А коли військо Гундовальда кинулося навтіки, Теодоберт винищив багато народу і спалив більшу частину Турської області: якщо б воїни вчасно не здалися йому, він спустошив би всю область. Зі своїми військами він пройшов через області Ліможа, Кагора і сусідні з ними, розорив їх, спалив церкви, розграбував церковне начиння, вбив кліриків, вигнав монастирських людей, поглумившись над дівчатами, й усе пограбував. І стояв тоді в церквах стогін сильніший, ніж за часів гонінь на християн за Діоклетіона.

Розділ 49

Під час цих подій король Сігіберт скликав племена, що проживали по той бік Рейну. Затіваючи міжусобну війну, він вирішив виступити проти свого брата Хільперіка, який дізнався про це і відрядив до свого брата Гунтрамна послів. Об'єднавшись, брати уклали між собою союз і поклялися не допустити загибелі один одного. Коли прийшов Сігіберт і привів із собою ці племена, Хільперік зі своїм військом перебував на протилежному березі. Король Сігіберт, не знаючи, де йому перейти Сену, щоб напасти на Хільперіка, передав своєму братові Гунтрамну таке послання: «Якщо ти мені не дозволиш перейти цю річку, я піду на

⁹³ Церковний Собор у Парижі в 573 р.

тебе з усім своїм військом». Гунтрамн, злякавшись, уклав з ним союз і дозволив перейти ріку. Тільки-но Хільперік помітив, що Гунтрамн залишив його і перейшов на бік Сігіберта, він знявся з табору і дійшов до Авеля, села в області Шартра. Переслідуючи його, Сігіберт поставив вимогу Хільперіку прийняти бій. Але Хільперік боявся, що загине їхнє королівство, якщо обидва війська зйдуться в битві. Через те попросив миру і повернув Сігіберту його міста, які Теодоберт не по праву захопив. Водночас Хільперік попросив Сігіберта не звинувачувати жителів цих міст у тому, що Теодоберт свого часу несправедливо – вогнем і мечем – примусив їх підкоритися собі. Більшість сіл, розташованих навколо Парижа, він [Сігіберт] також спалив тоді, а вороже військо⁹⁴ пограбувало будинки й інше майно і забрало в полон жителів, хоча король Сігіберт давав клятву, що цього не буде. Однак він не міг стримати лють племен, які прийшли з того берега Рейну. Він все терпів до того часу, поки повернувся додому. Тоді деякі з цих племен почали ремствувати на нього за те, що він ухилився від битви. Але Сігіберт, будучи безстрашним, сів на коня, прискакав до них і утихомирив їх улесливими промовами, а згодом багатьох із них він наказав побити камінням. Безперечно, що королі примирилися без кровопролиття за сприяння блаженного Мартіна. Саме у той день, коли вони уклали мир, у базиліці блаженного зцілилися троє німечних. Про це, якщо Господь дасть, ми розповімо в наступних книгах.

Розділ 50

Душа моя переповнюється болем при розповіді про ці міжусобні війни. Справді, через рік⁹⁵ Хільперік знову відряджає до свого брата Гунтрамна послів зі словами: «Нехай мій брат приїде до мене, щоб нам побачитись і, помирившись, обдумати, як переслідувати свого ворога Сігіберта». Коли вони зустрілися та обмінялися подарунками, Хільперік виступив у похід і дійшов до Реймса, все спалюючи і знищуючи на своєму шляху. Дізнавшись про це, Сігіберт знову скликав згадані мною племена і прийшов

⁹⁴ Маються на увазі зарейнські племена, що прийшли із Сігібертом

⁹⁵ У 575 р.

у Париж. Маючи намір іти походом проти свого брата, він послав вісників до Шатодена й Тура передати їхнім жителям, що вони повинні виступити проти Теодоберта. Раз вони залишили без уваги його прохання, то він послав до них герцогів Годегізіла і Гунтрамна очолити похід. Набравши військо, вони виступили проти Теодоберта. А він, покинутий своїми, хоча й залишився з небагатьма людьми, все ж без вагання рушив на поле брані. Коли ж між ними зав'язалася битва, Теодоберт був переможений і загинув на полі бою, і вороги, про що сумно згадувати, зняли з його бездиханного тіла одяг. Тоді якийсь [собі] Авнульф підібрав його, обмив, облачив у гідний його убір і поховав у місті Ангулемі. А Хільперік, дізнавшись, що Гунтрамн удруге уклав мир з Сігібертом, заховався з дружиною і синами за мурами міста Турне.

Розділ 51

Цього року бачили, як блискавка пронеслася по небу так само, як колись перед смертю Хлотаря. Сігіберт же, завоювавши міста, розташовані навколо Парижа, дійшов до Руана з наміром віддати ці міста ворогам⁹⁶. Але свої завадили йому це зробити. Він повернувся звідти і прибув до Парижа, куди приїхала Брунгільда з дітьми. Тоді франки, що колись були під владою старшого Хільдеберта, відрядили до Сігіберта посольство з проханням прийти до них, а вони, залишивши Хільперіка, поставлять його королем над собою. Коли Сігіберт почув такі слова, він послав людей обложити свого брата у згаданому місті⁹⁷, маючи намір і самому туди поспішити. Святий єпископ Герман йому сказав: «Якщо ти туди вирушиш і не будеш вбивати брата свого, ти повернешся додому з перемогою і здоровий; але якщо ти задумаєш інше, ти помреш. Бо так говорить Господь вустами Соломона: «В яму, що риєш брату своєму, сам упадеш»». Але Сігіберт, сорішивши, знехтував словами єпископа.

⁹⁶ Під ворогами Григорій Турський має на увазі зарейнські племена, які Сігіберт привів із собою

⁹⁷ Тобто у місті Турне

Тільки-но він прибув у віллу, що називається Вітрі, все військо зібралось навколо нього. Поставили його на щит, підняли і зробили над собою королем. Тоді двоє слуг за злочинним наказом королеви Фредегонди, озброєні гострими ножами, що називаються у просторіччі скрамасаксами, намазаними отрутою, протиснулися до Сігіберта начебто у якійсь справі й уразили його з двох боків. Тут Сігіберт голосно скрикнув, упав і через деякий час помер⁹⁸. Там само загинув і його постільник⁹⁹ Харегізел. Дуже скалічили й Сігілу, що колись прийшов з Готії; пізніше його схопив король Хільперік, і Сігіла скінчив життя в тяжких стражданнях: усі його кінцівки спалили розжареним залізом і по шматках відділили всі частини тіла. А Харегізел був легковажний у справах, але дуже жадібний. Вийшовши з низів, він улесливістю добився у короля високого становища. Він був здирником чужого майна і порушником заповітів. Кінець його життя був такий: той, хто часто позбавляв останньої волі інших, не мав можливості виконати перед смертю свою волю.

Хільперік же перебував у скрутному становищі і сумнівався, чи зможе уникнути смерті доти, доки прийдуть посли зі звісткою про смерть брата. Тоді він виїхав разом з дружиною і синами з Турне, обрядив короля Сігіберта і поховав його в селі Ламбре. Згодом його останки перенесли в Суассон у побудовану ним же самим базиліку Святого Медарда. Поховали його поруч з батьком Хлотарем. А помер Сігіберт на чотирнадцятому році свого правління у віці сорока років. Від смерті старшого Теодоберта до кончини Сігіберта налічується 29 років¹⁰⁰. Між кончиною Сігіберта і кончиною його племінника Теодоберта – всього 18 днів. Після смерті Сігіберта королівством почав правити його син Хільдеберт.

Від створення світу до потопу – 2242 роки. Від потопу до Авраама – 942 роки. Від Авраама до виходу синів Ізраїлю

⁹⁸ Сігіберта було вбито у 575 р.

⁹⁹ Постільник наглядав за покоями короля, особливо за його спальнею; крім того, він виконував різні доручення короля

¹⁰⁰ Точніше 27 років. Теодоберт Старший помер у 548 р. Сігіберт був убитий у 575 р.

з Єгипту – 462 роки. Від виходу синів Ізраїлю до побудови храму Соломона – 480 років. Від побудови храму до його зруйнування і переселення [ізраїльтян] у Вавилон – 390 років. Від переселення до страстей Господніх – 668 років. Від страстей Господніх до кончини Святого Мартіна – 412 років. Від кончини Святого Мартіна до кончини короля Хлодвіга – 112 років. Від кончини короля Хлодвіга до кончини Теодоберта [Старшого] – 37 років. Від кончини Теодоберта [Старшого] до загибелі Сігіберта – 29 років. Усе разом становить лише 5774 роки.

Книга V (Передмова)

Мені набридло розповідати про чвари і міжособні війни, які дуже ослаблюють франкський народ і його королівство. Але що ще гірше, ми вже бачимо, як у наш час збуваються пророцтва Господа про початок бід: «Повстане батько на сина, син на батька, брат на брата, ближній проти ближнього»¹⁰¹. Але ж їх повинні були налякати приклади попередніх царів, які тільки-но роз'єднувалися через розбрат, одразу ж гинули від рук недругів. Скільки разів і саме місто міст, столиця всього світу¹⁰², занепадала з початком громадянських війн, але з припиненням війн знову піднімалася неначе з попелу. О якби і ви, о королі, брали участь у таких битвах, де неабияк потрудилися ваші предки, щоб народи, налякані вашою злагодою, схилилися би перед вашою силою! Згадайте, що зробив Хлодвіг, основоположник ваших перемог. Він перебив королів – своїх противників, ворожі племена розбив, власні ж підкорив і залишив вам королівство цілим і непорушним. І коли він це чинив, то не мав ні золота, ні срібла, які є тепер у вашій скарбниці. Що ви робите? Чого ви шукаєте? Що вам не вистачає? Будинки ваші багаті розкішшю, підвали повні вина, хліба й масла, у коморах купи золота і срібла. Одного вам не вистачає – ви позбавлені милості Божої, бо не бережете мир між собою. Чому один забирає майно в іншого? Чому зазіхає на

¹⁰¹ Тут Григорій Турський вільно викладає текст Євангелія від Матвія, 10: 21.

¹⁰² Мається на увазі Рим

чуже? Прислухайтеся, прошу вас, до слів апостола: «Якщо ж ви один одного загризаєте і з’їдаєте, стережіться, щоб ви не були знищені один одним»¹⁰³. Ознайомтеся старанно зі стародавніми творами, і ви побачите, що приносять із собою міжусобні війни. Відшукайте, що писав Орозій про карфагенян, коли, розповівши про зруйнування їхнього міста і країни після сімсотлітнього існування, додав: «Що зберігало його так довго? Злагода. Що скрушило його після такого тривалого часу? Незгода»¹⁰⁴. Остерігайтеся незгоди, стережіться міжусобних війн, які несуть загибель вам і народу вашому. На що можна ще очікувати? Тільки на те, що ви негайно зазнаєте краху, коли військо ваше загине, а ви залишитесь безпорадними і підкореними ворожим народом. Якщо ти, о королю, любиш міжусобну війну, то веди ту, що, як говорив апостол, відбувається в людині, тобто коли дух бажає противного плоті¹⁰⁵, і вади перемагаються добродієм; і ти, будучи вільним, служи своєму главі, Христу¹⁰⁶, ти, який у кайданах колись служив кореню зла¹⁰⁷.

Розділ 15

У той самий час, коли Альбоїн вдерся до Італії¹⁰⁸, Хлотар і Сігіберт дозволили швабам та іншим народам жити там, де перед цим жили сакси. А ці сакси, що були разом з Альбоїном і знову повернулися за часів Сігіберта, піднялися проти [швабів], хотіли вигнати їх з тієї області і знищити. Тоді [шваби] запропонували їм третину землі, зі словами: «Ми можемо жити разом без зіткнень». Але сакси, розгнівавшись на них, бо раніше самі мешкали в цьому місці, не хотіли ніякого примирення. Потім шваби вдруге запропонували їм половину тієї землі, затим – дві частини, залишивши за собою лише третину. Оскільки сакси не погоджу-

¹⁰³Послання Св. апостола Павла до Галатів, 5: 15

¹⁰⁴Тут Григорій Турський використовує різні місця з Орозія (книга V, розділ 8, § 1, 2; книга IV, розділ 23, § 6), але цитує їх не дослівно

¹⁰⁵Послання Св. апостола Павла до Галатів, 5: 17

¹⁰⁶Послання Св. апостола Павла до Ефесян, 4: 15

¹⁰⁷Перше послання Св. апостола Павла до Тимофія, 6: 10

¹⁰⁸Король лангобардів Альбоїн вторгся до Італії у 568 р.

валися, то шваби запропонували їм разом із землею всю худобу, аби ті відмовилися від війни. Але сакси не пішли і на це і зажадали битви. А до битви вони обговорювали між собою питання, як поділити дружин і яку хто візьме після загибелі їхніх чоловіків, домовляючись так, ніби ті вже були знищені. Але милосердний Господь, що творить справедливість, зробив усе всупереч їхньому бажанню: коли вони зійшлися у битві, з 26 тисяч саксів загинуло 20 тисяч, а з шести тисяч швабів полягло лише чотириста вісімдесят чоловік, решта ж вийшла переможцями. Ті сакси, що лишилися в живих, поклялися тільки тоді обстригти собі бороду й волосся, коли помстяться противнику. Але в другій битві вони зазнали ще більшої поразки. Тоді вони відмовилися від війни.

Розділ 28

А король Хільперік наказав увести в усьому своєму королівстві нові обтяжливі податки. Тому багато людей, залишивши ті міста¹⁰⁹ і свої володіння, подалися в інші королівства, вважаючи, що краще жити на чужині, ніж зазнавати таких утисків [на батьківщині]. Справді, землероб мусив віддавати зі своєї землі одну амфору вина з арипена¹¹⁰. Крім того, були й інші податки – з решти землі і з рабів¹¹¹, – які неможливо було сплатити. Коли народ Ліможа побачив, що йому нестерпно під таким тягарем, він зібрався у березневі календи¹¹² і хотів убити рефендарія¹¹³ Марка, якому було наказано виконати це розпорядження. Єпископ Ферреол врятував Марка від неминучої небезпеки. Натовп,

¹⁰⁹ Маються на увазі міста, підвладні Хільперіку

¹¹⁰ Арипен (арпан) – 1/10 бонуарія. Бонуарій – земельна міра, що дорівнює приблизно 128 арам (ар – 100 кв. м). Ємність амфори – приблизно 26,2 л

¹¹¹ Тут йдеться як про земельний, так і про подушний податок. Обидва податки римського походження. Франкські королі запровадили римську податкову систему, хоча й у спрощеному вигляді

¹¹² Оскільки з першого березня (тобто у березневі календи) складалися списки на обкладання податками

¹¹³ Рефендарій – начальник королівської канцелярії. У перших франкських королів рефендарієм називався той, кому доручалося опікуватися королівським перснем-печаткою; він же підписував королівські грамоти і виконував інші доручення короля

що зібрався, вирвав податкові книги і спалив їх. Ось чому король, дуже занепокоєний цим, послав туди людей зі свого почту і покарав народ великими штрафами та стратами. Переказують, що тоді навіть прив'язували до дерев абатів і пресвітерів і катували їх, бо королівські посланці звели наклеп на них, сказавши, нібито вони під час народного повстання брали участь у спаленні податкових книг. І народ знову мусив платити ще тяжчі податки.

Розділ 34

Слідом за цими знаменнями прийшов тяжкий мор: коли королі ворогували і знову готувалися до братовбивчої війни, дизентерія охопила майже всю Галлію. У хворих була сильна пропасниця з блювотою і нестерпний біль у нирках; тім'я і потилиця були у них важкими. Те, що випльовувалося з рота, було кольору жовтого або, точніше, навіть зеленого. Багато хто стверджував, що там є отрута. Прості люди називали цю хворобу внутрішньою віспою. Це цілком можливо, бо коли ставили банки на лопатки чи на стегна, з'являлися нариви, які лопалися, гній витікав, і багато хто одужував. Але і настій із цілющих трав, що запобігають зараженню, дуже багатьом допомагав. Ця хвороба, що розпочалась у серпні місяці, передусім уражала дітей і забирала їх в могилу. Ми втратили милих і дорогих нам діток, яких зігрівали на грудях, няньчили на руках, годували ласкаво й турботливо. Але, витерши сльози, ми кажемо разом із блаженним Йовом: «Господь дав, Господь і взяв; як угодно було Господу, так і сталося. Нехай буде благословенне ім'я Господнє повік»¹¹⁴.

І було так, що у ці дні тяжко захворів король Хільперік. А коли почав одужувати, то захворів його молодший син, ще не «відроджений від води і Духа Святого». Бачачи, що дитина при смерті, її охрестили. Коли хлопчикові на деякий час стало краще, захворів його старший брат на ім'я Хлодоберт. Мати його Фредегонда відчула, що Хлодоберт у смертельній небезпеці, й, охоплена пізнім каяттям, сказала королю: «Довго нас, що чинили погано, терпіло Божественне милосердя. Адже воно нас часто

¹¹⁴Книга Йова, 1:21

карало пропасницею та іншими стражданнями, а ми не виправилися. От ми вже втрачаємо синів! От їх уже вбивають сльози бідних, скарги вдів, стогони сиріт. І не відомо, для кого ми накопичуємо багатства. Ми не знаємо самі, для кого ми збираємо все це. От скарби, здобуті силою і погрозами, залишаються без власника! Хіба в підвалах не вдосталь вина? Хіба комори не наповнені зерном? Хіба твої скарбниці не повні золота, срібла, самоцвітів, намиста й інших прикрас королівського двору? І ось ми втрачаємо найпрекрасніше з того, що у нас було. Тепер, якщо хочете, приходьте. Ми спалимо всі несправедливі податкові списки, хай нашій скарбниці вистачить того, що вистачило нашому батькові й королю Хлотарю». Так говорила королева і біла себе в груди кулаками, потім звеліла принести податкові книги, які привіз Марк із міст їхнього королівства, і, кинувши їх у вогонь, знову звернулася до короля: «Чого ж ти зволікаєш? Бачиш, що я роблю? Роби і ти те ж саме. Якщо і діток утратимо, то хоч вічної муки уникнемо».

Тоді король, розкаявшись, спалив усі податкові книги. І коли книги згоріли, король послав людей, щоб вони заборонили на майбутнє складати податкові списки. Після цього молодший хлопчик, змучений сильним недугом, помер. Із глибоким сумом його відвезли з вілли Берні в Париж і поховали в базиліці Святого Діонісія. А Хлодоберта поклали на носилки і привезли до Суассона, в базиліку Святого Медарда і, опустивши його в могилу Святого, дали обітницю від його імені. Але опівночі, задихаючись і ослабівши, він спустив дух. Його поховали у базиліці Святих мучеників Кріспіна і Кріспініана. Тоді ридав увесь народ. У сльозах чоловіки, жінки у жалобному вбранні, в якому вони хоронять чоловіків, ішли слідом за похоронною процесією. І потім король Хільперік роздав багато подарунків церквам, базилікам і бідним людям.

Розділ 39

І ось після смерті синів згорьований король Хільперік перебував із дружиною в лісі Кюїз протягом жовтня місяця. Тоді під впливом королеви він відіслав свого сина Хлодвіга до Берні,

для того, очевидно, щоб і він загинув від тієї ж хвороби. В ті дні там дуже лютувала хвороба, що забрала в могилу його братів; але з Хлодвігом нічого поганого не сталося. Сам же король прибув у віллу Шель в області міста Парижа. Через декілька днів він звелів Хлодвігу з'явитися до нього. Яким же був його кінець, про це слід розповісти. Отож, коли Хлодвіг жив у батька у згаданій віллі, він почав передчасно хизуватися: «Ось померли мої брати, все королівство залишилося мені. Вся Галлія буде підпорядкована мені, і доля наділила мене всією владою! Ось вороги мої в руках моїх, і я зроблю з ними те, що захочу». І про мачуху свою він вів недостойні розмови. Почувши це, королева дуже злякалася.

Через декілька днів до королеви прийшов хтось і сказав: «Те, що ти залишилася без дітей, сталося через підступність Хлодвіга. Адже він, закохавшись у доньку однієї з твоїх служанок, умертвив твоїх синів за допомогою злих чар матері тієї дівчини. Тому я і нагадую тобі, щоб ти і не сподівалася на краще, оскільки у тебе забрали надію, завдяки якій ти повинна була би правити». Тоді королева, налякана, розгнівана, засмучена недавньою втраченою дітей, схопила дівчину, на яку Хлодвіг поклав око і, дуже побивши її, наказала відрізати їй волосся, і, прикріпивши його до жердини, звеліла встановити її перед помешканням Хлодвіга. У зв'язаної ж і довго мордованої матері дівчини королева вирвала зізнання, що все сказане правда. Потім королева улесливо повідала королю про це і про інше, вимагаючи покарання дія Хлодвіга.

Тоді король, збираючись на полювання, звелів таємно викликати Хлодвіга. Коли той прибув, герцоги Дезідерій і Бобон за наказом короля схопили його і наділи на нього кайдани, забравши зброю та одяг. Вони одягли його в лахміття і привели, закованого, до королеви. Королева ж наказала утримувати його під вартою, бажаючи дізнатись у нього, чи насправді так було, як їй розповіли, чи діяв він за чієюсь порадою і намовлянням, пов'язаний міцною дружбаю з якимись людьми. А Хлодвіг, усе заперечуючи, розповів лише, що він у дружбі з багатьма. Нарешті через три дні королева наказала переправити його, зако-

ваного, через ріку Марну й утримувати під вартою у віллі, що називається Нуазі-ле-Гран. Там він і загинув від удару кинджалом і був похований у цьому самому містечку. Тим часом до короля прибули вісники і сказали, що Хлодвіг сам заколов себе, ствержуючи, що той самий кинджал, котрим він заколов себе, залишався ще в рані. Введений в оману цими словами, король Хільперік не пролив сльози за тим, кого він і сам, можна сказати, покарав смертю за намовлянням королеви. Слуги Хлодвіга були відіслані в різні місця. Матір його жорстоко вбили. А сестру його, після того як її знеславили слуги королеви, відіслали у монастир, де вона перебуває і зараз, змінивши світський одяг на чернечий. Все їхнє багатство передали королеві, а жінку, яка обмовила Хлодвіга, засудили на спалення. Коли її вели, вона, нещасна, почала кричати, що сказала неправду. Але ці слова їй анітрохи не допомогли: її прив'язали до стовпа і спалили живцем. Королівський конюший Хуппа притягнув з Буржа Хлодвігового скарбника. Надівши на нього кайдани, він переправив його королеві для тортур, але королева наказала звільнити його від покарань і кайданів. І ми добилися у короля того, щоб вона [королева] дозволила йому піти здоровим.

Книга VI

Розділ 1

І ось на шостому році свого правління король Хільдеберт, порушивши мир із королем Гунтрамном, вступив у союз з Хільперіком. Трохи пізніше помер Гогон¹¹⁵, а на його місце поставили Ванделена. Муммол утік із королівства Гунтрамна і зачинився у міцних мурах Авіньйона. У Ліоні зібрався Собор єпископів для вирішення всіляких спірних справ і засудження недбайливих. Потім Собор звернувся до короля і довго обговорював з ним втечу герцога Муммола і децю про розбрат.

¹¹⁵Гогон – вихователь короля Хільдеберта

Розділ 3

І ось коли Хільперік знаходився у цій самій віллі [Ножан], до нього прибуло посольство, що складалося з перших вельмож Хільдеберта, на чолі з Егідієм, єпископом реймським. І там після розмови про те, що вони повинні забрати королівство у короля Гунтрамна й укласти мир між собою, король Хільперік сказав: «Через мої великі гріхи не залишилося у мене дітей. І немає у мене тепер іншого спадкоємця, крім сина брата мого Сігіберта, тобто короля Хільдеберта, і тому він спадкоємець усього, що я можу придбати. Тільки поки я буду живий, хай буде дозволено мені користуватися всім без побоювання і беззаборонно». Подякувавши королю і скріпивши договір підписами, послали повернулися до короля Хільдеберта з великою кількістю подарунків. Після їхнього від'їзду король Хільперік відправив [до Хільдеберта] єпископа Леодовальда з першими людьми свого королівства. Після того як вони обмінялися клятвою дотримуватися миру і скріпили договір, вони з подарунками повернулися додому.

Розділ 4

Лула ж, герцога Шампані, вже давно переслідували різні противники і постійно його грабували, особливо Урсіон і Бертефред. Нарешті вони домовилися вбити Лула і виступили проти нього з військом. Бачачи це, королева Брунгільда засмутилася з приводу несправедливого переслідування вірної їй людини. Підперезавшись по-чоловічому, вона ввірвалася до лав ворогів зі словами: «Мужі, прошу вас, не робіть цього зла, не переслідуйте невинного, не розпочинайте через одну людину битву, яка може порушити добробут країни». У відповідь на її слова Урсіон сказав: «Відійди від нас, жінко! З тебе досить того, що ти правила за життя чоловіка. Зараз же править твій син, і королівство зберігається не твоїм захистом, а нашим. Ти ж відійди від нас, щоб копита наших коней не змішали тебе з землею». Так вони дуже довго між собою розмовляли. Нарешті королева своєю наполегливістю стримала їх від битви. Однак, пішовши, вони вдерлись у будинок Лула, розграбували все його майно, при цьому

для виду сказали, що заховають його в королівській скарбниці, а самі віднесли все у свої будинки, погрожуючи Лупу: «Живим він від нас не піде». А Луп, відчуваючи небезпеку, заховав свою дружину за мурами міста Лана, а сам утік до короля Гунтрамна. Люб'язно ним зустрінутий, він заховався у нього в очікуванні, коли Хільдеберт досягне законного віку.

Розділ 20

Цього року помер Хродін¹¹⁶, людина виключної доброти і набожності, великий милостинник і благодійник бідних, вельми щедрий дарувальник церквам і годувальник кліриків. Справді, він часто будував нові помістя, садив виноградники, зводив будинки, обробляв поля і потім запрошував єпископів, які мали невеликі статки, влаштовував для них трапези і щедро роздавав ці самі будинки з нивами й орачами, зі сріблом, завісами, домашнім начинням, служителями і слугами, говорячи при цьому: «Нехай усе це належить церкві, аби бідні, отримавши від цього полегшення, вимолили у Бога для мене прощення». Багато ми чули також і про інші добрі справи цієї людини, про що довго розповідати. Помер він у віці сімдесяти літ.

Розділ 22

І ось король Хільперік, після того як захопив міста свого брата¹¹⁷, призначив нових графів і наказав їм доставити йому всі податки з міст. Як нам стало відомо, це було виконано. У ці дні граф Ліможа Ноннікій схопив двох людей, що несли від імені Хартерія, єпископа міста Періге, листа, в якому було багато лайливих слів про короля. В листі, між іншим, містилась ніби і скарга єпископа, що він, потрапивши після влади Гунтрамна під владу Хільперіка, наче спустився з раю в пекло. Цього листа разом з цими людьми вже згаданий граф послав під сильною охороною до короля. Король же виявив при цьому терпіння і відрядив лю-

¹¹⁶Герцог Хродін помер у 582 р.

¹¹⁷Тобто міста короля Гунтрамна

дей привести єпископа, щоб з'ясувати принаймні, чи справедливо його звинувачують.

Коли ж прибув єпископ, король представив йому тих людей з листом і запитав єпископа, чи посилав він цього листа. Той заперечив. Тоді запитали людей, від кого ж вони отримали цього листа. Вони назвали диякона Фронтонія. Запитали єпископа про диякона. Він відповів, що диякон – його найлютіший ворог, і не слід сумніватись у тому, що цей негідний вчинок – справа його рук, бо він часто чинив несправедливо проти єпископа. Негайно привели диякона; король допитав його. Диякон, показуючи на єпископа, сказав: «Я продиктував цього листа за наказом єпископа». Єпископ же вигукнув, що диякон часто шукав випадку, аби позбавити його єпископства. Король виявив милосердя, залишивши справу на суд Божий, звільнив від розслідування того й іншого, смиренно звернувся з проханням до єпископа на захист диякона і попросив єпископа молитися за нього, короля. Отож Хартерій з пошаною був відправлений у місто. А через два місяці граф Нонніхій, винуватець цієї сварки, помер від удару, його майно, оскільки він не мав дітей, король роздав у різні руки.

Розділ 31

Нарешті король Хільперік прийняв послів свого племінника Хільдеберта, очолюваних Егідієм, єпископом реймським. Коли вони Стали перед королем і їм дозволили говорити, вони сказали: «Твій племінник, наш володарю, просить тебе за всяку ціну зберегти мирний союз, який ти з ним уклав. З твоїм же братом він не може жити в мирі, бо той після смерті батька забрав у нього частину Марселя, тримає його втікачів і не хоче йому їх повертати. Ось чому Хільдеберт, твій племінник, бажає зберегти добрі відносини, що склалися зараз між вами, непорушними». І той відповів: «Мій брат винний багато в чому. Справді, якщо мій син Хільдеберт буде розслідувати обставини справи, то він одразу ж дізнається, що його батько був убитий за тасмною змовою мого брата». Коли король промовив ці слова, єпископ Егідій сказав: «Якщо ви з племінником об'єднаєтеся і рушите війська,

Гунтрамна швидко спостигне заслужена кара». Після того як усе це скріпили клятвою та обмінялися заручниками, посли пішли.

І ось Хільперік у надії на їхню обіцянку зібрав військо свого королівства і прийшов у Париж. Коли він там перебував, то завдав жителям великих збитків. А герцог Берульф з людьми Тура, Пуатьє, Анжера і Нанта підійшов до області Буржа. А Дезідерій і Бладаст з усім військом із ввіреної їм провінції оточили область Буржа з іншого боку, дуже спустошивши місця, через які пройшли. А Хільперік наказав війську, що приєдналося до нього, пройти через Париж. Військо пройшло, пройшов і він сам через місто і дійшов до фортеці Мельон, спалюючи і знищуючи все на своєму шляху. Хоча військо племінника до нього і не приєдналось, однак герцоги й посли Хільдеберта були з ним. Тоді Хільперік відрядив вісників до згаданих герцогів, зі словами: «Ввійдіть у Бурзьку землю, дійдіть до самого міста і зажадайте від мого імені присяги на вірність». Але буржці у кількості 15 000 зібралися біля фортеці Шатомейан і там зітнулися з герцогом Дезідерієм. І відбулася там велика битва – з того й іншого війська загинуло більше семи тисяч. Герцоги ж з рештою війська дійшли до міста і там учинили спустошення, якого не знала і давнина: не залишилося жодного будинку, жодного виноградинка, жодного дерева – все вирубали, спалили і знищили. Із церков повиносили священні посудини, а самі церкви спалили.

Але король Гунтрамн з військом виступив проти свого брата [Хільперіка], покладаючи всю надію на волю Божу. Одного разу вже надвечір він вислав військо і знищив більшу частину війська свого брата. Але ранком зустрілися посли й уклали мир, взаємно обіцяючи, що та сторона, яка порушить умови миру, заплатить іншій стороні стільки, скільки присудять єпископи і знатні люди; потім вони відійшли з миром. Але оскільки король Хільперік не міг стримати своє військо від грабежу, то він убив графа руанського і, залишивши всю здобич та звільнивши полонених, повернувся в Париж. Ті ж, хто обложив Бурж, отримавши дозвіл повернутися додому, так багато забрали з собою здобичі, що вся місцевість, звідки вони пішли, мала безлюдний вигляд... Військо Дезідерія і Бладаста, вступивши в область Тура, також накоїло

багато горя, спалюючи, грабуючи і вбиваючи, як це звичайно чинять проти ворогів. Справді, привели і полонених, багатьох з яких вони пограбували, а потім відпустили назад. За цим лихом настав падіж худоби, від якої майже нічого не лишилося, так що було дуже дивним, коли хтось бачив бичка або теличку.

Під час цих подій король Хільдеберт зі своїм військом залишався на тому самому місці. Але одного разу вночі у війську почалося заворушення, простонароддя стало нарікати на єпископа й герцогів короля і кричати відкрито: «Нехай забираються з очей короля ті, хто продає його королівство і віддає його міста й народ під владу іншого володаря». Коли вони кричали таке, настав раник, і вони, схопивши зброю, кинулися до королівського шатра, щоб схопити єпископа і вельмож, учинити насильство, побити їх і порубати мечами. Дізнавшись про це, єпископ сів на коня і кинувся навтіки, прямуючи до свого міста¹¹⁸. Народ же гнався за ним, волаючи, кидаючи вслід йому каміння і осипаючи лайкою. На щастя єпископа, в них не було напоготові коней. Коли коні його супутників втомилися, єпископ продовжував свій шлях один. Він був такий наляканий, що, загубивши чобіт, не підібрав його. І так він доїхав до міста й заховався за мурами Реймса.

Розділ 38

Помер Феодосій, єпископ Родеза, спадкоємець Святого Далмація. Чвари й зіткнення, що виникли в цій церкві через єпископство, зросли до того, що церква майже втратила священні посудини і найцінніше майно. Пресвітера Трансобада вигнали і за підтримки королеви Брунгільди обрали на єпископство Іннокентія, графа міста Жаволя. Але тільки-но він отримав єпископську кафедру, він одразу ж почав переслідувати Урсіціна, єпископа міста Кагора, говорячи, що він утримує парафії, які належать до родезької церкви. Тому через кілька років, оскільки суперечка з кожним днем все розгорялася, єпископ митрополії, зібравши у місті Клермоні єпископів своєї провінції та обговоривши ста-

¹¹⁸Тобто до Реймса

новище, вирішив зберегти за Урсіціном право на церковні парафії, які ніколи не належали церкві Родеза, що і було виконано.

Розділ 46

І ось у той час, коли вони продовжували шлях зі своєю здобиччю, Хільперік, цей Нерон і Ірод нашого часу, прибув у віллу Шель, що знаходилася приблизно у ста стадіях¹¹⁹ від міста Парижа, і там полював. Але одного разу Хільперік повернувся з полювання уже глибокої ночі. І коли його знімали з коня і він однією рукою тримався за плече слуги, до нього підійшов якийсь чоловік і спочатку поранив його ножом у пахву, потім другим ударом поранив у живіт. У нього сильно полилася кров з рота і з рани, і він спустив свій злий дух. А які він чинив погані справи, видно з попередніх розділів. Справді, він часто спустошував і спалював безліч областей, не відчуваючи ніяких докорів совісті, а швидше радів, як колись Нерон, що під час пожежі свого палацу співав вірші з трагедій. Він дуже часто несправедливо карав людей, щоб заволодіти їхнім майном. У його час лише небагато кліриків отримали сан єпископа. Був же він ненажерою, богом його був шлунок. Він вважав, що немає нікого розумнішого за нього. Наслідуючи Седулія¹²⁰, він написав дві книги поезій, але його вірші кульгали на обидві ноги. У цих віршах, не розбираючись, він ставив короткі склади замість довгих і замість довгих – короткі. Та й інші його твори, як-то гімни і меси, зовсім не можна зрозуміти. Справи бідних йому були ненависні. Святителів Господніх він постійно гудив, і ніде більше він не насміхався і не кепкував над єпископами, як у довіреному колі друзів. Одного він називав легковажним, іншого – зарозумілим, третього – гультьям, четвертого – таким, що потопає в розкошах, цього оголошував пихатим, а того – чванливим; і ні до кого він не відчував більшої ненависті, ніж до церкви. Справді, він часто говорив: «От наша скарбниця збідніла, от наші багатства

¹¹⁹ Стадій – грецька міра довжини, що дорівнює 185 м

¹²⁰ Седулій – християнський латиномовний поет середини V ст. Його «Пасхальний вірш» послужив зразком для всієї християнської поезії

перейшли до церков, правлять одні єпископи. Немає більше до нас пошани, вона перейшла до єпископів міст». Говорячи так, він постійно знищував заповіді, складені на користь церкви. Він нерідко нехтував навіть розпорядженнями свого батька, вважаючи, що нікого не залишилося, хто б міг наполягати на виконанні його волі. Що ж стосується насолоди і марнотратства, то не можна собі уявити, чого б він не зазнавав насправді. І завжди знаходив він нові способи, щоб завдавати шкоди народу. Так, якщо він вважав когось винним, то наказував виколувати йому очі. У наказах, які розсилав з приводу своїх справ суддям, він додавав: «Якщо хто буде зневажати наші розпорядження, тому на кару виколуть очі». Нікого він не любив безкорисливо і сам ніким не був любимий, ось чому, коли він спустив дух, усі його залишили. Але Маллульф, єпископ Санліса, який уже третій день сидів у шатрі і не міг побачити короля, дізнавшись про його загибель, прийшов, обмив його, одягнув у краший одяг, провів ніч над його тілом, співаючи псалми і, перенісши тіло на корабель, поховав його у базиліці Святого Вінценція в Парижі. А королева Фредегонда залишалась у кафедральній церкві.

Книга VII Розділ 2

І ось після того як помер Хільперік, знайшовши смерть, яку він довго шукав, люди з Орлеана разом з людьми з Блуа напали на жителів Шатодена і розбили їх, захопивши їх зненацька. Вони спалили будинки, річні запаси [продовольства] і все нерухоме майно, забрали худобу і взяли з собою все, що могли винести. Коли вони пішли, жителі Шатодена разом з іншими жителями області Шартра стали переслідувати їх по п'ятах і прирекли на таку ж долю, яку самі звідали від них, не залишивши їм нічого ні в будинку, ні навколо будинку, ні самих будинків. Але так як вони все ще сварилися і ворогували між собою й орлеанці потрясли зброєю проти них, у справу втрутилися графи. Було підписано мир аж до дня розслідування справи, щоб за рішенням майбут-

нього суду та сторона, яка несправедливо розпочала війну проти іншої, сплатила штраф. Так було припинено чвари.

Розділ 10

Сам же [герцог] Дезідерій поспішив до Муммола¹²¹, з яким уклав союз два роки тому. Муммол же в той час разом з Гундовальдом¹²², про якого я згадував у попередній книзі, знаходився за мурами міста Авіньйона. Об'єднавшись з названими герцогами, Гундовальд вирушив у Лімож, прибув у село Бріва-Курреція, де, за легендою, покоївся Святий Мартін, учень нашого Мартіна. І там Гундовальда підняли на щит і проголосили королем. Але коли втретє його обносили по колу, то, кажуть, він упав, так що його ледве могли втримати на руках люди, що стояли по колу. Потім він об'їхав навколишні міста...

Розділ 20

А після того як королеву Фредегонду вислали у згадану віллу [Водрей], вона була дуже засмучена тим, що у неї частково забрали владу, і розуміючи, що Брунгільда сильніша за неї, вона таємно послала вірного їй клірика, який міг би, хитро обманувши Брунгільду, вбити її. А саме: коли він, догоджаючи їй, стане їй служити і завоює довіру, тоді таємно уб'є її. І ось коли клірик прийшов до Брунгільди і всілякими хитрощами добився її прихильності, він сказав: «Я втік від Фредегонди і благаю тебе про допомогу». Він став удавати із себе лагідного, люб'язного, слухняного й уважного до королеви. Але через деякий час зрозуміли, що він був підсланий зі злим наміром. Його зв'язали, побили, і коли він відкрив таємний задум, йому дозволили повернутися до своєї покровительки. А коли він повідав їй про те, що відбулося, і сказав, що не зміг виконати її наказу, йому відрубали руки і ноги.

¹²¹Муммол – патрицій короля Гунтрамна, зрадив його і перейшов на бік Гундовальда

¹²²Гундовальд – син коханки короля Хлотаря, що не мав повного права успадкування, позаяк Хлотар не визнав його своїм сином

Розділ 34

І ось коли Гундовальд почув, що до нього наближається військо, він, залишений герцогом Дезідерієм, разом з єпископом Сагіттарієм і герцогом Муммоллом, Бладастом, а також Ваддонном перейшов Гаронну і попрямував до Комменжа. А те місто було розташоване на вершині самотньої гори, біля підніжжя якої било велике джерело, заведене в дуже міцну башту. До того джерела з міста підземним ходом спускалися люди і непомітно черпали з нього воду. Прийшовши у це місто на початку Велико-го посту¹²³, Гундовальд звернувся до жителів з такими словами: «Знайте, що всі в королівстві Хільдеберта обрали мене королем, і в мене є чимала підтримка. Але оскільки брат мій, король Гунтрамн, послав проти мене величезне військо, то ви повинні заховати за фортечними мурами міста продовольство і весь свій скарб, щоб не загинути від голоду, поки Божественне милосердя підтримає нас». Жителі повірили його словам і заховали в місті все, що змогли, а самі почали готуватися до оборони.

У цей час король Гунтрамн надіслав листа Гундовальду від імені королеви Брунгільди, де йому пропонувалося розпустити військо по домівках, а самому відступити до міста Бордо і там зазимувати. А написав він цього листа з хитрістю, щоб точніше дізнатися про те, що Гундовальд робить.

Отож, коли Гундовальд знаходився в місті Комменжі, він звернувся до жителів зі словами: «Ось військо уже наближається, виходьте ж, щоб дати відсіч». І коли жителі вийшли, люди Гундовальда захопили ворота і закрили їх, залишивши жителів разом з їхнім єпископом за міськими воротами. І розграбовано було все, що можна було знайти в місті. А там був такий запас хліба і вина, що коли б вони уперто чинили опір, то продовольства вистачило б на багато років.

Розділ 37

Пройшло уже п'ятнадцять днів від початку облоги, і Леодегізіл¹²⁴ готував нові машини для зруйнування міста. А були це

¹²³Тобто у лютому 585 р.

¹²⁴Леодегізіл – полководець короля Гунтрамна, що керував облогою Комменжа

вози з таранами, накриті фашинами¹²⁵ і дошками, під захистом яких військо просувалося розбивати стіни. Але коли вони наблизилися, то на них обрушувалося стільки каміння, що всі падали. На них виливали чани з палаючою смолою і жиром, скидали горшки, наповнені камінням. З настанням ночі битва стала неможливою, і вороги повернулися в табір. Був з Гундовальдом якийсь Харіульф, людина багата й могутня, чийх підвалів і складів багато було в місті; з його запасів всі головно харчувалися. Бладаст же, навпаки, бачачи те, що відбувається, і страхаючись, що Леодегізіл у разі перемоги погубить їх, підпалив єпископський будинок і в той час, коли обложені збігалися гасити пожежу, кинувся навтіки і зник.

Ранком військо знову взялося за зброю. Зробили було в'язки з лози, щоб заповнити глибокий рів зі східного боку, але ніякої користі із цієї витівки не було. Єпископ же Сагіттарій зі зброєю часто обходив стіни і багато разів власноручно кидав зі стіни камені на ворога.

Розділ 38

Нарешті коли обложники побачили, що вони нічого не можуть удіяти, вони таємно відправили до Муммола послів зі словами: «Визнай свого володаря і облиш нарешті свою віроломність. Що за безумство на тебе напало, що ти зв'язався з невідомою тобі людиною? Адже дружина твоя з дітьми у полоні, а сини твої вже вбиті. Куди ти котишся, хіба не очікує на тебе загибель?» Муммол, отримавши це послання, сказав [послам]: «Бачу я, влада наша уже добігає кінця, і могутність гине. Одне залишається: коли б я був упевнений, що життя моє буде в безпеці, то я міг би звільнити вас від великих зусиль».

Після того як послы пішли, єпископ Сагіттарій разом з Муммоллом, Харіульфом і Валлоном попрямували до церкви, і там вони взаємно поклялися, якщо їм пообіцяють зберегти життя, то вони порушать дружбу з Гундовальдом і видадуть його ворогам. Знову прийшли послы і пообіцяли їм зберегти життя. Муммол же

¹²⁵Фашина – перев'язаний пучок хмизу циліндричної форми

сказав: «Тільки хай буде так: я його передам у ваші руки, а сам, визнавши свого володаря королем, поспішу до нього». Тоді посла обіцяли, якщо він це зробить, то вони приймуть його з любов'ю, і, якщо навіть не зможуть виблагати в короля для нього прощення, то заховають його в церкві, щоб урятувати йому життя. Підтвердивши обіцянку клятвою, посла пішли.

А Муммол, разом з єпископом Сагіттарієм і Ваддоном, прийшов до Гундовальда і сказав: «Ти знаєш, ми клялися тобі у вірності. Так ось, послухай нашу рятівну пораду. Вийди з цього міста і стань перед своїм братом, як ти сам цього часто бажав. Адже ми вже говорили з цими людьми, і вони сказали, що король не хоче позбавитися твоєї підтримки, бо мало залишилося людей з вашого роду». Гундовальд, зрозумівши їхню хитрість, залився сльозами і сказав: «За вашим закликком занесло мене в цю Галлію. І частина мого багатства, що складається з великої кількості золота, срібла і різних коштовностей, знаходиться в Авіньйоні, а іншу частину забрав Гунтрамн Бозон. Я ж Божою допомогою в усьому поклався на вас, довірив вам свій задум, правити хотів завжди з вашою допомогою. Тепер же, якщо ви мені у чомусь збрехали, нехай вашому вчинку буде суддею Господь. Тому що сам він і "вирішить справу мою"¹²⁶». Тільки-но він вимовив ці слова, Муммол сказав: «Ні в чому ми тебе не обмануємо. Ось, дивись: біля воріт стоять найхоробріші мужі в очікуванні твого приходу. Тепер же зніми мій золотий пояс, яким ти підперезаний, щоб не здавалося, що ти йдеш у гордині своїй, і "підпережи себе мечем твоїм"¹²⁷, а мій поверни». І той відповів: «Ясні мені твої слова: ти хочеш забрати у мене твій подарунок, який носив я до цього часу на знак твоєї дружби». Але Муммол клятвою запевняв, що з ним нічого дурного не трапиться.

І ось коли вони вийшли за ворота, його зустріли Оллон, граф Буржа і Бозон. А Муммол повернувся зі своїми супутниками в місто і дуже міцно зачинив браму. Коли Гундовальд побачив, що його зрадили, він сказав, здійнявши вгору руки й очі: «О вічний судія та істинний месник за безвинних, Боже, від якого ви-

¹²⁶Перша книга Царів, 24: 16

¹²⁷Книга Псалмів, 44: 4

ходить усяка правда, кому неугодна неправда, "у кому немає" ніякого "лукавства" і ніякої злої хитрості, Тобі вручаю долю мою, благаю Тебе, та не забариться відомщення тим, хто мене, безневинного, "передав до рук ворогів"¹²⁸». Після цих слів, осінивши себе хрестом Господнім, він вирушив у дорогу з вищеназваними людьми. Коли вони були вже далеко від воріт, Оллон штовхнув його, і позаяк міський вал тут стрімко спускався, Гундовальд упав, а Оллон вигукнув: «Ось вам ваш Балломер, що звав себе сином і братом короля!» Кинувши списа, він хотів простромити його, але спис відскочив від опуклого панцира, не завдавши йому шкоди. Гундовальд встав і намагався зійти на пагорб, але тут Бозон жбурнув у нього камінь, розбив йому голову, і Гундовальд упав як мертвий. І підійшов весь народ; і ввіткнув у нього списи і, зв'язавши йому ноги мотузкою, протягнув його по всьому табору; у нього вирвали волосся й бороду; і залишили його непохованим на тому самому місці, де він був убитий. Наступної ночі ті, що були у війську поважніші, таємно забрали всі скарби, які могли знайти в місті, разом з церковним начинням. Ранком же, коли відчинили браму і впустили військо, вони піддали мечу весь народ, убиваючи навіть пресвітерів і їхніх паламарів прямо біля церковних вівтарів. Коли вони всіх перебили, так що не залишилося з них нікого, ... вони спалили все місто разом з церквами і рештою споруд, не залишивши нічого, крім голої землі.

Розділ 45

Цього року¹²⁹ майже всю Галлію спіткав великий голод. Справді, багато хто пік хліб з кісточок винограду, з квітки лісових горіхів, деякі – з коренів папороті, висушених і потовчених, домішуючи до цього трохи муки. Багато хто рвав зелені сходи [ниви] і робив те ж саме. Крім того, багато було людей, що зовсім не мали зерна, і вони, збираючи різні трави і харчуючись ними, спухали і вмирили. І дуже багато людей тоді, ослабнувши від голоду, повмирили. У той час торговці сильно розорили народ.

¹²⁸ Книга пророка Даниїла, 3: 32

¹²⁹ У 585 р.

Справа дійшла до того, що вони неохоче продавали модій¹³⁰ зерна або напівмодій вина за третину золотой монети. Бідні віддавалися у рабство, для того щоб мати хоча б якусь їжу.

Книга VIII Розділ 2

А наступного ранку, коли король [Гунтрамн] відвідував святині, щоб там помолитися, він підійшов до нашого помешкання, тому що там знаходилася базиліка Святого абата Авіта, про яку ми згадували в книзі про Чудеса. Зізнаюся, я підвівся йому назустріч радісний і, помолившись, попросив його удостоїти скуштувати у моєму будинку святі дари блаженного Мартіна. Він не відмовився, ввійшов привітно і, скуштувавши з чаші, запросив нас на обід і пішов радісний. У той час Бертрамн, єпископ Бордо, і Палладій, єпископ Сента, були у великій немилості в короля, через те що вони прийняли вищезгаданого мною Гундовальда. Але найбільший гнів короля впав на єпископа Палладія, бо той часто його обманював. Справді, незадовго до цього решта єпископів і вельможі короля допитали їх, з'ясовуючи, чому вони прийняли Гундовальда і чому за його [Гундовальда], що не мав сили, велінням висвятили Фавстіана на єпископа Дакса. Однак єпископ Палладій, знявши провину за висвячення Фавстіана з митрополита Бертрамна, поклав її на себе, кажучи так: «У мого митрополита дуже боліли очі, а мене, обібраного й приниженого, привели супроти моєї волі в це місце. І я змушений був зробити тільки те, що наказував той, хто запевняв, що він отримає всю владу над Галлією». Коли про це стало відомо королю, він так розгнівався, що ледве погодився запросити на обід тих, кого він до цього не приймав. І ось коли ввійшов Бертрамн, король запитав: «Хто це?» Адже він давно його не бачив. І сказали йому: «Це Бертрамн, єпископ міста Бордо». Тоді король звернувся до нього зі словами: «Ось спасибі тобі за те, що ти так зберігаєш вірність своєму роду! Адже тобі належало б знати, дорогий отче, що ти

¹³⁰Модій – римська міра сипучих тіл і рідин, що дорівнює 8,454 л

доводишся нам родичем по нашій матері, і ти не повинен був напускати цю чуму на своїх родичів». Коли Бертрамн вислухав ці та інші слова, король звернувся до Палладія, промовивши: «Та й ти, єпископ Палладій, гідний не більшої подяки. Тому що ти тричі, – що негідно й говорити про єпископа, – порушив клятву мені, відправивши підступні листи. В одних листах ти просив у мене вибачення, а в інших листах запрошував брата мого¹³¹. "Господь хай буде суддею у справі моїй¹³²", тому що я завжди намагався сприяти вам як Отцям Церкви, а ви весь час хитрували зі мною». А єпископам Ніказію й Антідію король сказав: «Скажіть же і ви, найсвятіші отці, що ви здійснили для блага нашої країни і цілості нашого королівства?» У той час як ті мовчали, король, обмивши руки і отримавши благословення від єпископів, сів за стіл з радісним і задоволеним виразом на обличчі, ніби він і нічого не говорив про невірність до нього.

Розділ 3

Тим часом як бенкет був у розпалі, король звелів, щоб я наказав співати моему дякону, який ранком за месою співав псалом-респонсорій¹³³. Коли той співав, король знову звелів мені просити всіх присутніх єпископів співати для короля, так що кожному клірику дісталася б своя частина служби. І на виконання волі короля я попросив їх, і кожний як міг проспівав псалом-респонсорій у присутності короля. Коли ж розносили блюда, король сказав: «Ось це срібло, яке ви бачите, належало віроломному Муммолу, але тепер, завдяки Господу, перейшло у наше розпорядження. П'ятнадцять таких великих блюд, як ті, що ви бачите, я вже пустив на монету, і в мене зараз залишилося тільки ось це й інше, вагою в сто шістдесят фунтів¹³⁴. Та і навіть б я залишав собі більше, ніж мені потрібно для щоденного користування? В мене, на жаль, лише один син Хільдеберт, яко-

¹³¹Мається на увазі Хільперік

¹³²Перша книга Царів, 24: 16

¹³³Псалом-респонсорій – поперемінний спів заспівувача і хору

¹³⁴Фунт – римська міра ваги, що дорівнює 327,45 г

му вдосталь скарбів, залишених батьком; і з речей цього огидного [Муммола], знайдених в Авіньйоні, я вже потурбувався дещо переслати йому. Решту ж срібла треба буде роздати на потреби бідним і церквам».

Розділ 10

І ось коли король [Гунтрамн] усе ще оплакував загибель Меровея і Хлодвіга¹³⁵ і не знав, де кинули їхні тіла після вбивства, до короля прийшла одна людина і сказала: «Якщо пізніше мені нічого поганого не буде, я вкажу тобі, в якому місці лежить тіло Хлодвіга». Король поклявся, що йому нічого поганого не буде, а навпаки, його щедро обдарують. Тоді той сказав: «О королю, те, що я кажу правду, доведуть самі події, що сталися. Якраз коли вбили Хлодвіга і поховали під водостічною трубою якоїсь каплиці, королева [Фредегонда], боячись, що колись його виявлять і поховать із почестями, наказала тіло його кинути в ріку Марну. Тоді я знайшов його в затоні, який викопав власноручно для ловлі риби. Але хоча я не знав, хто ця людина, однак за довгими кучерями визначив, що це Хлодвіг, узяв його на плечі, переніс на берег і там поховав, обклавши могилу дерном. Ось, останки його цілі, роби [з ними], що тобі буде завгодно». Коли король дізнався про це, він, удаючи, що відправився на полювання, відкрив могилу і знайшов тіло цілим і неушкодженим. Тільки одне пасмо волосся, що було ззаду, вже відпало, інша ж частина волосся і самі кучері залишилися неушкодженими. І стало ясно, що це той, кого король старанно розшукував. І ось, покликавши єпископа міста, король разом з кліром і народом при світлі численних свічок переніс тіло в базиліку Святого Вінценція для поховання. І вбитих племінників він оплакував з не меншою гіркотою, ніж коли він бачив у могилі власних синів. Після цього він послав Паппола, єпископа міста Шартра, відшукати тіло Меровея, якого король поховав поряд з могилою Хлодвіга.

¹³⁵Йдеться про синів короля Хільперіка від першої дружини Авдовери

Розділ 15

І ось, продовжуючи свій шлях, ми підійшли до фортеці Івуа. Там нас зустрів диякон Вульфїлаїх, відвів нас у свій монастир і гостинно прийняв. Монастир же цей розташований на вершині гори, приблизно у восьми милях від згаданої фортеці. На цій горі він побудував велику базиліку, яку прославив мощами блаженного Мартіна й інших святих. Оскільки ми затрималися там, ми почали просити його розповісти нам щось про благодать свого навернення і як він досягнув духовного сану, тому що родом він був лангобард. Але він, бажаючи всіляко уникнути суєтної слави, не хотів розповідати. Однак я поклявся йому страшною клятвою, обіцяючи насамперед, що я нікому не розповім те, що він повідає, і попросив його не приховувати від мене нічого з того, про що я питаю. І хоча він дуже довго опирався, однак, переможений моїми благаннями і клятвеними запевненнями, повідав мені таке: «Ім'я блаженного Мартіна я почув, коли був ще хлопчиком, і не знаючи ще, мученик він чи сповідник, і що доброго здійснив він у світі, і яка область сподобилася прийняти його блаженні члени для поховання, я вже славив його в молитвах удень і вночі, і якщо до мене в руки потрапляла яка-небудь монета, я подавав милостиню. І коли я став старший, я ревно взявся до науки; при цьому я навчився писати раніше, ніж дізнався порядок розташування букв в абетці. Потім мене навчав абат Аредій, у якого я перебував і разом з ним прийшов у базиліку блаженного Мартіна.

Коли ми поверталися звідти, він узяв трохи піску з могили блаженного як благословіння. Висипавши його в коробочку, він повісив її мені на шию. Коли ми доїхали до його монастиря, що у Лімозькій області, абат взяв коробочку, щоб покласти її у своїй каплиці. Але в ній збільшилося піску настільки, що він заповнив усю коробочку й був навіть у всіх щілинах, куди тільки міг проникнути. Від цього яскравого чуда душа моя ще більше запалала, і всі свої думки я звернув до чудес цього Святого. Потім я вирушив у область міста Тріра і на цій горі, де ви зараз стоїте, власноручно побудував помешкання, яке ви бачите. Однак тут

я знайшов статую Діани¹³⁶, яку цей марновірний народ визнавав за богиню. Крім того, я поставив стовп і стояв на ньому, відчуваючи велику муку, бо не мав під ногами надійної опори. І ось коли, як звичайно, настала зима, я так страждав від страшенного холоду, що від сильного морозу в мене часто сходили нігті на ногах, а на бороді моїй замерзала вода і звішувалася подібно свічам. Кажуть, що в цій області часто буває сувора зима».

Коли ж ми з хвилюванням запитували його, що ж служило йому їжею і питвом і як він скинув статую з цієї гори, він сказав: «Питвом і їжею мені було трохи хліба й овочів, і в міру – води. Коли ж до мене почало збиратися багато народу із сусідніх вілл, я безперестанку проповідував їм, що Діана не має ніякої сили; нічого не значать і статуї; і шана, яку вони їм віддають, не має ніякого смислу. Також негідні й самі вірші, які вони промовляють співучо за вином і багатими стравами. Краще приносити "жертву хвали"¹³⁷ всемогутньому Богу, що створив небо і землю. Я також часто молив Господа про те, щоб, скинувши цього ідола, він урятував цей народ від його хибних поглядів. Нарешті милосердя Господнє схилило їх грубий розум до того, щоб цей народ "прихилив вухо своє до слів вуст моїх"¹³⁸ і, залишивши ідолів, пішов за Господом. Тоді я покликав декого з них, щоб з їхньою допомогою скинути цю велику статую, яку я не міг розбити власними силами, бо решту більш легких зображень я вже сам розбив. Коли ж біля цієї статуї Діани зібралось багато людей, вони, накинувши на неї мотузки, почали тягнути, але їхні зусилля не увінчались успіхом. Тоді я поспішив у базиліку і, простягнувшись на підлозі, зі сльозами молив Божественне милосердя, щоб небесна сила зруйнувала те, чого не могли скинути людські зусилля. Вийшовши після молитви з базиліки, я підійшов до людей; ми взялися за мотузки і почали тягнути, і статуя одразу, з першим ривком, повалилася на землю; я дозволив їй розбити залізними молотками і стерти в порошок. Але в той самий час, коли я при-

¹³⁶ Діана – у римській міфології богиня рослинності, допомоги породіллям, уособлення Місяця

¹³⁷ Книга Псалмів, 106: 22

¹³⁸ Книга Псалмів, 77: 1

йшов скуштувати їжу, все моє тіло, від самого тімені до подошви, покрилося зляжисними наривами і не можна було знайти здорового місця, щоби торкнутися пальцем. Я ввійшов один у базиліку і роздягнувся перед святим вітгарем, де в мене була пляшечка з елеєм з базиліки Святого Мартіна; цим елеєм я власноручно намазав усі члени і невдовзі заснув. Прокинувся ж я майже опівночі. І коли я піднімався для молитви, то виявив своє тіло чистим, ніби й не було на мені жодного нариву. Я зрозумів, що ці виразки з'явилися не інакше як від ненависті нечистого.

Позаяк ворог людський завжди прагне шкодити людям, які шукають Бога, одразу прийшли до мене єпископи, які замість спонукати мене старанно виконувати розпочату справу, сказали мені: "Неправильний цей шлях, яким ти ідеш, і ти не зможеш зрівнятися зі знаменитим Сімеоном Антіохійським¹³⁹, який стояв на стовпі. До того ж і місцеположення не дозволяє тобі витримувати цю муку. Краще спустися і живи разом з братією, яку ти зібрав біля себе". Після їхнього слова я дійсно спустився, вважаючи непослух єпископам злочином, і перебував між цими братами, і їв їхню їжу. Але одного разу єпископ, змусивши мене піти далеко у віллу, послав робітників з ломами, молотками й сокирами, і вони зламали той стовп, на якому я звичайно стояв. Коли наступного дня я прийшов туди, я знайшов все знищеним. Я гірко заплакав, але не зміг відновити зруйноване, щоб не говорили про мене, що я опираюся наказам єпископів. Від того часу я задовольняюся тим, що і по цей день живу з братією».

Розділ 19

Абата Дагульфа неодноразово звинувачували у злочинах, бо він не раз чинив крадіжки й убивства і, крім того, був невгамовним перелюбником. Одного разу, зажадавши дружину свого сусіда, він мав з нею плотський зв'язок. Шукаючи різні приводи усунути чоловіка перелюбниці, який жив на монастирській землі, він нарешті заявив йому – якщо той з'явиться до своєї дружини, то буде покараний. І коли чоловік пішов зі свого будинку,

¹³⁹ Сімеон Антіохійський (459) – перший святий стовпник

Дагульф разом з одним кліриком уночі прийшов до будинку розпусної жінки. Після вельми довгої п'ятики вони сп'яніли і повалилися на одне ложе. Тут якраз повернувся чоловік, підпалив солому і, взявши сокиру, вбив обох. Хай стане цей випадок пересторогою для кліриків, щоб вони, всупереч канонам, не спілкувалися з чужими дружинами, за винятком тих жінок, на яких не може падати підозра в перелюбстві, бо це забороняють і власне церковний закон, і все Святе Письмо.

Розділ 20

Тим часом настав день Собору, і єпископи за наказом короля Гунтрамна зібрались у місті Маконі. Собор скинув Фавстіана, висвяченого за наказом Гундовальда у єпископи міста Дакс, за тієї умови, щоби Бертрамн, Орест і Палладій, які його благословляли, утримували його по черзі і давали йому щорічно по сто золотих. Єпископство ж у цьому місті отримав Ніцетій із мирян, який ще раніше добився розпорядження на те від короля Хільперіка. Урсіцін, єпископ кагорський, був відлучений від церкви за те, що він, як сам відкрито зізнався, прийняв Гундовальда, причому ухвалили йому, несучи покаєння протягом трьох років, не стригти ні волосся, ні бороду, утримуватися від вина і м'яса, ні в якому разі не служити месу, не висвячувати, не освячувати церкви і святе миро і не причащати. Однак повсякденні справи церкви повинні вестися за його розпорядженням, загалом як звичайно.

На цьому ж Соборі підвівся хтось із єпископів і сказав, що не можна називати жінку людиною. Однак, отримавши від єпископів пояснення, він заспокоївся. Тому що Святе Письмо Старого Заповіту це пояснює. На початку, де йшлося про створення Богом людини, сказано: «... чоловіка і жінку створив їх, і нарік їм ім'я Адам», що значить – «людина, зроблена з землі», називаючи так і жінку і чоловіка; таким чином, Він обох назвав людиною. Але і Господь Ісус Христос тому називається сином людським, що Він є сином діви, тобто жінки. І їй Він сказав, коли готувався перетворювати воду на вино: «Що Мені і Тобі, Жінко?» і таке інше.

Цим і багатьма іншими свідченнями це питання було остаточно вирішене.

А Протекстат, єпископ руанський, прочитав єпископам молитви, написані ним у вигнанні. Деяким вони сподобалися, декотрі ж їх засуджували, бо він не дотримувався правил мистецтва. Однак місцями стиль їх був цілком церковним і прийнятним.

У той же час сталася страшна різня між слугами єпископа Пріска і герцога Леодегізіла. Однак єпископ Пріск дав багато грошей на те, щоб відновити мир. У ці ж дні сильно занедужав король Гунтрамн, так що деякі навіть вважали, що він зовсім безнадійний. Я гадаю, що це сталося за провидінням Господнім, тому що він збирався заслати багатьох єпископів. Єпископ же Теодор повернувся у своє місто, і його зустріли з радістю, бо його підтримував увесь народ.

*Григорій Турський
История франков. М., 1987. С. 39–230.*

МЕТОДИЧНІ КОМЕНТАРИ

Каролінзька епоха посідає особливе місце в історії Франкської держави і ранньосередньовічної Європи в цілому. В другій половині VIII – на початку IX ст. за часів найвидатнішого свого правителя – Карла Великого Франкське королівство досягає вершини могутності. В результаті численних завойовницьких походів Карл Великий підкорив обширу територію Західної Європи – землі саксів, значну частину майбутньої Австрії, Швейцарські провінції, північний схід Іспанії та інші, був проголошений Папою Римським у 800 р. Імператором. Однак історичне місце імперії Карла Великого визначається не стільки успіхами його завойовницької політики, скільки значущістю процесів оновлення всіх сторін життя суспільства, що відбувались у межах цього державного утворення. Саме з періодом правління Карла Великого більшість істориків пов'язують завершення формування феодалізму як політико-правової системи. За Карла Великого суттєвих змін зазнає організація державної влади, проводяться судова та військова реформи, досягає свого апогею союз держави і Церкви.

Яскраве світло на епоху Карла Великого проливають нарадивні джерела, найважливішими серед яких для вивчення політичної історії Франкської держави доби Каролінгів є аннали. Центром каролінзької анналістики спершу стає Лоршський І монастир (поблизу Вормса), де на початку VIII ст. один із ченців на основі старих записів і тексту продовжувачів Фредегара склав щорічні записи подій, починаючи від 680 р, що являли собою цілісну розповідь про зростання могутності Піпінідів.

У подальшому ці аннали, що дістали назву «Малих Лоршських анналів», були продовжені до 817 р. На відміну від них «Великі Лоршські аннали», які звично називаються зараз «Королівськими анналами», насправді писалися не в монастирі, а при дворі Карла Великого, де була зосереджена офіційна анналістика.

«Королівські аннали» відкриваються 741 р. – датою початку правління Піпіна I Короткого – і завершуються 829 р. розпадаючись при цьому на текстологічно виокремленні частини,

одні з яких є зведеними записами окремих подій ряду літ (як, наприклад, частина від 741 р. до 788 р.). Інші – послідовними щорічними повідомленнями. Крім основного тексту анналів, до нас дійшла ще і друга редакція, яку традиція здавна пов’язувала з ім’ям Ейнгарда і яку нині переважно називають в безособовій формі «Переробленими анналами». Це не лише стилістична, але частково і фактична переробка первісної редакції анналів, здійснена, очевидно, на початку 30-х років IX ст. одним автором за один раз.

Як і основний текст, вона містить матеріал від 741 р., проте зберігає оригінальні риси змісту й форми викладу лише до початку 800-х років. Відтоді, коли стиль першої редакції анналів набуває достатньо впорядкованого вигляду, автор «Переробки» більше не вважає за необхідне його особливо змінювати, і обидві редакції аж до 829 р. вже майже нічим не різняться.

Найявний у «Королівських анналах» фактичний матеріал у цілому багатий і досить точний. Крім докладних даних з воєнної і дипломатичної історії, в анналах є деякі свідчення про клімат, урожаї, смертність, землетруси, астрономічні явища, окремі відомості про господарство, культуру тощо. За анналами можна найповніше відтворити воєнну і частково дипломатичну діяльність Карла Великого; інші сторони його політики залишилися в тіні. Разом з тим матеріал анналів не лише однобічний, але інколи не відповідає історичній правді.

Серед наративних джерел, що належать до часу правління Карла Великого і його нащадків, важливе місце належить біографіям імператорів і політичних діячів. Загальноновизнаним класичним зразком подібного виду творів є «Життя Карла Великого» Ейнгарда (бл. 770–840). Походив він із Франконії, початкову освіту здобув у Фульдському монастирі, потому був направлений у 90-х роках VIII ст. в Аахен до двору Карла Великого, де став членом придворного наукового гуртка – так званої Академії. Політичну кар’єру Ейнгард зробив за часів правління Людовіка Благочестивого (814–840 рр.), коли став особистим секретарем імператора, а потім наставником його старшого сина Лотаря. Під час міжусобиць 20-х років IX ст. Ейнгард намагав-

ся бути посередником між імператором та його синами, але ця роль виявилася вченому не під силу. У 830 р. він залишив двір і поселився в Зелігенштадті, одному з численних монастирів, подарованих йому Людовіком Благочестивим, де, очевидно, і написав у 30-ті роки IX ст. свій твір «Життя Карла Великого». Праця написана літературною латинською мовою. Безперечно, Ейнгард добре знав античну класичну літературу, особливо Светонія. Під впливом «Життєписів дванадцяти цезарів» якого він і задумав свій твір. У Светонія Ейнгард запозичив схему групування фактів, а також деякі літературні звороти. Однак було би перебільшенням вважати, що автор сліпо наслідує римські Життєписи. Ейнгард блискуче об'єднав у своїй праці свідчення анналів, хронік, документів палацового архіву, власні спостереження і деякі запозичення із творів античних авторів. Основним завданням Ейнгарда було уславити Карла. Спостерігаючи, як руйнується імперія, свідком величі якої він був, Ейнгард написав панегірик її засновнику. Він створив ідеальний образ правителя й людини, намагаючись зробити його прикладом для наслідування. Композиційно «Життя Карла Великого» складається з низки великих смислових частин: вступна (розділи 1–4) і дві основні частини твору, одна з яких присвячена війнам і зовнішній політиці Карла (розділи 5–16), а друга розкриває його приватне життя (розділи 17–29). Потім автор розповідає про останні дні життя імператора, його смерть і поховання, закінчує свою працю детальним викладом його заповіту (розділи 30–33). Безумовно, найважливішою і найцікавішою є друга частина книги Ейнгарда, насамперед ті розділи, де йдеться про приватне життя імператора, а також про його зовнішній вигляд, заняття і звички, ставлення до оточення (розділи 18–25), оскільки вони написані очевидцем, який добре знав предмет розповіді. Складніші справи з першою частиною біографії, присвяченою воєнно-політичній діяльності Карла. Тут Ейнгард уже не був очевидцем сказаного: весь матеріал він черпав із других рук, в основному з офіційних джерел, насамперед із «Анналів королівства франків». Як секретар імператора Людовіка Ейнгард, безсумнівно, мав доступ до державних архівів і був обізнаний із дипломатичним листуванням Карла. Збираючи ма-

теріали, Ейнгард підлаштовував факти до своєї концепції, в одних випадках замовчуючи щось, в інших – своєрідно препаруючи їх. Він прагнув збільшити масштабність діянь Карла, й через те будь-яке зіткнення франків із сусідами перетворює на війну. Так у нього з'являється Аквітанська (розділ 5), Баварська (розділ 11), Богемська (розділ 13), Лінонська (розділ 13) війни, хоча під час двох перших взагалі не було битв, а дві другі – лише прикордонні сутички. Всупереч істині Ейнгард стверджує, що Карл ніколи не нападав першим, а лише карав ворогів за віроломність (розділи 8, 11,13), при цьому неодмінно перемагаючи. Поразки свого героя Ейнгард замовчує.

Вельми тенденційно автор порівнює заслуги Карла і його батька. Піпіна Короткого, перебільшуючи роль першого і занижуючи значення другого (розділи 5, 6, 15). Однак такий відхід від істини аж ніяк не зменшує цінності цього історичного джерела. Твір Ейнгарда мав широку популярність у сучасників і багато наслідувань. Велика кількість списків, зроблених у наступні століття, свідчить про постійну увагу до праці Ейнгарда протягом усього середньовіччя, коли вона була основним джерелом з історії Карла Великого.

Тема, що цікавила Ейнгарда, розроблялась і пізнішими істориками, насамперед сен-галленським монахом Ноткером Заїкою (840–912). Ноткер був родом з Алеманнії (Швабії), освіту здобув у школі Сен-Галленського монастиря, з яким пов'язав усе своє життя. Тут він викладав у монастирській школі, завідував бібліотекою, створював свої численні праці. Найвідоміша серед них – «Діяння Карла Великого», написана між 884–887 рр. на прохання імператора Карла III Товстого – останнього з Каролінгів, що об'єднав під своєю владою всі колишні володіння свого прадіда Карла Великого. Письмовими джерелами для Ноткера слугували праця Ейнгарда, «Королівські аннали» і деякі інші твори. Однак основний фактичний матеріал він запозичив із усних легенд, що склалися у його час навколо особистості імператора. «Діяння» мають три книги (з яких збереглися перші півтори) і висвітлюють церковну діяльність Карла, його воєнні подвиги, приватне життя. Підґрунтям для першої книги Ноткера стали розповіді його вчи-

теля Верінберта, для другої – розповіді батька Верінберта, старого дружинника Карла, для третьої – розповіді ще якоїсь неназваної особи. Матеріал цих розповідей розміщений у «Діяннях» без будь-якої історичної послідовності, автор не звертає уваги на хронологію і навіть рідко називає імена осіб, про яких говорить. Зате він дає нам чудову картину культури й побуту своєї епохи, зображує Карла за уявленнями його найближчих нащадків.

Цінну інформацію про складне й суперечливе політичне життя Франкського королівства у 20–40-х роках IX ст., про жорстоку міжусобну боротьбу внуків Карла Великого – Лотаря, Людовіка і Карла зі своїм батьком Людовіком Благочестивим, а потім і одного з одним містить «Історія у чотирьох книгах» франкського хроніста Нітгарда (бл. 790 – бл. 843). Він був сином доньки Карла Великого – Верти і поета Ангільберта, що походив із середовища франкської знаті й належав до найближчого оточення Карла як член організованої при імператорському дворі Академії. Знатне походження і прекрасна класична освіта забезпечили Нітгарду близькість до двору Людовіка Благочестивого, а потім Карла Лисого та відповідне суспільне становище й посади. У 840 р. Нітгард виконував дипломатичну місію до двору Карла Лисого, у 841 р. брав участь у битві під Фонтенуа, у 842 р. входив до складу комісії з підготовки договору про поділ імперії Карла Великого. Про все це він сам згадує у своїй «Історії у чотирьох книгах», роботу над якою розгорнув за дорученням Карла Лисого в 842 р. у розпал міжусобної боротьби і закінчив через рік (у 843 р.) в монастирі Сен-Рік'є, де був абатом.

«Історія у чотирьох книгах» Нітгарда охоплює період від 814 р. до 843 р. Хроніст розпочинає оповідь коротким панегіриком Карлу Великому, потім як вступ подає нарис правління Людовіка Благочестивого, і нарешті, підходить до висвітлення основної теми – міжусобиць синів цього імператора від 840 до 842 рр. У першій книзі автор розглядає причини й початок міжусобних чвар, у другій – хід війни і вирішальну битву братів під Фонтенуа, де Нітгард бився на боці Карла й Людовіка проти Лотаря. У третій книзі розповідається про підкорення Лотаря, його новий виступ проти братів та їхню угоду в Страсбурзі. У четвертій

книзі йдеться про спільні дії Карла й Людовіка в Аахені з підготовки договору про поділ імперії.

«Історія» Нітгарда не є простою хронікою сучасних йому подій, а становить якоюсь мірою спробу відтворення політичної історії. Автор не лише викладає події, очевидцем і сучасником яких був, але й намагається оцінювати їх, розкривати їхні причини. Звісно, аналіз подій за відсутності історичної перспективи мав дуже поверховий характер. Суспільне становище Нітгарда як наближеного й полководця Карла Лисого обмежувало об'єктивність його розповіді про міжусобну війну, надавало їй тенденційності, а інколи й суперечливості: автор відверто прихильний до однієї зі сторін і упереджено ставиться до іншої. Наділивши Карла і Людовіка всіма чеснотами – вони благородні й вродливі, щедрі й розважливі, добрі й хоробрі. – хроніст прагне звинуватити Лотаря перед нащадками, змальовує його надмірно честолюбним, віроломним і лицемірним. Робота Нітгарда залишилася незакінченою. Хроніст не дійшов у своїй розповіді до Верденського договору 843 р.: місячне затемнення 20 березня 843 р. – остання подія, про яку згадується у творі. Сумнівно, що автор, будучи членом комісії зі складання умов Верденського договору, навмисне замовчав цю подію. В 845 р. Нітгард загинув у битві з норманнами і був похований у монастирі Сен-Рік'є поруч з батьком.

Текст Нітгарда позбавлений Біблійних цитат і запозичень із творів античних авторів. Основне джерело відомостей для нього – власні спостереження. Проте він мав доступ до офіційних документів й уміло ними послуговувався.

Важливі свідчення про організацію державної влади в епоху Каролінгів можна почерпнути з трактату Реймського архієпископа Гінкмара «Про управління палацом і королівством», написаного у 882 р. для навчання імператора Карломана. Під час розпаду Франкської імперії, що прискорювався постійними нападами норманів, Гінкмар, звертаючись до правління Карла Великого, хотів напутити юного короля, як зберегти цілісність і єдність держави. Для цього він використав твір радника Карла Великого – Адальгарда. Однак Гінкмар не переписав дослівно

книгу Адальгарда, а вніс до неї значні зміни й доповнення. Його трактат містить відомості про деякі сторони діяльності державного апарату за Карла Великого, а саме: про роботу двох щорічних зібрань знаті, що проходили одне – весною, інше – восени і вирішували всі важливі державні справи.

До цінних наративних джерел з політичної історії Каролінзького періоду слід віднести листи Карла Великого (зокрема вміщений тут лист Карла до його дружини Фастради, вересень 791 р.), а також оду диякона Ліонської єпархіяльної церкви Флора «Скарга про поділ імперії» (середина IX ст.), що сповнена гіркими роздумами про долю створеної Карлом Великим держави і водночас є мимовільним свідченням об'єктивної зумовленості її розпаду.

Серед писемних пам'яток Каролінзької епохи, поруч з наративними джерелами, багато важать закони і розпорядження (укази) франкських королів із династії Каролінгів – капітулярії, які називалися так тому, що їхній текст був розділений на окремі параграфи (капітули). Термін «капітулярій» з'явився вже за Піпіна Короткого (у 744 р.), однак на означення королівських постанов почав використовуватися лише за Карла Великого, коли вони видавались у великій кількості. Текст капітулярія оголошував король на зібраннях вищих посадових осіб, які потім повідомляли про ці розпорядження на зборах місцевої знаті. Жодного оригіналу капітулярія до нас, на жаль, не дійшло. Збереглися лише збірники копій: найдавніший із них був складений у 827 р. абатом Фонтенельського монастиря Ансегізом.

За змістом капітулярії найрізноманітніші. Багато з них стосувалося організації військової повинності, збереження миру в країні, управління завойованими землями. Видаючи капітулярії, королівська влада хотіла зміцнити владу своїх посланців, намагалась упорядкувати організацію судочинства, захистити церкву та її майно, а також канонічний спосіб життя духовенства. Трапляються і капітулярії, присвячені господарському життю королівського помістя.

Ейнгард

ЖИТТЯ КАРЛА ВЕЛИКОГО

Розділ 4

Вважаючи, що про народження, а також дитинство й отроцтво [Карла] писати сенсу немає (оскільки в анналах нічого ніде не сказано, та й у живих не залишилося нікого, хто б міг сказати, що має знання про [ті події]), я вирішив, пропустивши невідоме, перейти до викладу і показу діянь, звичок і інших сторінок його життя; однак спочатку розповісти про його звершення як вдома, так і поза ним; потім – про його звички і заняття; а після – про управління королівством та його смерть, не пропустивши нічого гідного і необхідного для знання.

Розділ 5

З усіх війн, які він вів, першою була аквітанська [769], розпочата його батьком, але не закінчена. Здавалося, що [Карл] може завершити цю війну швидко ще за життя свого брата [Карломана], бо попрохав у нього допомоги. І хоча брат, пообіцявши допомогти, обманув його, [Карл] дуже рішуче провів початий похід [в Аквітанію]. І не раніше бажав він припинити розпочате і скинути одного разу взятий на себе тягар, ніж чудово завершити завдяки витримці й наполегливості те, що задумав зробити. Адже і Гунольда, який після смерті Вайфарія спробував захопити Аквітанію і відновити війну, що вже майже закінчилася, він змусив залишити Аквітанію і піти у Васконію¹⁴⁰. Однак не стерпівши, що той зайняв там позиції, [Карл], переправившись через ріку Гарону, переказав з послами Лупу, герцогу Васконії, щоб той видав відступника; якщо ж Луп не виконає [наказ] швидко, сам [Карл] візьме необхідне війною. Однак Луп, керуючися здоровим глуздом, не тільки повернув Гунольда, але навіть себе самого з провінціями, якими управляв, ввірив владі Карла.

¹⁴⁰Гасконь

Розділ 6

Довівши до ладу справи в Аквітанії і закінчивши ту війну (коли вже його співправитель [Карломан] встиг залишити справи людські), Карл, зглянувшись на прохання і благання єпископа Рима Адріана¹⁴¹, розпочав війну проти лангобардів (773–774). Ця війна ще раніше з великими труднощами була почата (за уклінним проханням Папи Стефана) батьком Карла [Піпіном], бо дехто зі знаті Франки, з ким [Піпін] мав звичку радитися, пішов проти його волі і оголосив привселюдно, що залишає короля і повертається додому. Однак того разу війна проти короля [лангобардів] Айстульфа була розпочата і дуже швидко завершена. Може здатися, що й у Карла, й у батька [його Піпіна] була схожа або, краще сказати, така сама причина для початку війни, однак відомо, що [друга] війна вимагала інших зусиль і завершилася [несхожим] кінцем. Адже Піпін, після кількох днів облоги Тіціна¹⁴², змусив короля Айстульфа видати заручників і повернути забрані у римлян міста й фортеці, а щоб не повторювалося викладене, скріпити віру присягою. Карл же, розпочавши війну, завершив її не раніше, ніж прийняв капітуляцію короля Десідерія, втомленого тривалою облогою [774], сина [ж] його Адальгіза, на якого, здавалося, покладались надії всіх, змусив залишити не тільки царство, а навіть Італію. Він повернув забране у римлян, придушив заколот Руодгаза, правителя герцогства Фріуль, що задумав переворот [776], підкорив усю Італію своїй владі і поставив королем на чолі підкореної Італії свого сина Піпіна [781].

Наскільки важким був для ... Карла перехід через Альпи і якими великими зусиллями франки подолали непрохідні місця, гірські хребти і скелі, що здіймаються до неба, а також важкодоступні стрімчаки, я описав би тут, коли б не було задумано мною в цій праці увічнити в пам'яті швидше спосіб життя Карла, ніж події тих війн.

¹⁴¹ Адріан I – Римський Папа (772–795 рр.)

¹⁴² Павія

Отож, кінцем тієї війни було підкорення Італії: короля Десідерія вигнали у довічне заслання, сина ж його Адальгіза вивели з Італії, а майно, забране лангобардськими королями, повернули правителю Римської Церкви Адріану.

Розділ 7

Після закінчення тієї війни знову розпочалася саксонська війна [772–804], що здавалася вже завершеною. Жодна з початих франкським народом війн не була такою тривалою, жакливою і вимагала таких великих зусиль, бо сакси – як майже й усі народи Германії, що войовничі за природою, вшановують демонів і є противниками нашої релігії – не вважали нечестивим ні порушувати, ні переступати як Божі, так і людські закони. Були й інші причини, через які жодного дня не проходило без порушення миру, оскільки наші кордони і [кордони] саксів майже повсюдно сусідили на рівнині, за винятком небагатьох місць, де великі ліси і гори розділяли надійним рубежем поля і тих, і інших. Ато і там не забарилися б виникнути знову вбивства, грабежі й пожежі. Франки були так розгнівані, що, аби не терпіти більше незручностей, вирішили розпочати проти них відкриту війну. Війна та була розпочата і велася протягом тридцяти трьох літ з великою мужністю з того й іншого боку, однак з більшими втратами для саксів, аніж для франків. Вона могла закінчитися швидше, якби не віроломність саксів. Важко сказати, скільки разів ... [сакси] здавалися, обіцяли виконувати накази, без зволікання давали заручників і приймали послів. А кілька разів вони були так підкорені й ослаблені, що навіть пообіцяли навернутись до християнської віри і залишити звичай поклоніння демонам. Але скільки разів вони обіцяли зробити це, стільки ж разів порушували [свої обіцянки]. Неможливо з'ясувати, до чого вони були більше схильні. Після того як розпочалася війна, навряд чи минав рік, щоб з ними не траплялася така переміна. Але сильний дух короля і постійність як за несприятливих, так і за сприятливих обставин, не могли бути переможені мінливістю саксів і не

були виснажені здійсненими заходами. Карл не дозволяв, щоб ті, хто чинить щось подібне, уникали покарання. Сам [Карл] мстився за віроломність і призначав їм заслужене покарання, або сам стаючи на чолі війська, або посилаючи своїх графів, доки всі, хто мав звичку чинити опір, були розбиті й підкорені його владі. Він переселив десять тисяч чоловіків із дружинами і дітьми, що жили по обидва боки ріки Альбії¹⁴³, і, розділивши їх різними способами, розмістив тут і там у різних областях Галлії і Германії. Вважали, що війна, яка велася стільки літ, закінчилася за висунутої королем і прийнятої [саксами] умови: сакси, відкинувши поклоніння демонам і залишивши батьківські обряди, приймають таїнства християнської віри і релігії і, об'єднавшись з франками, становлять з ними єдиний народ.

Розділ 8

У ході тієї війни, хоча вона і тривала дуже довго, сам Карл стикався в бою з ворогами не більше двох разів: перший – біля гори, що називається Оснеггі, у місці під назвою Теотмеллі, і другий – біля ріки Хаза; і це [відбулося] того самого місяця з різницею у кілька днів [783]. У тих двох битвах вороги були розтрощені й остаточно розбиті і більше не сміли ні кидати виклик королю, ні протидіяти йому своїм наступом, якщо тільки не перебували в якому-небудь захищеному укріпленні місці. У тій війні вбито багато тих, хто обіймав вищі посади, як з франкської [знаті], так і зі знаті саксів. І хоча на тридцять третій рік війна завершилась, у ході її, в різних частинах країни, проти франків виникало так багато найсерйозніших війн, які король майстерно вів, що, розглядаючи їх, важко вирішити, чому слід більше дивуватися – стійкості Карла в труднощах чи його вдачі. Адже саксонську війну він розпочав на два роки раніше італійської і не переставав вести її; і жодну з війн, що велися ще де-небудь, не було скінчено чи зупинено на якійсь стадії через труднощі. Тому що Карл, найвизначніший з усіх королів, які тоді правили наро-

¹⁴³ Ельба

дами, переважав усіх розсудливістю і величчю душі, ніколи не відступав перед труднощами і не страшився небезпек тих [війн], котрі розпочинав або вів. Навпаки, він умів сприймати і вести кожен захід відповідно до своєї природи – не спотикався у важкій ситуації і не тішився у ситуації сприятливій.

Розділ 9

Так, під час тривалої і майже безперервної війни з саксами, він розмістивши, де потрібно, залоги вздовж кордону, вирушив до Іспанії [778] [лише] після того, як найкраще приготувався до війни. Подолавши ущелину Піренеїв, він домігся капітуляції всіх міст і замків, до яких наближався, і повернувся з цілим і неушкодженим військом. Однак по дорозі назад, на самому Піренейському хребті, йому все-таки довелося на короткий час відчутися віроломність басків. Коли військо [Карла] рухалося по міжгір'ю довгим ланцюгом, що зумовилося характером місцевості, баски, влаштувавши засідку на самій вершині гори – бо придатне для влаштування засідки місце знаходиться в густих лісах, яких там багато, – напали зверху і скинули в долину ар'єргард обозу і тих, хто йшов у самому кінці загону і оберігав із тилу тих, хто йшов попереду. Баски перебили всіх до останнього і розграбували обоз, а потім під захистом ночі, заховавши найцінніше [з украденого], поспішно розсіялись у різні боки. В цій битві баскам допомогло і легке озброєння, і характер місцевості; навпаки, важке озброєння і пересіченість місцевості зробили [франків] у всьому нерівними баскам. Тоді разом з багатьма іншими загинули стольник Егіхард, двірцевий управитель Ансельм і Руодланд¹⁴⁴, префект Бретонської марки. І дотепер неможливо було помститися за вчинене, оскільки ворог так швидко розсіявся, що навіть не залишилось і слуху, де і серед яких племен його можна знайти.

¹⁴⁴Тобто Роланд (префект Бретонської марки) – герой знаменитого французького епосу «Пісня про Роланда»

Розділ 10

Карл підкорив і бриттів, які жили на Заході на одній з окраїн Галлії на березі океану і не слухалися його наказів. Пославши до них військо, він примусив їх видати заручників і пообіцяти, що виконають його наказ [786]. Після цього Карл із військом знову вдерся в Італію і, пройшовши через Рим, напав на Капую – місто Кампанії. Розташувавши там табір, він став погрожувати війною беневетцям (786–787), якщо ті не здадуться. Арагіс, їхній герцог, попередив війну, пославши назустріч королю своїх синів Румольда і Грімольда з великими дарами. Він запропонував Карлу прийняти синів як заручників, а сам обіцяв, що разом зі своїм народом виконає [будь-який] наказ, окрім одного – з’явитися перед очима короля. Король же після того звернув більше уваги на вигоду для народу, ніж на непохитність [герцога]. Він узяв запропонованих йому заручників і погодився, зробивши велику послугу, не зобов’язувати Арагіса з’явитися перед ним. Молодшого сина герцога Карл залишив заручником, старшого ж повернув батьку і, відрядивши послів у всі сторони, щоб ті взяли з Арагіса і його народу присягу на вірність, подався в Рим. Витративши там кілька днів на ушанування святих місць, він повернувся до Галлії.

Розділ 11

Баварська війна (787–788), що потім раптово розпочалася, швидко закінчилася. Вона була викликана одночасно і зарозумілістю, і безтурботністю герцога Тассілона, який, піддавшись на умовляння дружини [дочки царя Десідерія, що бажала з допомогою чоловіка помститися за вигнання батька], уклав союз із гуннами¹⁴⁵ – сусідами баварів зі сходу – і спробував не тільки знехтувати накази короля, але і спровокувати Карла на війну. Король, чия гордість була уражена, не міг стерпіти непокірність Тассілона. Тому, скликавши звідусіль воїнів, Карл вирушив з великим військом до ріки Лех з наміром напасти на Баварію. Та ріка відділяла баварів від алеманів. Перш ніж вторгнутись у провінцію, Карл розбив табір на березі річки і вирішив через послів дізнатися

¹⁴⁵Гуннами Ейнгарт називає аварів

про наміри герцога. Але той, вважаючи, що впертість не принесе користі ні йому, ні його народу, з благанням особисто з'явився перед королем, віддавши заручників, серед них і сина свого Теодона. Більше того, він клятвено пообіцяв надалі не піддаватися на будь-які підбурювання до заколоту проти королівської влади. Так, тій війні, яка, здавалося, буде тривалою, покляли найшвидший кінець. Втім, згодом Тассілона покликали до короля без дозволу повернутися назад; управляти провінцією, якою він володів, доручили не наступному герцогу, а [кільком] графам.

Розділ 12

Після того як ті заворушення були уладнані, розпочалася [друга] війна зі слов'янами [789], яких у нас прийнято називати вільцями, а насправді (тобто на своєму наріччі) вони називаються велатабами. У тій війні серед інших союзників королю служили сакси, що вирушили під знаменами короля згідно з наказом, однак покірність їхня була вдаваною. Причина війни полягала в тому, що ободритам – колишнім союзникам франків – вільці докучали частими набігами і їх неможливо було стримати наказами [короля]. Від західного океану на Схід простягнулася якась затока, довжина якої невідома, а ширина не перевищує сто тисяч кроків, хоча в багатьох місцях вона ще вужча¹⁴⁶. Біля неї проживає багато народів: дани, так само як і свеони, яких ми називаємо норманнами, володіють північним узбережжям і всіма його островами. На східному березі мешкають слов'яни, ести і різні інші народи, серед них головні – велатаби, з якими тоді Карл вів війну. Лише одним походом, яким сам керував, Карл розбив і приборкав [велатабів], і надалі ті вважали, що їм не слід більше відмовлятися від виконання наказів [короля].

Розділ 13

За війною зі слов'янами сталася найбільша, за винятком саксонської, війна з усіх, що вів Карл, а саме – [війна], розпочата проти аварів, або гуннів [791–803]. Цю війну Карл вів і жорстоки-

¹⁴⁶Йдеться про Балтійське море

ше, ніж інші, і з найдовшими приготуваннями. Сам Карл, однак, провів лише один похід у Паннонію (тому що цей народ жив тоді в тій провінції), а решту походів доручив провести своєму синові Піпіну, префектам провінцій, а також графам і навіть послам. Лише на восьмому році та війна, нарешті, була завершена, попри те, що вели її дуже рішуче. Багато битв було, багато пролилося крові – і Паннонія стала зовсім незаселеною, а місце, де була резиденція кагана, тепер спустіло, не залишилося і сліду, що тут жили люди. Всі знатні гунни в тій війні загинули, вся слава їхня скінчилася. Всі гроші і накопичені за тривалий час скарби захопили [франки]. В пам'яті людській не залишилося жодної розв'язаної проти франків війни, де б вони так збагатились і примножили свої багатства. Бо доти франки вважалися майже бідними, тепер же вони відшукали в палаці гуннів стільки золота і срібла, взяли в битвах так багато цінної військової здобичі, що по праву можна сказати: франки справедливо вирвали у гуннів те, що гунни раніше несправедливо вирвали в інших народів. Тільки двоє зі знатних франків загинули тоді – Хейрік, герцог фріульський, був убитий із засідки у Лібургії [799] городянами приморського міста Тарсатіки, а Герольд, префект Баварії у Паннонії, тоді як шиковав перед битвою з гуннами військо. Невідомо, хто вбив його і двох супровідників, коли він виїхав наперед, підбадьорюючи кожного воїна. В усьому іншому та війна була для франків безкровною і мала найсприятливіший кінець, хоча і тягнулася досить довго. Після цієї війни і саксонська [кампанія] дійшла до завершення, відповідного її тривалості. Наступні богемська [805] і лінонська [808] війни не були тривалими. Кожна з них закінчилася швидко, [проводячись] під керівництвом Карла Юного.

Розділ 14

Остання війна була розв'язана проти норманнів, що називаються данами [804–810]. Спочатку вони піратували, потім за допомогою великого флоту спустошили береги Галлії і Германії. Король норманнів Годфрід був таким пихатим, що сподівався володіти всією Германією. Фрізію, як і Саксонію, він називав не інакше як своїми провінціями. Він уже підкорив собі своїх су-

сідів ободритів, зробивши їх своїми данниками. Він нахвалявся, що незабаром увійде з великим військом в Аахен, де був двір короля. Істинність його слів, хоча і пустих, не заперечувалася [ніким]. Швидше вважали, що він учинить щось подібне. Його зупинила тільки раптова смерть. Убитий власним охоронцем, він поклав кінець і своєму життю, і війні, ним розв'язаній.

Розділ 15

Такими були війни, які дуже мудро і вдало вів наймогутніший король у різних частинах землі протягом 47 літ (адже стільки літ він царствував). У тих війнах він значно розширив уже досить велике і могутнє королівство франків, отримане від батька Піпіна, додавши до нього майже вдвоє більше [земель]. Адже раніше владі короля франків підкорялася тільки та частина Галлії, що лежить між Рейном, Легером і [Атлантичним] океаном до Балеарського моря; частина Германії, заселена франками (їх називають східними), що розташовується між Саксонією і [ріками] Данубієм, Рейном і Салою, яка розділяє туринів і сорабів; крім того, влада королівства франків поширювалася на аламанів і баварів. Карл же підкорив у згаданих війнах спочатку Аквітанію, Васконію і весь хребет Піренейських гір аж до ріки Ібер¹⁴⁷, яка починається у варварів і розсікає найродючіші поля Іспанії, впадаючи в Балеарське море під стінами міста Дертоси. Потім він приєднав усю Італію, що простяглася на тисячу і [навіть] більше миль від Августа Преторії до південної Калабрії, де, як відомо, сходяться кордони греків і беневентців. Затим він приєднав Саксонію, яка є чималою частиною Германії і, як вважають, удвічі ширша за ту її частину, що заселена франками, хоча, можливо, і дорівнює їй за довжиною; потім – обидві Паннонії¹⁴⁸, Дакію, розташовану по той бік Данубія, а також Істрію, Лібурнію і Далмакію, за винятком приморських міст, якими на знак дружби й укладеного союзу Карл дозволив володіти константинопольському імператору. Нарешті, він приборкав усі варварські й дикі на-

¹⁴⁷Ебро

¹⁴⁸Очевидно, Ейнгард говорить про Верхню і Нижню Паннонії, поділ на які сягає II ст. н. е. Згадка про дві Паннонії у Ейнгарда є даниною традиції

роди, що заселяють Германію між ріками Рейном, Вісулою, а також океаном і Данубієм (народи ті майже подібні за мовою, але дуже різняться звичаями і зовнішністю), і зробив їх данниками. Серед останніх найбільш знамениті [народи]: велатаби, сораби, ободрити, богемні; з ними Карл зітнувся у війні, а решту, яких значно більше, він підпорядкував [без бою].

Розділ 16

Славу свого правління він примножив також завдяки дружбі з деякими королями й народами. Альфонса, короля Галісії та Астурії, він зв'язав настільки близьким союзом, що той, коли посилав до Карла листи або відряджав послів, наказував називати себе не інакше як "належним королію". Він завоював прихильність королів скоттів, які були зачаровані його щедрістю і називали його не інакше як володарем, а себе – його підданими і рабами. Збереглися їхні листи до Карла, де висловлюються такі до нього почуття. З королем Аароном Персидським¹⁴⁹, який, за винятком Індії, володів майже всім сходом, Карл мав таку дружбу, що той віддавав перевагу його прихильності перед приязню королів і правителів усього світу. Тільки одному Карлу він вважав за необхідне надавати почесні і щедро обдаровувати. І тому, коли посла Карла, яких той відрядив з дарами до Святого Гробу і місця воскресіння Господа, нашого Спасителя, прийшли до Аарона і повідомили йому про бажання свого володаря, Аарон не тільки дозволив їм зробити те, про що вони просили, але навіть дозволив записати це місце нашого спасіння під владу Карла. Долучивши до послів, що поверталися, своїх, він відправив Карлу чудові дарунки разом з одягом, прянощами й іншими багатствами зі східних земель [807]. А кількома роками раніше Аарон послав йому свого єдиного слона, бо Карл попросив про це [802]. Імператори Константинополя Никифор [802–811], Михайло [811–813] і Лев [813–820], які добровільно шукали з ним дружби й союзу, відряджали до нього численних послів. Однак, коли Карл прийняв титул імператора, у них виникло побоювання, ні-

¹⁴⁹Харун-аль-Рашид – багдадський халіф (786–809 рр.)

бито він хоче вирвати у них імператорську владу. Тоді Карл уклав з ними дуже міцний союз, щоб у сторін не залишилося ніякого приводу для обурення. Адже могутність франків завжди викликала побоювання у римлян і греків. Звідси і грецька приказка: май франка за друга, але не за сусіда.

Розділ 17

Хоча Карл віддавав стільки сил розширенню королівства й підкоренню чужих народів і постійно цим переймався, він у різних місцях розпочав великі роботи із благоустрою королівства, а деякі навіть завершив. Серед них, по всій справедливості, видатним можна назвати базиліку [basilica] Святої Богоматері в Аахені, чудову споруду, і міст біля Могонтіака¹⁵⁰ через Рейн, завдовжки п'ятсот кроків, бо така ширина річки в тому [місці]. Однак міст згорів під час пожежі за рік до смерті Карла. Його не встигли відновити через раптову смерть Карла, який задумав збудувати замість дерев'яного моста кам'яний. Він почав споруджувати і чудові палаци: один – недалеко від міста Могонтіака, біля помістя Інґленґейм¹⁵¹, інший – у Новіомазі¹⁵², на річці Ваал, що тече вздовж південної частини півострова. Але особливо важливим є таке: коли він дізнавався про храми, які впали від старості в будь-якому місті його королівства, він наказував єпископам і пастирям, у чийому віданні вони були, їх відбудовувати, а сам стежив через посланців, щоб повеління його виконувалися. Під час війни проти норманнів він спорядив флот, побудувавши для цього кораблі на ріках Галлії і Германії, що впадають у Північне море. Оскільки норманни постійними набігами спустошували узбережжя Галлії і Германії, Карл біля всіх портів і гирл річок, які здавалися доступними для кораблів [ворога], розмістив дозори, сторожові пости і спорудив такі укріплення, що ворог ніде не зміг висадитися на берег. Те саме він зробив на півдні вздовж узбережжя Нарбоннської провінції і Септиманії, а також по всьо-

¹⁵⁰ Майнц

¹⁵¹ Інґельґейм

¹⁵² Німвеген

му узбережжю Італії аж до Риму проти маврів, що незадовго до цього піратували. Тому за життя Карла не було тяжких втрат ні в Італії і Галлії від маврів, ні в Германії від норманнів, і лише Центумелла¹⁵³, місто в Етрурії, було розграбоване маврами через зраду, а у Фрізії декілька сусідніх з германським узбережжям островів були спустошені норманнами.

Розділ 18

Як відомо, так Карл охороняв, розширював і, разом з тим, прикрашав королівство. Звідси я починаю розповідь про його таланти і незмінну досконалість його духу за будь-яких, як сприятливих, так і несприятливих, обставин, і про інше, що стосується його приватного і домашнього життя. Після смерті батька Карл, розділивши царство з братом, терпляче зносив його ворожнечу й заздрість, і всі дивувалися, що він зміг не піддатися гніву. Потім, спонукуваний матір'ю, він узяв за дружину доньку Десідерія [770], короля лангобардів, яку залишив через рік з невідомої причини та одружився з Хільдегардою, дуже знатною жінкою з племені швабів, від якої мав трьох синів – Карла, Піпіна і Людовіка – і стільки ж доньок – Ротруду, Бертру і Гізеллу. Було у нього ще три дочки – Теодората, Хільтруда і Руотхільда: дві від його [третьої] дружини Фастради, що походила зі східних франків, тобто з племені германців, третя ж від наложниці, чие ім'я я не пригадаю. Після смерті Фастради він одружився на аламанці Ліутгарді, від якої дітей не було, а після її смерті мав трьох наложниць: Херсвінду із Саксонії, від якої народилася донька на ім'я Адальтруда, Репну, що народила Дрогона і Гуго, й Адалінду, яка породила Теодоріха. Мати ж Карла, Бертрада, жила до старості біля нього дуже шанованою. Тому що Карл ставився до неї з великою повагою [summa reverentia], жодної сварки не виникало між ними, за винятком тієї, що відбулася через розрив шлюбу з донькою короля Десідерія, на якій він одружився за її порадою. Бертрада померла [12 липня 783 р.] по смерті Хільдегарди [30 квітня 783 р.], після того як побачила в будинку сина трьох

¹⁵³ Чівітавек'я

своїх внуків і стільки ж внучок. Карл поховав її з великими почестями у тій самій базиліці Святого Діонісія, де був похований [його] батько.

У Карла була єдина сестра, на ім'я Гізелла, ще з юних літ відправлена [у монастир] для релігійного служіння, якою, так само, як і матір'ю, він дуже ніжно опікувався. Вона померла незадовго до кончини [Карла] у тому ж монастирі, де і жила.

Розділ 19

Він також надавав значення освіті своїх дітей, [бажаючи], щоб сини і доньки насамперед навчалися вільним мистецтвам¹⁵⁴, якими він займався і сам. Потім, тільки-но дозволив їхній вік, він почав навчати синів верховій їзді за звичаєм франків, володінню зброєю і полюванню, донькам же наказав учитися прясти, звикати до веретена і прядки, щоб не ледарювали, а працювали, навчаючись різним чеснотам (honestatem).

З усіх дітей йому випало пережити двох синів і одну доньку: він втратив Карла, старшого сина [4 грудня 811 р.], Піпіна [8 липня 810 р.], якого він поставив королем в Італії, і Ротруду [6 червня 810 р.], старшу доньку, висватану [781] за грецького імператора Константина. Його син Піпін залишив після себе одного сина, Бернарда, а також п'ять доньок – Аделаїду, Атулу, Хіндрату, Бертраду і Теодорату. Карл виявив до них милосердя, оскільки після смерті свого сина Піпіна [дозволив] своєму внучкові посісти місце батька, а внучок виховував разом зі своїми доньками.

Смерть своїх синів і доньок він, через свою любов до них, переносив не так стійко, як те відповідало би неординарній стійкості його духу, і вибухав сльозами. Дізнавшись про смерть Римського Папи, який був його близьким другом, він плакав так, ніби втратив брата чи улюбленого сина.

У дружніх відносинах Карл був урівноважений, легко їх допускав і зберігав міцними, свято опікуючись тими, з ким зав'язав таку близькість.

¹⁵⁴ Вільними мистецтвами вважалися граматика, діалектика, риторика, геометрія, арифметика, астрономія і музика

Вихованням синів і доньок він переймався настільки, що залишившись удома, ніколи не обідав без них і ніколи без них не вирушав у дорогу. Сини їхали верхи [поруч] з ним, а доньки – позаду, бережені ар’єргардом призначених для цього стражників. Доньок своїх, оскільки вони були дуже гарні, він сильно любив і, уявіть собі, жодну з них не захотів віддати за дружину ні своїм людям, ні чужинцям, усіх він утримував удома, аж до своєї смерті, запевняючи, що не може обійтися без спілкування з ними [contubernio]. Через це він, хоча і щасливий у всьому іншому, зазнав ударів злосчасної долі. Однак він не подавав виду: нібито щодо них ніяких підозр не виникало і не розносилося чуток.

Розділ 20

У нього був син на ім’я Піпін, народжений від наложниці, якого я не згадав серед інших його дітей, гарний лицем, але спотворений горбом. Коли батько, розпочавши війну проти гуннів, зимував у Баварії, він, прикинувшись хворим, разом з деякими знатними франками, що спокусили його брехливою обіцянкою царської влади, підняв заколот проти батька [792]. Після того як змова була розкрита і змовники засуджені, Піпін був пострижений, і Карл дозволив йому присвятити себе релігійному життю в Прюмському монастирі. Крім того, виникли й інші серйозні змови проти Карла в Германії [7857–786]. Змовників, кого осліпивши, а кого залишивши неушкодженими, відправили у вигнання. З них були убиті лише троє. Вони, щоб не бути схопленими, оборонялись, оголивши мечі, і навіть убили когось. Їх позбавили життя, бо інакше їх неможливо було приборкати. Вважають, однак, що ті змови спричинені жорстокістю королеви Фастради: адже змови спрямовувалися проти короля в обох випадках, через те що король, піддавшись жорстокості дружини, здається, забув про свою природну доброту і притаманну йому м’якість. У всьому іншому протягом всього свого життя Карл ставився до всіх, як удома, так і поза ним, з такою великою любов’ю і доброзичливістю, що ніколи ніхто не міг докоряти йому і запідозрити хоча б у найменшій несправедливості або жорстокості.

Розділ 21

Він любив чужоземців і найгостинніше їх приймав. Їхня численність здавалась обтяжливою не тільки для палацу, але і для королівства. Однак сам він, як людина щиросердна, найменше вважав це тягарем, оскільки навіть значні незручності окупалися розширенням слави про його щедрість і добре ім'я.

Розділ 22

Карл був широкоплечий, кремезний, зросту в міру високого; відомо, що зріст його в сім разів перевищував довжину власних ступнів. У нього була округла голова, очі дуже великі й живі, ніс ледь більший середнього, гарне волосся, веселе привабливе обличчя. Все це надавало поважності і статечності його вигляду, і коли він сидів, і коли він стояв. І хоча його шия здавалася товстою і короткою, а живіт випинався вперед, однак це скрадалося пропорційністю інших частин тіла. Хода його була твердою, зовнішній вигляд мужнім, однак голос, хоча і звучний, не зовсім відповідав його вигляду.

Здоров'я його було міцним, за винятком того, що протягом [останніх] чотирьох років він страждав від пропасниці, а під кінець життя ще накульгував на одну ногу. Але й тоді він діяв швидше по-своєму, ніж за порадою лікарів, яких майже ненавидів, оскільки ті переконували його відмовитися від улюбленої смаженої їжі і звикнути до вареної. Він постійно їздив верхи і полював, що було для нього, франка, природним, бо навряд чи знайдеться на землі народ, який у цьому мистецтві міг би зрівнятися з франками. Йому подобалося паритись у природних гарячих джерелах і плавати. У плаванні він був настільки вправний, що його воістину ніхто не міг обігнати. Ось чому він навіть палац в Аахені спорудив і там постійно мешкав в останні роки життя до самої смерті. Він запрошував купатися не лише синів, але і знать, і друзів, а іноді навіть почет і охоронців, так що інколи сто і більше чоловік купалися одночасно.

Розділ 23

Карл носив традиційний франкський одяг. Тіло він убирав у полотняну сорочку і штани, а поверх [одягав] обшиту шовком туніку, обгорнувши гомілки тканиною. На ногах його були онучі і взуття, а взимку він захищав плечі і груди, закривши їх шкурами видр або куниць. Поверх він накидав синьо-зелений плащ і завжди оперізувався мечем, руків'я і перев'язь якого були із золота або срібла. Іноді він брав меч, оздоблений коштовним камінням, однак це траплялося лише під час особливих свят або ж коли прибували чужоземні послы. Іноземний же одяг, навіть найкращий, він зневажав і ніколи не погоджувався одягати його. Лише одного разу, в Римі, на прохання Папи Адріана і потім ще на прохання його спадкоємця Лева він одягнувся у довгу до колін туніку і грецьку хламиду, а також взув пошиті за римською модою черевики.

[Лише] на святах він виступав у витканому золотом одязі, прикрашеному коштовним камінням взутті, застібному на золоту пряжку плащі й у короні із золота і самоцвітів. У інші дні його одяг мало чим відрізнявся від того, що носять прості люди.

Розділ 24

Він був невибагливий до їжі й питва, особливо до напоїв, тому що над усе ненавидів пияцтво будь-кого, не кажучи вже про себе і своїх близьких. Однак від їжі він не міг довго утримуватись і часто скаржився на те, що піст шкідливий для його тіла. Бенкетував він дуже рідко, і то лише у великі свята, але при цьому з великою кількістю людей. Щоденний обід зазвичай готували з чотирьох страв, не рахуючи смаженого, яке мисливці звичайно подавали на рожнах і яке Карл їв охочіше від усіх інших страв. Під час трапези він слухав або читця, або який-небудь виступ. Читали [ж] йому про історію і подвиги стародавніх людей. Він любив і книги Святого Августина, особливо ту, що мала назву «Про Град Божий». У питті вина й інших напоїв він був стриманий – за обідом рідко пив більше трьох разів.

Літнього дня по обіді він з'їдав який-небудь плід і пив [ще] один раз, [потім], знявши з себе весь одяг і взуття, залишався без нічого, неначе вночі, і протягом двох або трьох годин відпочивав. Нічний же сон його переривався чотири або п'ять разів – він не тільки просинався, але й уставав із ліжка.

Під час одягання і взування він приймав не лише друзів. Якщо пфальцграф повідомляв, що виникла якась суперечка, яку не можна вирішити без його ухвали, він зараз же наказував привести сперечальників і, неначе сидячи в судовому кріслі, розібравшись, виносив вирок. Крім цього, якщо у той день були якісь офіційні справи або виникала потреба доручити щось одному з міністрів, він робив це у такий самий час.

Розділ 25

Він був великий красномовець і міг дуже ясно висловити все, що хотів. Не задовольняючись лише рідною мовою, він намагався вивчити іноземні мови. Латинську він вивчив так добре, що звичайно говорив (orare) нею, неначе рідною, але по-грецьки він більше розумів, ніж говорив. При цьому він був настільки багатослівним, що навіть здавався балакучим (dicaculus). Він старанно займався вільними мистецтвами і вельми поважав тих, хто їх викладав, віддаючи їм велику шану. Граматики він навчався у диякона Петра Пізанського, який був тоді вже старий, в інших науках його наставником був Альбін, прозваний Алкуїном, також диякон, сакс із Британії, людина в усьому світі найвченіша. Під його керівництвом Карл багато часу приділив вивченню риторики, діалектики, а особливо астрономії. Він вивчав мистецтво обчислень [computandi] і зі старанністю мудреця допитливо вивідував шляхи зірок. Намагався він писати, і для цього мав звичку тримати на ліжку в головах [in lecto sub cervicalibus] дощечки або таблички для письма, щоб, як тільки випадав вільний час, привчити руку виводити літери. Але праця його, що розпочалася дуже пізно і несвоєчасно, була малоуспішною.

Розділ 26

Він свято і віддано шанував християнську релігію, до якої був навернений з дитинства. Ось чому він спорудив в Аахені надзвичайної краси базиліку, оздобивши її золотом, сріблом, світильниками, а також воротами і решітками із суцільної бронзи. Оскільки колони і мармур для цієї споруди не можна було дістати деінде, [Карл] подбав, щоб його привезли з Риму і Равенни. Він ревно й часто відвідував церкву і вранці, й увечері, й навіть у нічні години і на заутреню, наскільки дозволяло здоров'я, і вельми турбувався, щоб відправа, проходила найбільш гідно. Він не стомлювався нагадувати служителям, щоб вони не дозволяли приносити до церкви нічого непристойного. Він дав церкві так багато священних посудин із золота й срібла та одягу для священнослужителів, що під час відправи навіть брамникам, [людям] нижчого церковного звання, не було необхідності служити у власному вбранні. Він старанно поліпшував порядок співи псалмів і церковного читання. Адже він досконало знав і те, й інше, хоча сам не читав на людях, а співав лише разом з іншими і тихим голосом.

Розділ 27

Карл діяльно підтримував бідних і був безкорисливо милосердним, що греки називають еіеітозіпат [милостинею]. Він не забував подавати милостиню не тільки на батьківщині й у своєму королівстві, але навіть за морями в Сирії і Єгипті, а також в Африці, Єрусалимі, Олександрії і Карфагені. Коли він дізнавався, що десь християни живуть у бідності, то звичайно, співчуваючи їхнім злидням, надсилав їм гроші. Саме тому він шукав дружби заморських королів, аби якось розрадити християн, що проживають під їхньою владою. В Римі більше, ніж про інші священні й шановані місця, Карл турбувався про церкву блаженного апостола Петра, у скарбницю якої він пожертвував багато грошей як золотом, так сріблом і коштовностями. Безліч дарів він послав єпископам. За весь час правління для Карла не було нічого жаданішого, ніж власною працею і зусиллями повернути Римові

колишню велич. Він хотів, аби за його підтримки церква [есізіа] Святого Петра була непошкоджена і переважала б усі інші церкви красою і багатством. І хоча він цінував Рим дуже високо, за сорок сім років свого правління він їздив туди лише чотири рази – дати обітницю і помолитися.

Розділ 28

Для останнього приїзду Карла були й інші причини. Річ у тім, що римляни, які вчинили над Папою Левом¹⁵⁵ велике насильство, виколовши йому очі й вирвавши язика, змусили його молити короля про захист. Тому, вирушивши до Риму [800], щоб відновити стан справ Церкви, що прийшли у повний безлад, він затримався там на всю зиму. Саме тоді він прийняв ім'я Імператора і Августа [25 січня, 800], чого спершу зовсім не бажав і навіть стверджував: якби знав заздалегідь про задум Папи, то не пішов би до церкви того дня, попри велике свято. Він терпляче зносив задрість римських імператорів, обурених тим, що він прийняв це звання. Їхню впертість Карл переміг своєю великодушністю, ... відряджаючи до них часті посольства і в листах називаючи їх братами.

Розділ 29

Прийнявши імператорський титул, Карл звернув увагу на недосконалість законів його народу – адже франки мали два закони¹⁵⁶, які дуже різнилися. Він мислив додати те, чого не вистачало, усунути розбіжності й виправити те, що погано або з помилками викладене. Нічого з цього він не виконав, коли не враховувати того, що додав до законів кілька розділів, але і вони не були завершені. Однак він наказав описати і письмово викласти усні закони всіх підвладних йому народів.

Також він [наказав] записати та увічнити старовинні варварські пісні, що оспівували діяння і війни попередніх королів. Він поклав початок граматиці рідної мови.

¹⁵⁵ Лев III – Папа Римський у 795–816 рр.

¹⁵⁶ Закони салічних і ріпуарських франків

[Карл] також дав назви місяцям рідною мовою. Досі франки іменували їх почасти по-латині, почасти на варварському нарідчі. Він визначив власні імена для дванадцяти вітрів, хоча раніше для них було не більше чотирьох назв.

Розділ 30

Наприкінці життя, коли його обтяжували хвороби і старість, Карл покликав до себе Людовіка, короля Аквітанії, єдиного із синів Хільдегарди, що зостався живий. Зібравши, як належить, з усього королівства найзнатніших франків, Карл за загальною згодою поставив сина співправителем усього королівства і спадкоємцем імператорського титулу. Поклавши на його голову корону, Карл наказав іменувати Людовіка Імператором і Августом [11 вересня, 813]. Це рішення підтримали всі присутні, бо здавалося, що його надихнуло небо на благо всієї держави. І це діяння примножило авторитет Карла [вдома] і вселило величезний страх чужоземним народам.

Потім, відіславши сина назад в Аквітанію, він, хоча й німецький від старості, за звичкою, поїхав пополювати неподалік від аахенського палацу і, провівши за цим заняттям решту осені, на листопадові календи повернувся в Аахен. Зимуючи там, у січні він зліг через сильну пропасницю. Одразу ж, як і має бути при пропасницях, він почав постувати, гадаючи, що така помірність у їжі зможе прогнати хворобу або принаймні полегшити. Але до жару приєднався біль у боці, який греки називають «плевритом» [pleuresin]. Однак Карл усе ще продовжував утримуватися від їди, підсилюючи тіло лише питтям. На сьомий день після того як зліг, він, прийнявши Святе Причастя, помер. Це сталося на сімдесят другому році його життя, з яких сорок сім років він правив, у п'ятий день перед лютневими календами, о третій годині дня [28 січня, 814 р., 9 година ранку].

Розділ 31

Тіло його обмили й убрали за установленим обрядом. Під великий плач усього народу його внесли до церкви і поховали.

Спершу вагалися, де слід поховати, бо сам він за життя не залишив про це ніяких розпоряджень. Потім усі погодилися, що ніде для нього не знайти гробниці гіднішої, ніж та сама базиліка [basilica], котру він з любові до Бога і Господа нашого Ісуса Христа й на честь Пресвятої Диви Марії, Богородиці побудував у тому поселенні на власні кошти. Там він і був похований того ж дня, коли помер. Поверх його гробниці звели покриту золотом арку з його зображенням і надписом. Епітафія була такою:

*Під цим каменем лежить тіло великого і правовірного
Імператора Карла, який значно розширив королівство
франків і правив щасливо сорок сім літ. Помер у сімдесят
років, у рік Господній DCCCXIII, Індикту VII, V Кал., Лютн.*

Розділ 32

Наближення його смерті було позначене багатьма знаменнями, так що не тільки інші, але й сам він побачив у них загрозу. За три останні роки його життя трапилося багато затемнень і Сонця, і Місяця, а на Сонці протягом семи днів бачили чорну пляму. Велична громада портика, що була споруджена між базилікою і палацом, у день Вознесіння Господа несподівано розвалилася доценту. А міст через Рейн біля Могонтіака, який Карл протягом десяти років споруджував з такою майстерністю і великими зусиллями, що, здавалося, той зможе стояти вічно, випадково зайнявшись, згорів у пожежі [813] за три години так, що (за винятком підводної частини) ні тріски від нього не залишилося. І сам Карл під час останнього походу в Саксонію проти короля данів Годфріда [810], одного разу вийшовши перед сходом сонця з табору і вже вирушивши у дорогу, несподівано побачив, що справа наліво в чистому повітрі у яскравому світінні пронеслося полум'я, яке впало з неба. Доки всі дивувалися цьому знаменню і тому, що воно провіщає, кінь під Карлом несподівано опустив голову і впав, з такою силою кинувши його на землю, що на його плащі лопнула пряжка, а перев'язь меча розірвалася. Карла підняли слуги, що були поруч і поспішили до нього. Вони зняли з нього озброєння та верхній одяг. Навіть спис, який він у ту

мить міцно тримав у руці, випав і відлетів на двадцять або більше футів.

Крім того, Аахенський палац часто трясся, а в покоях Карла постійно тріщала стеля. А базиліку, де Карл був пізніше похований, уразило з неба, і золоте яблуко, що прикрашало самий верх даху, від удару блискавки розколось і впало на будинок єпископа, який примикав до базиліки. У тій же базиліці по краю карнизу, розташованого між арками верхнього і нижнього ярусів, що огинав внутрішню частину храму, червоною вохрою було нанесено напис, який говорив, хто був творцем цього храму; в першому його рядку були слова: **КАРЛ ПРИНЦЕПС**.

Було помічено, що у самий рік смерті імператора, за декілька місяців до його кончини, букви у слові ПРИНЦЕПС так поблякнули, що майже не були видні. Однак на всі згадані знамення Карл або не звертав уваги, або ігнорував їх, начебто вони його самого ніяким чином не стосувались.

Розділ 33

Він почав складати заповіт, за яким частина спадщини дісталася дочкам і дітям, що народилися від наложниць. Однак, розпочавши надто пізно, він не зумів довести справу до кінця. За три роки до смерті Карл розділив у присутності своїх друзів і слуг скарби, гроші, одяг і начиння. Закликавши їх у свідки, він побажав, щоб після його смерті зроблений ним розподіл за їхнього схвалення залишився незмінним. Він склав короткий документ, у якому викладалася його воля стосовно того, що він розділив. Ось текст цього документа: «В ІМ'Я ВСЕМОГУТНЬОГО ГОСПОДА БОГА ОТЦЯ, І СИНА, І СВЯТОГО ДУХА.

Опис і поділ власних скарбів і грошей зроблений найславнішим і найбоголюбнішим государем Карлом, Імператором і Августом, у 811 рік від утілення Господа нашого Ісуса Христа, в сорок третій рік його правління у Франки, у тридцять шостий рік його правління в Італії, на одинадцятий рік його імператорства, у четвертий рік Індикту». Поділ майна, що знаходилося в зазначений день у його сховищі [camera], Карл постановив зробити

з благочестивим і мудрим розміркуванням і здійснив його з Божою допомогою.

Він особливо бажав передбачити, щоб не тільки дарування милостині, що належним чином робили християни з їхньої власності, здійснювалося від його імені та з його грошей упорядковано і обґрунтовано, але щоб його спадкоємці за відсутності усякої неясності твердо знали, що їм повинно належати, і могли без суперечок і взаємних претензій розділити призначені їм частки. Відповідно до цього задуму, він, як було сказано, спочатку розділив усі кошти і майно, що в зазначений день знаходились у його сховищі у золоті, сріблі, коштовностях і королівському убранні, на три частини. Потім, залишивши одну частину незайманою, він розділив дві інші на двадцять і одну частку. Ці дві частини були розділені на двадцять і одну частку бо, як відомо, у його королівстві є двадцять одне місто – церковна метрополія [metropolitanae civitates]. Кожна з тих частин мала бути передана його спадкоємцями і друзями у вигляді милостині одній із метрополій. Архієпископ, що стояв у той час на чолі даної церкви і приймав призначену його церкві частину, повинен розділити її зі своїми єпископами таким чином: третя частина повинна залишитися його церкві, а дві інші розподіляються між єпископами. Кожна з відомого числа двадцяти й однієї існуючої метрополії часток, що отримані з перших двох розділених частин, була старанно відокремлена від інших і вкладена у свій ящик [repositorio], з надписом міста, якому її слід передати.

Імена метрополій, яким повинна бути передана вказана милість чи подаяння, такі: Рим, Равенна, Медіолан, Форум Юлія, Градус, Колонія, Могонтіак, Юваум (або Зальцбург), Тревери, Сенони, Везонтіон, Лугдунум, Ратумагус, Реми, Арелас, Вієна, Дарантазія, Ебродунум, Бурдігала, Туронес, Бітурігі¹⁵⁷.

Частина, яку він захотів зберегти незайнятою, поділяється так. Після того як дві вже поділені частини будуть розподілені та опечатані, ця третина повинна бути в повсякденному обігу як

¹⁵⁷Рим, Равенна, Мілан, Чівідале дель Фріулі, Градо, Кельн, Майнц, Зальцбург, Трір, Сане, Безансон, Ліон, Руан, Реймс, Арль, Відень, Тарантез, Ембрен, Бордо, Тур, Бурж

річ, про яку відомо, що вона не відчужена від власності її володаря через яку-небудь обіцянку. Ця частина зберігається доти, доки він здоровий або заявляє про необхідність користуватися нею. А після його смерті або добровільної відмови від мирських справ ця частина повинна бути розділена ще на чотири частини. Першу чверть слід додати до вищеназваних двадцяти й однієї. Друга чверть призначається його синам і дочкам, а також синам і дочкам його синів, і повинна бути між ними справедливо і розумно розділена. Третя чверть, за християнським звичаєм, витрачається на потреби бідних. Четверта чверть так само у вигляді милостині іде на підтримку двірської челяді, розподіляючись у користування слуг і служанок. До цієї третьої частини всього його майна, котра, як і інші частини, складається із золота і срібла, він захотів додати всі вази і посуд з бронзи, заліза й інших металів разом зі зброєю, одягом та іншим, виготовленим для різних потреб цінним і малоцінним майном, як, наприклад, завіси, покривала, гобелени, вовняні тканини [filtra], шкури, упряж і все, що на цей час знаходилось у його сховищі і скринях, щоб за рахунок цього зросли частки третьої частини, і до більшої кількості людей дійшла милостиня.

Відносно каплиці, тобто начиння [Аахенської] церкви, як тієї, що він сам дав і зібрав, так і тієї, що дісталась йому у спадок від батька, він наказав, щоб усе залишалось у цілості і ніяк не поділялось. А якщо знайдеться посуд, книги або інше майно, про яке достеменно відомо, що воно було поміщене в цю каплицю не ним, і якщо хтось захоче мати [це майно], той зможе зробити це, придбавши за справедливо призначеною ціною. Відносно книг, яких він зібрав у своїй бібліотеці дуже багато, Карл постановив: той, хто захоче володіти ними, повинен їх викупити за справедливою ціною, а виплачені гроші треба роздати бідним.

Серед інших скарбів і власності [у Карла] були три срібні столи і один особливо великий і важкий, із золота. Щодо них він розпорядився і постановив так. Один із столів, квадратний, що мав зображення міста Константинополя, разом з іншими призначеними для того дарами, слід передати в Рим, базиліці блаженного апостола Петра. Другий, круглий стіл, прикрашений

зображенням міста Рима, слід відправити єпархії (episcopio) церкви Равенни. Третій стіл, що переважав решту красою і значною вагою і мав витончено промальовану у вигляді трьох кругів детальну карту всього світу, він постановив віддати на збільшення тієї третини, що повинна бути поділена між його спадкоємцями і направлена на милостиню. Туди ж слід віддати золотий стіл, згаданий четвертим.

Карл зробив і затвердив цей опис і розподіл [власності] перед єпископами, абатами і графами, які тоді змогли бути присутніми, їхні імена перелічені.

Єпископи: Хільдібальд, Рікульф, Арн, Вольфарій, Бернойн, Лейдрад, Іоанн, Теодульф, Іессе, Хейто, Вальтгауд.

Абати: Фрідугіз, Адалунг, Енгільберт, Херменон.

Графи: Вала, Мегінхер, Отульф, Стефан, Унруок, Бурхард, Мегінхард, Гаттон, Рігвін, Едон, Еркангарій, Герольд, Берон, Хільдегерн, Рокульф.

Людовік, син Карла і Божою волею спадкоємець, вивчив цей документ і після смерті батька скільки міг швидко і з усією ретельністю постарався виконати.

*Эйнхард. Жизнь Карла Великого
// Историки эпохи Каролингов.
М., 1999. С. 13–34.*

АННАЛИ КОРОЛІВСТВА ФРАНКІВ

749 р.

Бурхард, вейсенбурзький єпископ, і Фольрад, капелан, послані були до Папи Захарія, щоб запитати його про королів у Франції, які не мали тоді [справжньої] королівської влади, чи добре це, чи ні. І Захарій, Папа, звелів переказати Піпінові, що краще іменувати королем того, хто має владу, ніж того, хто живе, не маючи королівської влади. І щоб не порушувався порядок, наказав [своєю] апостольською владою Піпінові бути королем.

750 р.

Піпін, обраний згідно зі звичаями франків королем, помазаний рукою святої пам'яті Боніфация, архієпископа, і посаджений франками на престол у місті Суассоні. А Хільдеріка, який несправедливо іменувався королем, постригли і відправили в монастир.

*Хрестоматія по історії середніх віків
/ Под ред. С. Д. Сказкина.
М., 1961. Т. 1. С. 458.*

ЛОРШСЬКІ АННАЛИ

(Частина друга)

768

Карл посаджений на трон короля у місті Нуайоні; Карломан – у місті Суассоні.

770

Королева Берта¹⁵⁸ на судовому зібранні в Лангобардії виступила проти короля Дезідерія¹⁵⁹, і багато міст були віддані Св. Петру, і Берта відвезла доньку Дезідерія у Францію.

771

Помер Карломан король.

772

Король Карл був з військами у Саксонії і зруйнував їхню святиню, яка звалась Ірмінсул¹⁶⁰.

773

Карл король був у провінції Італія.

774

У червні франки захопили місто Тічіно і забрали з собою у Францію полоненого короля Дезідерія, і завоював король Карл королівство лангобардів і дійшов до самого Риму. А правила лангобарди, як вони самі кажуть, 214 років.

775

Був король Карл з військами в Саксонії, спустошив її, завдавши їй великих руйнувань, і завоював фортеці, що називаються Ересбург і Сігібург, і поставив там залогу.

776

Король Карл вирушив в Італію і захопив фортеці, що залишалися [незахопленими]; було вбито Ротгаза¹⁶¹. І, повернувшись

¹⁵⁸ Королева Берта – мати Карла Великого

¹⁵⁹ Дезідерій – останній король лангобардів (757–774 рр.)

¹⁶⁰ Ірмінсул – священне дерево, на якому, згідно з віруваннями саксів, тримався всесвіт

¹⁶¹ Ротгаз, Хродгауд – герцог Фріульський, ворожий Карлу

звідти, завоював більшу частину Саксонії; і на вернулися сакси до віри Христа, і була хрещена їх незліченна кількість.

777

Карл скликав франків на велике зібрання у Саксонії у Падеборні, і було там хрещено велику кількість язичників-саксів.

778

Король Карл був з військом у Іспанії і завоював місто Памплону; і прийшов до нього Абітаурус, король сарацинів¹⁶², і передав міста, якими володів, і дав йому в заручники брата свого і доньку. І звідти вирушив пан король до Сарагосси, і тут прийшов до нього Абінларбі, інший сарацинський король¹⁶³, якого Карл наказав відправити у Францію. А поки пан король був у тих краях, віроломний рід саксів, порушивши вірність, вийшов зі своїх меж, пройшов війною до річки Рейну, все спалюючи на своєму шляху. Тому франки, повернувшись, переслідували їх до річки Едер, і сакси, примушені тут до битви, кинулися навтіки і багато з них були вбиті; франки ж з Божою допомогою виявилися переможцями.

Помер абат [Горза] Гундоланд. А в Італії у місті Тревизо і в інших сусідніх з ним містах стався великий землетрус, від цього землетрусу багато будівель і навіть церков було зруйновано, а багато людей загинуло – так у якійсь віллі за одну тільки ніч загинуло 48 чоловік.

779

Пан король Карл знову прийшов у Саксонію, дійшов до Везеру, і утихомирені сакси склали клятву [вірності] і дали заручників. Помер [фульдський] абат Стурм. Великий голод і мор були у Франції, а пан король перебував у Вормсі.

780

Пан король Карл знову відправився з військом у Саксонію і дійшов до великої річки Ельби, і всі сакси підкорилися йому, і взяв він різних заручників, як вільних, так і літв; і розділив він цю країну між єпископами, священиками і абатами, з тим

¹⁶² Абітаурус, Абу-Тахер – один із представників арабської знаті

¹⁶³ Абінларбі, Ібн-аль-Арабі – один із великих арабських вельмож, можливо, правитель Барселони

щоб вони хрестили тут і проповідували; а також увірувала велика кількість язичників венедів і фрізів. Повернувшись звідти, [Карл] відправився в Італію, залишивши у Вормсі синів своїх – Піпіна і Карла.

781

Король Карл відправився у Рим, і там був охрещений син його, який називався Карломаном, але якого Папа перейменував на Піпіна і помазав на царство в Італії, а брата його Людовіка – в Аквітанії. І там само Хротруда, донька короля [Карла], була заручена з імператором Константином [VI]. І повернувся король у Францію і в місті Вормсі зустрівся з Тассілоном¹⁶⁴ і скликав Велике зібрання франків, тобто Велике поле.

782

І скликав король Карл велике зібрання свого війська у Саксонії у Ліппшпрінзі і поставив над нею графів з числа найвельможніших саксів. А коли дізнався, що вони знову відпали від віри і зібрались на чолі з Відукіндом для заколоту, він повернувся у Саксонію, спустошив її і велику кількість саксів уразив своїм грізним мечем.

783

Померла королева Хільдегарда, померла Берта. Після цього пан король з великим військом відправився у Саксонію, і розпочалася війна з повсталими [саксами], і було вбито багато тисяч саксів, і знову розпочалася війна, і франки билися з саксами і милістю Христовою здобули перемогу; і було вбито багато тисяч саксів, ще більше, ніж раніше. І милістю Божою переможець повернувся у Францію і взяв за дружину Фастраду, [яку] і зробив королевою. І стояла така страшна спека, що багато людей померло від цієї спеки.

784

І знову Карл відправився у Саксонію з військом, яке поділив на дві частини... І стояла велика повінь.

785

Король Карл перебував у Саксонії в Ересбурзі з Різдва Христового до червня місяця і наново побудував там укріплення

¹⁶⁴Тассілон – останній герцог Баварський (748–788 рр.)

[castellum], а також спорудив базиліку. І уклав мир у Падеборні між франками і саксами; і тільки тоді перейшов річку Везер і досяг Барденгау. Підкорившись йому, сакси знову прийняли християнство, яке раніше відкинули. Після того як мир було встановлено і заколоти припинилися, король повернувся додому. А Відукінд, зачинатель усіх лих і натхненник підступних замірів, прийшов зі своїми прибічниками до палацу Аттіні і там був охрещений, і пан Карл був його хрещеним батьком і вшанував його чудовими дарами. Від сконання Папи Григорія до теперішнього часу пройшло 180 років.

786

Деякі графи намагалися підняти заколот, [причому] дехто зі знатних людей в областях Австразії навіть силоміць змушував змовників по змозі повставати проти пана короля. На багатьох ця подія наводила жах. Коли ж [заколотники] побачили, що огидної справи своєї вчинити не можуть та й часи невідходячі, вони, охоплені несподіваним страхом, почали просити пробачення. Дізнавшись про це, пан король, спонуканий звичайним своїм милосердям, наказав їм прийти до нього. Через якийсь час, у серпні, він наказав скликати у Вормсі синод єпископів і збори знаті, де й вирішив позбавити сану, а одночасно і життя тих, про кого доведено, що вони стояли на чолі заколоту; невинних же, втягнутих у цей заколот, милостиво відпустив.

Потім він відправився у Рим, звідти в монастир Святого Бенедикта, а потім у Капую. А повернувшись звідти, вирушив до Святого Петра-апостола і тут справляв Великдень; а після цього з великою радістю повернувся у Францію і привів із собою як заручника сина Арагіса¹⁶⁵.

У грудні того ж року в небі з'явилося світло, таке страхітливе, якого у наші часи досі ніколи не було; на одязі людей виникали знаки хреста, а деякі стверджували, що бачили кривавий дощ, від того жах і великий трепет охопили народ, а за цим виник страшний мор.

¹⁶⁵ Арагіс, Арегіс – герцог Беневенту

787

У 16 календи жовтня в неділю о другій годині дня було затемнення Сонця. Того ж року пан король Карл пішов з військом через Алеманнію у межі Баварії. Коли він ступив у цю країну, назустріч йому мирно вийшов Тассілон і дав йому в заручники сина свого Теодона. І так король повернувся у Вормс у мирі і радості.

788

Тассілон з'явився до пана короля Карла в Ингельгейм, і було тут укладено угоду між франками й підвладними їм народами. І франки згадали про злочинні й підступні заміри, що замишляли проти них сам Тассілон і дружина його разом з тими народами, як християнами, так і язичниками, що оточують франків; а співучасники Тассілона і його довірені особи розповідали у його присутності про його наміри, і він нічого не міг заперечувати. Тоді його присудили до смертної кари. Однак король, спонукуваний жалем, не хотів убивати Тассілона, і на його прохання зробив його кліриком і заслав у монастир. Сам же пан король відправився у Баварію в Регенсбург, і туди прийшли до нього бавари і дали йому заручників. І навівши порядок у цій країні, король повернувся у Францію.

789

Тоді король Карл знову через Саксонію пішов до слов'ян, які називаються вільці, і вожді [reges] тієї землі разом з їхнім князем [rex] Драговитом вийшли йому назустріч і, прохаючи миру, передали всі свої землі під владу Карла, короля франків. І після того як видані були заручники і вони [слов'яни] передали себе [під владу франків], король повернувся у Францію.

790

Того ж року король скликав збори у Вормсі, але це не було Велике поле, і рік той пройшов без війни.

791

Отож, король Карл був у Вормсі і тут справляв Великдень. А в той час, коли король звичайно виступають у похід, він спрямував своє незліченне військо проти зарозумілого народу аварів. Військо своє він поділив на три частини: сам він через Баварію

вступив у межі гуннів південним берегом Дунаю; інше військо, що складалося з рипуарських франків, фрізів, саксів і тюрінгів, рушило другим берегом Дунаю. По Дунаю ж рухалися війська на суднах, щоб таким чином король зі своїм військом міг панувати на обох берегах ріки. І так вступили вони в ту землю: одні – одним берегом, інші – другим, у середині ж – війська на суднах. І Господь так налякав їх [аварів], що, побачивши короля, ніхто не наважився чинити опір: тільки-но він або військо його підходили десь до ровів або якогось укріплення, побудованого у горах, на ріках або в лісі, як вони або негайно здавались, або гинули, або кидались навтіки. У цей час військо його, яке син його, Піпін, привів з Італії, вступило в Іллірік, а звідти – в Паннонію, і вони спустошили тут усе і спалили так само, як це робив король у тій країні, де перебував. Коли ж король Карл побачив, що в країні аварів ніхто не наважується чинити йому опір, він обійшов цю землю протягом 52 днів, спустошуючи все і спалюючи. І привезли вони звідти здобич без міри і ліку, а також полонених – жінок, чоловіків і дітей – у незліченній кількості. І в поході тому спочив блаженної пам'яті Енгільрамн, архієпископ Мецький, а також помер Сіндберт, єпископ [Регенсбурга]. А король Карл повернувся в Баварію і тут зимував.

792

Того року король перебував у Баварії і справляв Великдень у Регенсбурзі. Але попереднього літа сакси, вирішивши, що аварський народ має здобути перемогу над християнами, виявили те, що досі таїли в серцях своїх; подібно до пса, що повертається на блювотину свою, повернулися вони до язичництва, яке раніше відкинули, і, відвернувшись від християнства, обдуривши Бога і пана короля, який зробив їм велику кількість милостей, об'єдналися з навколишніми язичницькими народами. Відправивши послів своїх до аварів, вони намагалися повстати – передусім проти Бога, а потім і проти короля і християн. Усі церкви у своїх межах вони спустошили, зруйнували і спалили, і, вигнавши поставлених над ними єпископів і священників – одних схопили, інших убили, – знову повернулися повністю до поклоніння ідолам. Того самого року була розкрита змова, яку задумав Піпін, син

короля, народжений від наложниці на ім'я Хімільтруда, проти життя короля і його синів, народжених від законної дружини: він хотів убити короля і їх [синів його], щоб сам він [Піпін] правив подібно до Абімелеха у дні суддів ізраїлевих, що на одному камені вбив братів своїх, сімдесят мужів, і царював замість Гедеона, батька свого, підступно, проте недовго. Карл-король, коли дізнався про змову Піпіна і його прибічників, скликав у Регенсбурзі збори франків і інших своїх вірних, і всього християнського народу, що прийшов з королем; самого Піпіна і тих, хто разом з ним брав участь у цьому замірі, присудили одночасно до позбавлення майна і життя. Стосовно декого це було виконано. Що ж до Піпіна, сина, якого король не хотів убивати, франки винесли вирок, згідно з яким він повинен був присвятити себе служінню Богу. Що і було зроблено: король послав його, вже клірика, в монастир. Там він і перебував.

793

Тієї зими король знову скликав збори у Регенсбурзі. І коли побачив він вірних своїх – єпископів, абатів і графів, що з'явилися туди разом з ним, і інших своїх вірних, що не брали участі разом з Піпіном у його злих замірах, – він ушанував їх і золотом, і сріблом, і шовками, й іншими численними дарами. Тієї ж зими король послав синів своїх – Піпіна і Людовіка – з військом у беневентські землі, і був тут страшенний голод як серед місцевого населення, так і в прибулому війську – такий, що навіть їли м'ясо [неїстівних] тварин; страшний голод був і в Бургундії, і в деяких областях Франції, так що від цього голоду багато хто загинув. А пан король, який знову справляв Великдень у Регенсбурзі, потім улітку захотів іти на суднах у Францію і наказав прорити канал між двома річками, а саме: між Альтмюль і Редніц, – і довго там затримався. Сарацини ж, які були в Іспанії, вважаючи, що авари хоробро б'ються проти короля і це не дає змоги йому повернутись у Францію, перейшли кордон в одній з частин Готії і зустрілися там з нашими, і побили їх там велику кількість, проте і з нашого боку було багато вбитих. Король же з поміччю Христовою вирушив водою у Франкфурт, де і зимував.

Того року пан король Карл святкував Великдень у місті Франкфурті, але потім улітку скликав загальний синод разом з легатами апостольського владика Адріана; були там також пан патріарх аквілейський Паулін, архієпископ міланський Петро з його єпископами і всі архієпископи його королівства з єпископами й абатами, а також велика кількість священників, дияконів та інших благочестивих людей. І коли вони зібрались у найхристияннішого князя [princeps] Карла, дійшла до слуху їхнього ересь¹⁶⁶, яку Еліпанд, єпископ Толедо, разом з іншим єпископом, на ім'я Фелікс [єпископ Ургельський], ... розносили зі співучасниками. Вони стверджували, що пан наш Ісус Христос, оскільки ж він удостоївся втілитися через Пресвяту Діву Марію, він не істинний син [Божий], а усиновлений. Однак святий і загальний синод не погодився з цим нечестивим ученням, а виступив із такою промовою, кажучи: «Син Божий став сином людським, і поскільки він народжений згідно з істинністю природи від Бога, він є Син Божий, оскільки ж згідно з істинністю природи (він народжений) від людини – син людський... і є він істинний Бог і істинна людина – Єдиний Син». На той самий синод з'явився Тассілон, примирився там з паном королем і, відмовившись від усієї тієї влади, якою володів у Баварії, передав її пану королю; а також померла там королева Фастрада. І король звідти знову пішов у Саксонію, і сакси вийшли йому назустріч в Ересбург, знову обіцяючи прийняти християнство, і, як часто це робили, склали клятви; у той час король знову повірив їм і поставив їм священників; і вирушив король у Францію і перебував в Аахенському палаці.

У той час пан король справляв Великдень в Аахенському палаці, і сакси, як звичайно, порушили вірність: коли пан король захотів іти на інші народи, вони [сакси] і самі до нього не прийшли, і не прислали допомоги, як він велів. Знову відчувши їхню невірність, король вирушив на них зі своїм військом; тоді частина [саксів] мирно вийшла йому назустріч із Саксонії і разом

¹⁶⁶Йдеться про ересь адоптіан, що поширилася у той час в Іспанії

з ним відправилася в похід на підмогу йому,, і король з військом своїм попрямував до Ельби; інша ж частина [саксів], що проживала навколо приельбських боліт і у Вігмодії, до нього зовсім не прийшла.

А король, перебуваючи в Барденгау, взяв таку велику кількість заручників, якої ніхто ще ніколи не брав ні за правління його батька, ні взагалі під час правління франкських королів. І тоді всі до нього з'явилися, окрім вищезгаданих і тих, хто жив по той бік Ельби; ці не з'явилися до нього, через те що вбили князя ободритів Віціна і не вірили, що можуть розраховувати на його милість. Усі ж решта з'явилися до нього з миром, обіцяючи виконати його наказ; і знову пан король повірив їм і, зберігаючи свою клятву, нікого по своїй волі не покарав на смерть. У той час в Аахенський палац прийшов з аварських земель якийсь царьок на ім'я Тудун зі своїм почтом; пан король прийняв його з, пошаною і звелів охрестити його і тих, хто з ним прийшов, а потім з великими дарами і почестями відпустив додому. І того ж року прибули з країни аварів скарби у великій кількості, і король, подякувавши за них всемогутньому Богу, розділив ті скарби між церквами і єпископами, абатами і графами, а також усіх васалів своїх ушанував цими скарбами у розмірах надзвичайних. Тієї самої зими, тобто у 8 січневій календі, помер блаженної пам'яті владика Адріан, верховний первосвященик римський. Король оплакував його, а потім звелів служити молебні серед усього народу християнського в усій своїй державі і багато роздавав заради нього милостині, і наказав виготовити у Франції напис золотими буквами на мармурі, аби прикрасити ним гробницю верховного первосвященика в Римі.

796

Того літа король Карл відправив свого сина Піпіна з тими [військами], що були з ним в Італії, а також з баварами і з деякою частиною алеманнів у межі аварів. І Піпін, об'єднавшись з тими, кого батько послав йому на допомогу, перейшов Дунай, досягнув зі своїм військом того місця, де звичайно перебували баварські королі зі своїми князями [principes] і яке нашою мовою називається Рінг. Тут він знайшов і відправив своєму бать-

кові багато скарбів, а сам після цього з військом своїм і великими скарбами аварів вирушив у Францію. Того року король Карл перебував у Саксонії з двома своїми синами – Карлом і Людовіком. Він обійшов саксонські землі, де були заколоти, спалюючи все і спустошуючи, і привів звідти полонених чоловіків, жінок і дітей, а також безліч здобичі. А третє військо своє король Карл того ж літа відправив у сарацинські межі [на чолі] зі своїми посланцями, які поводитися тут так само; спустошили вони ту землю і повернулися з миром до короля Карла на збори в Аахені.

797

Знову того року пішов Карл у Саксонію і досягнув округу, який називається Вігмодія, де була побудована їхня фортеця, і, зруйнувавши цю фортецю, вступив з військом у той округ, усе спустошуючи в ньому і спалюючи. І туди знову прийшли до нього сакси з усіх кінців [Саксонії], і король взяв у них, а також і у фрізів, заручників, скільки захотів, і повернувся у Францію. А через кілька тижнів знову вступив у Саксонію і тут перезимував, а зупинився він поблизу того місця, де Тімелла впадає у Везер, і [місце це] назвав Герістеллус¹⁶⁷, оскільки його воїни будували тут свої житла, де і мешкали.

798

Того року король Карл був у Саксонії і зимував у Герістеллус Новус, тут же справляв і Великдень... І того ж літа відправився з військом у Барденгау, і всі вони [сакси] віддалися під владу його, і він взяв там їхніх вождів, кого хотів, і заручників, скільки забажав. І знову слов'яни наші, яких називають ободрити, на чолі з посланцями пана короля піднялися на тих саксів, що живуть на північному березі Ельби, спустошили володіння їхні та спалили. А сакси ті об'єдналися, і між ними відбулася жорстока битва. Попри те що ободрити ті були язичниками, їм допомогла віра християн і пана короля, і вони здобули перемогу над саксами і вбили у цій битві саксів 2 901; і прийшли ті слов'яни у північну Тюрінгію до пана короля, й ушанував їх пан король, чого вони найвищою мірою заслуговували. Звідси пан король виру-

¹⁶⁷Герістеллус – табір, місцеперебування війська

шив у Францію і взяв з собою, кого хотів, із числа саксів, а кого хотів, відпустив; він вирушив у Аахен, де і зимував.

799

Знову пан король Карл справляв Великдень в Аахенському палаці; і римляни з наущення диявола схопили апостольського владика Лева під час молебню в 7 травневі календи, хотіли відризати йому язик, вирвати очі і стратити. Але завдяки Богу вони не вчинили того зла, робити яке почали. А пан Карл того року вступив у Саксонію і перебував у Падеборні, і туди з'явився до нього Лев, апостольський владика, якого римляни збиралися вбити. [Король] прийняв його з пошаною, підніс багато дарів, після чого з миром і честю відіслав назад до його резиденції. І посланці пана короля з пошаною супроводжували його, а ті, хто замишляли йому смерть, були відіслані до пана короля і заслужено опинилися у вигнанні. А король Карл, захопивши безліч саксів з їхніми дружинами й дітьми, розселив їх у різних областях своєї держави, а землю їхню розділив між своїми вірними – єпископами, священниками, графами та іншими васалами своїми. І побудував він там у Падеборні церкву дивовижної величини і наказав її освятити. Після цього повернувся він з миром у Аахенський палац і там перебував.

800

Тієї зими [король] перебував у Аахенському палаці, а трохи не в Чотиридесятницю об'їжджав свої помістя, а також і місця зі святими мощами, доки не прибув у Тур, де покояться останки блаженного Мартіна; і були з ним сини його – Карл і Піпін, прийшов туди і Людовік, син його; а також дружина пана короля Льюхгарда, яка там і померла. Відслуживши [в Турі] урочистий молебен, [король] з миром повернувся у свою резиденцію. А влітку він скликав своїх вельмож і васалів у місті Майнці і, дізнавшись, що в усій країні його панує мир, згадав про ті образи, які римляни завдали апостольському [владиці] Леву, і вирішив він іти до Риму, що і зробив. І тут він скликав великі збори єпископів і абатів, зі священниками, дияконами, графами й іншими християнами; з'явилися туди і ті, хто звинувачував апостольського [владика]; і коли дізнався король, що не заради справедливості, а зі злості

зібралися вони його звинувачувати, то і йому самому, найблагочестивішому князю Карлу, і всім єпископам і Святим Отцям, які були там присутні, стало ясно, що він [Папа] повинен очиститися [клятвою] не тому, що так вирішили вони [його противники], але за власною волею... Так і було зроблено. І коли він поклявся, ті святі єпископи з усім кліром, самим князем Карлом і всіма добримися християнами заспівали гімн: "Тебе, Бога, хвалимо". Закінчивши [спів], король і весь вірний народ подякували Богу за те, що він удостоїв їх Папи – апостольського Лева, здорового тілом і спасенного душею. І ту зиму король провів у Римі.

801

Оскільки у країні греків припинилася династія імператорів і влада над ними була в руках жінки, апостольському Леву і всім Святим Отцям, присутнім на цьому соборі, а також і решті християн стало ясно, що Карл, король франків, який володіє самим Римом, де завжди перебували імператори, а також має інші володіння в Італії, Галлії і Германії, повинен називатися Імператором; тому що всемогутній Бог віддав під владу його всі ці володіння, здавалося справедливим, щоб він з допомогою Божою і на прохання всього народу християнського прийняв би і сам титул. Король Карл не хотів відмовляти їхнім проханням, а, покірно повинуючись Богу, а також на прохання священиків і всього християнського народу того ж Різдва Господа нашого Ісуса Христа прийняв титул імператора¹⁶⁸ разом з посвяченням від пана Папи Лева. І насамперед він закликав Святу Римську Церкву залишити колишній розбрат і прийти до миру і згоди, і там справляв Великдень. І того ж самого літа попрямував в область Равенни, щоб вершити тут суд і встановити мир, а звідси відправився додому, у Францію.

802

Цей рік пан цезар Карл провів без війни і відпочивав з франками у Аахенському палаці. Згадавши з милосердя свого про бідняків, що живуть у його королівстві і зовсім не можуть знайти правосуддя, він не хотів терпіти, аби найбідніші з його підданих мали платне правосуддя; і тому з усього королівства свого він

¹⁶⁸Коронація Карла відбулася 25 грудня 800 р., а не 801 р.

зібрав архієпископів, а також єпископів і абатів, разом з герцогами і графами, для яких немає необхідності брати винагороду з невинних, і послав їх по всьому своєму королівству, щоб вони вершили правосуддя щодо церков, удів, сиріт, бідняків і всього народу... Король скликав герцогів, графів та інших християн разом із законниками, наказав зібрати всі закони у своєму королівстві і кожній людині дати закон її, а там, де виникла необхідність, виправити і написати правильні закони, щоб судді судили за писаними законами і безплатно, а всі люди в королівстві його, багаті й бідні, отримали справедливий суд. І того ж року прибув у Францію слон.

803

Цього року імператор Карл справляв Великдень в Аахенському палаці і скликав збори у Майнці; і той рік він провів без війни, за винятком того, що посилав загони своїх військ туди, де це було необхідно.

Хрестоматія по історії середніх віків
/ Под ред. С. Д. Сказкина.
М., 1961. Т. 1. С. 458–470.

ЛИСТ КАРЛА ДО ДРУЖИНИ ЙОГО ФАСТРАДИ

(вересень 791 р.)

Карл, Божою милістю король франків і лангобардів та патрицій римський – милій і коханій дружині нашій... королеві.

Мир і любов у Господі поспішаємо послати тобі цим посланням, а через тебе найдорожчим донькам нашим і всім іншим вірним, що з тобою перебувають. Повідомляємо тебе, що, милістю Божою, ми здорові й неушкоджені.

Гонець улюбленого сина нашого... [Піпіна, короля Італії], повідомив також про здоров'я його і Святого Отця, а також про благополуччя земель наших, що в тих місцях лежать. Чим ми вельми утішені.

А ще повідомив він нам: загони наші, яким ми раніше веліли проникнути в Аварію і засісти в таких-то... місцях, проникли у межі їх 23 серпня. І зійшлися з ними в битві. І дав їм Господь з милосердя свого перемогу, і велику кількість цих аварів вони перебили – стільки, що, як кажуть, давно вже не було цим аварам такого побиття. І взяли їхній вал; і сиділи там усю ніч і наступний день до третьої години. І розібравши здобич, повернулися з миром. І сто п'ятдесят цих аварів захопили живцем і зберегли їх до нашого веління, що з ними робити. Вірні Господа Бога і наші, які здійснили це, були: такий-то єпископ, такий-то герцог і такі-то графи. Васали ж наші були такі-то.

Ми ж з допомогою Господа влаштували триденне моління, у понеділок, 5 вересня, й у вівторок, і в середу, просячи милосердя Боже, аби він дарував нам мир і здоров'я, перемогу і щасливий похід... А від вина і м'яса, розпорядилися священики наші, хай утримаються ті, хто може утриматися за станом здоров'я, віку і сил; хто ж хоче відкупитися, щоб мати дозвіл на вино в ці три дні, то люди багаті й поважні хай дадуть за кожний день по соліду, а незаможні – по можливості; а коли потім він не зможе дати стільки ж, а вино пити хоче, хай дасть хоч один дена-

рій. А милостиню хай кожний робить з доброї своєї волі й у міру можливості. А кожний священик хай відправить особливу месу, коли здоров'я дозволить. А клірики, що знають псалми, кожний хай заспіває їх п'ятдесят. І доки здійснюється моління, хай усі ходять босі.— Так запропонували священики наші; ми ж погодилися і з Божою допомогою виконали це.

А тому хочемо ми, щоб ти разом з такими-то і такими вірними нашими обговорила, як усі ці моління здійснювати і там. Що ж стосується тебе, то ми полишаємо це на твій розсуд, наскільки тобі дозволить твоє нездужання. І дивуємося ми, що після Регенсбурга до нас не було від вас ні гінця, ні листа. А тому хочемо ми, щоб ти частіш відписувала нам про своє здоров'я і про інше, що захочеш. Ще раз уклоняємося тобі багато в Господі.

*Средневековье в его памятниках
/ Под ред. Д. Н. Егорова.
М., 1913. С. 26–27.*

Сен-Галленський монах

ДІЯННЯ КАРЛА ВЕЛИКОГО

Книга I Розділ 3

Коли непереможний Карл після тривалої відсутності повернувся в Галлію, він покликав до себе учнів, доручених Клименту, і зажадав їхніх письма і творів. Діти бідних і нижчих станів віддали йому свої праці, які поза всяким очікуванням були пройняті духом мудрості, а знатні повинні були з'явитися з пустим і непотрібним товаром. Карл, цей премудрий король, учинив у цьому випадку як вічний суддя; він відокремив старанних, поставив їх по праву руку і сказав так: «Прийміть велику подяку, діти мої, за те, що ви постаралися в міру своїх сил виконати даний мною наказ для вашої користі. Намагайтеся так само досягти досконалості, і я тоді дам вам кращі єпископства і монастирі, і ви будете завжди мати велику пошану в моїх очах». Потім він повернув своє обличчя з виразом величезного незадоволення до тих, хто стояв зліва, збентежив їх вогненным поглядом і швидше прогрімів, ніж промовив їм такі слова, сповнені страшного гніву: «Ви високоуроджені, ви, князівські діти, ви гарненькі і пригожі людці, що покладаєтеся на своє походження і своє багатство, ви, зневажаючи мої веління і свій знатний рід, знехтували науками і благополучно проводили свій час у грі, байдикуванні та базіканні». Після такого вступу Карл підвів до неба своє високе чоло і ніким ще не переможену десницю і гучно промовив свою звичайну клятву: «Клянуса Богом небесним! Я небагато дам за ваше знатне походження і гарні личка; нехай цьому дивуються інші. Але знайте одне: якщо ви негайно не спокутуєте свої попередні лінощі подвоєним старанням, то вам не можна очікувати від Карла нічого хорошого».

Розділ 4

Одного з таких бідних, який особливо вирізнявся у мистецтві письма, він узяв у свою капелу. Так звичайно називали королі франків своїх придворних духівників за одягом [сарра, звідси *capella*] Св. Мартіна, який вони брали постійно з собою на війну для захисту себе і для перемоги над ворогом. Одного разу оголосили королю Карлу про смерть якогось єпископа, і він, як муж, що піклувався завжди і про все, запитав, чи залишив небіжчик щось зі свого майна або здійснив якісь подвиги, чим було б його пом'янути. Посланий відповів на це: «Володарю, нічого, крім двох фунтів срібла»; при цих словах той юнак зітхнув і, не маючи сил затамувати у своїх грудях душевне хвилювання, висловився проти власної волі так голосно, що король почув: «Ну, небагато накопичив єпископ на таку довгу і далеку дорогу!» Карл, який любив завжди і все ретельно обмірковувати, спочатку помовчав, а потім звернувся до нього зі словами: «А чи впевнений ти, коли б тобі перейшло таке єпископство, що ти краще потурбуєшся про ту далеку дорогу?» Юнак, жадібно проковтнувши вимовлені королем слова ніби недостиглий виноград, що потрапив до рота голодної людини, упав до його ніг і сказав: «Володарю, це є у Божій волі й у твоїй владі». І король відповів йому: «Стань за цією запоною, яка висить за мною, і послухай, скільки людей будуть змагатися з тобою за цю честь». Справді, придворні, що завжди спекулюють на нещасті або смерті іншого, тільки-но почули про смерть єпископа, як розпочали негайно, заздрячи один одному, клопотати через наближених до імператора про отримання місця покійного єпископа. Але Карл залишався невідступним при своєму визначенні і відмовив усім, кажучи, що не хоче порушувати слова, даного юнакові. Нарешті сама королева Хільдегарда (дружина Карла Великого) підслала до короля князів імперії і на завершення прийшла до нього особисто просити єпископства для одного зі своїх духівників. Коли він ласкаво вислухав її прохання і сказав, що не бажає та й не може ні в чому їй відмовити, але в той самий час хоче дотриматися слова, тоді вона розгнівалася, як це роблять звичайно всі дружини, коли прагнуть переваги своїх ідей і своєї волі над волею своїх чоловіків. Утім, вона вперше

затаїла гнів, гучний її голос зробився жалібним, і вона спробувала ніжними гримасами пом'якшити тверду волю короля, говорячи при цьому: «Володарю мій і королю, чому ти хочеш віддати єпископство хлопчику, щоб він його занапастив? Я тебе благаю, мій найдобріший володарю, ти – моя гордість, ти – мій захисток, віддай те місце твоєму вірному слугі, за котрого я тебе прошу». Тоді той юнак, якому король наказав стояти за завісою і слухати, як його будуть просити, обхопив короля разом із завісою і жалібно став прохати його: «Володарю мій і королю, стій твердо на своєму, щоб ніхто не вирвав із твоїх рук владу, даровану тобі Богом». Тоді Карл, цей непохитний у правді муж, викликав до себе юнака і сказав йому: «Отримай те єпископство, але потурбуйся добре, аби послати на той світ перед собою і переді мною більшу данину і приготувати кращі достатки на ту довгу і неминучу подорож».

Розділ 13

Карл умисно не давав жодному графу значнішого графства для управління, за винятком тих, що були на кордонах, сусідніх з варварами; так само як не віддавав жодному єпископу королівського абатства або церкви, якщо тільки того не вимагали особливі обставини. На запитання своїх радників і наближених про причини того, він відповідав: «Діючи так, я можу за допомогою того чи іншого маєтку або двору, або маленького абатства, або церкви забезпечити собі вірність такого ж хорошого чи навіть і кращого васала, ніж якийсь граф або єпископ».

Книга II Розділ 14

Одного разу сталося так, що Карл під час свого об'їзду з'явився до якогось міста Нарбоннської Галлії. Коли він сидів за столом, у гавані з'явилися норманські розвідники, видивляючись здобич, але ніхто про них не знав. Усі дивилися на кораблі, і одні сприйняли їх за єврейських, інші – за африканських, а ще інші – за британських купців; але премудрий Карл негайно

впізнав за їхнім озброєнням і спритністю рухів, що це не купці, а вороги, і сказав своїм: «Ці кораблі набиті не товарами і несуть на собі найлютіших ворогів». При цих словах всі поспішили до кораблів, обганяючи один одного, але даремно; тільки-но нормани дізналися, що тут знаходиться він, Карл Молот, як вони його називали, то швидко кинулися навітки, уникаючи не тільки зброї, але і погляду переслідувачів; вони боялися, що їхні мечі заніміють і розлетяться на друзки. Але благочестивий Карл, муж правдивий і богобоязливий, встав із-за столу і підійшов до вікна, яке дивилося на схід. Тут він довго плакав, і оскільки ніхто не наважувався заговорити з ним, то він тоді сам сказав своїм войовничим вождям, щоб пояснити їм свою поведінку і сльози: «Чи знаєте, мої любі, чому я плакав? Не тому, що я боюся, щоб ці дурні, ці нікчемні люди могли бути мені небезпечні, але мене засмучує те, що вони за мого життя посміли торкнутися цих берегів; і я горюю зараз, тому що передбачаю, скільки бід вони завдадуть моїм спадкоємцям та їхнім підданим».

История средних веков
/ Сост. М. М. Стасюлевич.
М., 1999. С. 434–438, 445–446.

Гінкмар

ПРО УПРАВЛІННЯ ПАЛАЦОМ І КОРОЛІВСТВОМ

21

Турботи ж палацового графа серед інших майже незліченних (справ) спрямовані були, головним чином, на те, щоб справедливо і розумно вирішувати всі судові суперечки, які, виникнувши в інших місцях, доводилися до палацу в пошуках справедливого рішення, або ж повертати на шлях справедливості справи, вирішені несправедливо, щоб усім догодити: і Богу – своєю справедливістю, і людям – дотриманням законів (правд). Якщо ж виникло (щось) таке, стосовно чого мирські закони не давали вказівок у своїх постановах або (стосовно чого) у племінних звичаях було ухвалено більш жорстоке, ніж погодилась би християнська доброчесність і заповіді Божі, то це переносилося на розсуд короля, щоб він разом з тими, хто знає обидва (і мирський, і церковний) закони, але більше страшисться Бога, ніж постанов людських законів, так вирішив, аби, де можна було дотримуватися обох (і Божественного, і людського) законів, то обидва дотримувалися б, якщо ж світський закон належно заслужено не застосовувати, (тоді) щоб дотримувалася Божа справедливість.

29

...У той час звичай був такий, що не частіше, ніж двічі на рік проводилися двоє зборів; одні, – коли давались розпорядження [щодо] становища всього королівства на поточний рік і запропоноване не могло змінюватись ніякими подіями, окрім крайньої необхідності, в якій однаково буде перебувати все королівство. На ці збори з'їжджались усі магнати, як церковні, так і світські: старші – запропонувати рішення, нижчі – приєднатися до пропозиції. Іноді [нижчі магнати з'їжджалися], щоб разом обговорити і затвердити [свої рішення] не за бажанням [старших], а за

власним розумінням і судженням. У решті ж [з'їжджалися], щоб разом давати дарунки.

30

Інші збори проводилися тільки з вищими і найзнатнішими радниками. На [цих зборах] починали обговорювати справи уже наступного року, якщо траплялося щось таке, стосовно чого необхідно було попередньо обговорювати, запропонувати, завчасно вирішити або вжити заходів. Наприклад, якщо маркграфи у якійсь частині королівства надали [комусь] до такого-то часу допомогу, то що треба зробити після надання допомоги – чи поновлювати [її], чи припинити; так само, якщо окремих частинам [держави] загрожували заколоти, якщо заворушення з однієї частини неминуче мають перекинутися на інші чи дали себе [там] відчутти, то зважаючи на те, що вимагалось для миру, щоб розпорядилися про наведення порядку [силами] з інших частин. І коли таким чином на раді цих вищих детально розглядали, що необхідно в майбутньому зробити або як розпорядитися, то після того як ухвалили рішення, це прийняте рішення повинно зберігатися до найближчих наступних загальних зборів потайки від усіх інших [осіб], неначе рішення не було і [воно] ніким не обговорювалось, аби за необхідності здійснити щось як усередині, так і поза королівством, ніхто, дізнавшись заздалегідь [про це] і захотівши зруйнувати або звести нанівець [розпочате] або підступними хитрощами перешкодити виконанню, – ніяким чином не міг зробити це. Якщо ж на самих зборах вимагалось [здійснити] щось для задоволення інших вищих або [вжити заходів] для того, щоб не лише втихомирити, але й підняти дух народу, і якщо це зовсім не було попередньо розглянуто, воно зараз заново [вирішувалось] за порадою і зі згоди [магнатів], [і так] з Божою допомогою досягався порядок...

31

Радників же, як духовних, так і світських, по змозі вибирали таких, кожний із яких відповідно до свого сану і посади боявся би Бога, вирізнявся б такою вірністю, що, за винятком вічного життя, нічому не віддавав перевагу над королем і королівством – ні друзям, ні недругам, ні рідним, ні дарувальникам, ні підла-

бузникам, ні озлобленим; (був би) мудрим не софістично, не лукавством або мудрістю віку, ворожого Богу, а мав ту мудрість і знання, з допомогою яких міг би зі справжньою і праведною мудрістю не лише повністю спростовувати, але і рішуче розбивати тих, хто покладається на вищезгадані людські хитрощі. Обрані ж радники разом з королем домовлялися передусім, щоб усе, про що говорилося між ними довірчо – чи про становище королівства, чи про окрему якусь особу, – ніхто [з них] без їхньої [загальної] згоди не переказував комусь із домашніх або іншому кому-небудь, зважаючи на те, чи повинно це бути прихованим і триматися у таємниці протягом дня, або двох [днів] чи більше, або протягом року чи навіть назавжди. Часто при такому обговоренні якоїсь особи висловлюється для досягнення чи дотримання загальної користі інколи таке, довідавшись про що, [ця особа] дуже обуриться, або, більше того, впаде у відчай, чи, що найбільш прикро, порушить вірність [зрадить], відлучиться від добродійної діяльності, яку могла розвивати, тоді як нічого цього не сталося б, коли б вона зовсім не знала про цю розмову. Що могло відбутися з одним, те і з двома, те і з сотнею, те і з більшою кількістю, те і з плем'ям одним або з якоюсь цілою провінцією, якщо не дотримуватися великої обережності.

32

Апокрізіарій, тобто капелан, або охоронець палацу, і камерарій постійно перебували [у палаці], і тому з якнайбільшою ретельністю вибиралися такі або обраних [так] напучували, що гідно могли [там] перебувати. А з інших посадових осіб, отримувач наказ перебувати [у палаці] той, хто показував себе таким, що спочатку навчаючись, а потім радячись, міг з честю замінити їх у тій або іншій справі чи зараз, чи в майбутньому, вникаючи якнайуважнішим чином у всі окремі справи, що розглядалися, зберігаючи таємниці, вивчаючи нерозглянуті [справи] і виконуючи розпорядження і постанови...

34

Вищезгаданим знатним, а також вельможам королівства, щоб не здавалося [їм], що вони скликаються без достатніх підстав, як у тих, так і в інших зазначених зборах, пропонувалося за

уповноваженням короля на обговорення і розгляд у формі вказаних і розташованих у певному порядку розділів те, що виходило за Божим навіюванням від самого короля або що було повідомлено йому з різних місць, особливо ж після їхнього від'їзду [після попередніх зборів]. Виконуючи це, [вони засідали] іноді протягом одного дня, іноді двох, іноді навіть трьох днів або більше, зважаючи на важливість справ, вислуховуючи [запропоноване для розгляду] від направлених [до них] для цього вищевказаних палацових слуг, розпитуючи [їх] про те, що здавалось [неясним], отримуючи відповіді. Ніхто зі сторонніх не допускався [до них] доти, доки кожна окремо закінчену [обговоренням] справу доповідали славетному господарю, [передавши] на його священний розсуд, і хоч яке рішення він з мудрістю, даною йому від Бога, вибрав, того всі і дотримувалися...

35

А поки це відбувалося за відсутності короля, сам король був зайнятий з рештою народу, приймаючи дарунки, вітаючи знатних, розмовляючи з тими, кого давно не бачив, проявляючи серйозність зі старшими, жартуючи з молодими, [а також] займаючись і іншими подібними справами, як духовними, так і світськими; проте кожного разу, коли ті, що зібрались окремо, висловлювали бажання, щоб [король] прийшов до них, а також пробув з ними стільки часу, скільки їм хотілося, він приходив до них, і вони абсолютно вільно доповідали, як вони вважають за необхідне вирішити окремі [питання], і відверто розповідали, які між ними виникли з того або іншого приводу розбіжності, дискусії або дружні суперечки. Слід згадати, якщо була ясна погода, то збирались під відкритим небом, коли ж ні, то в різних окремих приміщеннях, де зі зручністю і ті, хто збирався осібно, й інший народ могли засідати нарізно, але насамперед [необхідно було забезпечити], щоб інші нижчі особи ніяким чином [там] не були присутніми... Обидва ж приймальних [приміщення] для вищих були так розділені на дві [частини], щоби передусім усі єпископи, абати або подібні найбільш почесні клірики могли зібратися, не змішуючись зовсім зі світськими особами; так само графи і подібні їм найзнатніші починали рано-вранці збиратися відповідно

до їхнього становища окремо від решти народу, поки наставав час [засідати]. Тоді згадані знатні запрошувалися – звично клірики у свою, а світські у свою встановлену курію, де їм з однаковою пошаною були приготовлені крісла. Відокремлені від інших, вони були владні засідати то разом, то окремо, залежно від характеру справ, що підлягали розгляду, – чи духовні, світські особи, чи змішані. Так само від них залежало прикликати кого завгодно, щоб дізнатися щось або розслідувати [з тим, щоб] після того, як свідчення були отримані, той пішов би. Ось що [відомо] про ті [справи], які їм пропонувалися королем для обговорення.

36

Інше, до чого прагнув король, це розпитувати про те, що гідне для повідомлення або нового обговорення приносив із собою кожний з тієї частини королівства, звідки прибув, бо [учасникам зібрання] не тільки дозволялося, але і настійливо радилося [доручалося] кожному якнайстаранніше дізнаватися [про все], поки не повернеться знову [на збори], як у межах, так і за межами королівства, розвідувати не тільки через своїх, але й чужих, як через друзів, так і через ворогів, не будучи дуже причепливим до особи, через яку розвідується. [Король розпитував], чи немає заворушень серед народу в якійсь частині області або [віддаленому] куточку королівства, яка причина заворушень, чи не ремствує народ і чи не лунають які-небудь непотрібні пересуди, про що необхідно поговорити на загальній раді, і про таке інше; про зовнішні [справи] – чи хоче який-небудь підкорений народ повстати, або повсталий – підкоритись, чи не задумав ще [народ] прикордонний яких-небудь замірів проти королівства, чи не виявляється щось подібне.

*Хрестоматія пам'яток феодального
державства і права країн Європи
/ Під ред. В. М. Корецького.
М., 1961. С. 54–58.*

ААХЕНСЬКИЙ КАПІТУЛЯРІЙ КАРЛА ВЕЛИКОГО ДЛЯ ГОСУДАРЕВИХ ПОСЛАНЦІВ (802 р.)

33

Отож, ясновельможний і найхристиянніший государ імператор Карл вибрав зі своїх вельмож найрозумніших і наймудріших мужів, як архієпископів, так і інших єпископів, а заодно і поважних абатів, і благочестивих світських осіб, і направив їх у все своє королівство, і через них дозволив всім наступним жити згідно зі справедливим законом. Коли щось у законі встановлено інакше, ніж за правом і справедливістю, то він звелів якнайретельніше дослідити і довести до його відома, бо він бажає сам, зі зволення Божого, виправити це. І ніхто хай не наважується, за заміром своїм або з лукавства, порушувати, як це часто робиться, писаний закон або [чинити] самому собі правосуддя, і хай не притискає ні церков Божих, ні бідних, ні вдів, ні сиріт, і ніяких взагалі християн; проте хай живуть усі разом, згідно з принципом Божим праведно і справедливо, і всі, і кожний хай будуть одностайними в рішенні чи висловлюванні своєму. [Звелів він] напучувати, хай дотримуються каноніки повністю канонічного способу життя, не займаючись ганебним користолюбством, хай замислюються ченці над своїм життям, [перебуваючи] під пильним наглядом, хай послуговуються світські особи і миряни вірно, без лукавого обману, своїми законами, хай живуть усі в цілковитій взаємній доброзичливості і мирі, і хай проводять ті [государеві] посланці ретельне слідство всюди, де тільки якась людина заявила, що вона зазнала несправедливості від іншої, і заборонив своїм віруючим ворожнечу, тим більше – людиновбивства... Щоб народ ввірений нам для управління, не гинув від цього зла, ми потурбувалися про те, аби уникнути цього шляхом всілякого покарання,

так що ніяким чином не може отримати від нас вибачення або прихильність той, хто не побоявся для себе гніву Божого; але ми бажаємо покарати з найжорстокішою суворістю того, хто посмів би вчинити гріх людиновбивства. Проте, щоб гріх не виростав ще більше і щоб не виникала найбільша ворожість між християнами там, де, за намовою диявола, сталися б людиновбивства, винний хай негайно спокутує вчинене ним зло гідним викупом на користь родичів небіжчика. І ми категорично забороняємо – хай родичі вбитого ні в якому разі не сміють посилювати вороженчу поверх вчиненого [винним] зла і відмовляти у примиренні тому, хто прохає, а хай візьмуть, після присяги, готовий викуп і хай дарують вічне примирення, а винний хай не чинить викупу ніякої затримки... А хто знехтує здійсненням гідної спокути, хай буде позбавлений спадкового майна аж до нашого суду.

34

Щоб усі були повністю готові, хоча коли б прийшов наш наказ або сповіщення. Якщо ж хто тоді виявиться неготовим і порушить наказ, хай приведуть його до палацу – і не тільки його, але і всіх, хто наважиться порушити наш бан¹⁶⁹ або розпорядження.

35

Щоб усі шанували єпископів і священників своїх зі всілякими почестями, перебуваючи в послуху Божому і волі Божій і хай не сміють оскверняти ні себе самих, ні інших кровозмісними шлюбами, хай не сміють одружуватися, перш ніж дослідять ретельно кровну спорідненість тих, що вступають у шлюб, єпископи і священники разом зі старійшинами з народу; а тоді хай вступають у шлюб з благословенням. Пияцтва хай уникають, розкрадання хай цураються, злодійства хай не вчиняють; сварок і чвар, а також блюзнірства – чи то на бенкетах чи на зборах – хай уникають зовсім, але хай живуть у любові і злагоді.

¹⁶⁹Бан – право глави держави здійснювати вищу владу – судову (судовий бан) і військову (військовий бан), видавати розпорядження, карати. В період раннього Середньовіччя бан належав королю і державним посадовим особам

І щоб геть-чисто всі були послужні нашим посланцям для виконання всякого правосуддя. І звички неправдивої присяги хай не допускають зовсім, тому що необхідно знищити це найгірше злодіяння в народі християнському. Якщо ж хто віднині буде викритий у неправдивій присязі, то хай знає, що він втратить праву руку; однак, хай [такі особи] не позбавляються власного спадкового майна аж до нашого суду.

*Хрестоматія пам'ятників феодального
державства и права стран Европы
/ Под ред. В. М. Корецького.
М., 1961. С. 37–39.*

КАПІТУЛЯРІЙ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ

2

Щоб єпископам, абатам, графам і всім могутнім особам, що ведуть судову справу один з одним і не захотіли закінчити її мирною, було наказано з'явитися перед нашою особою, і щоб їхня справа не розбиралася у якому-небудь іншому місці, і щоб через це не затримувалося виконання правосуддя для бідних і менш могутніх. І щоб наш палацовий граф не наважувався вирішувати судові справи могутніх осіб без нашого наказу, а знав, що йому слід турбуватися лише про виконання правосуддя для бідних і менш могутніх.

3

Щоб кожного разу, коли слід розшукати і вибрати свідків для розгляду будь-якої справи, вибиралися нашим посланцем і тим графом, у чийому віданні має знаходитися будь-який судовий розгляд, найкращі особи, яких можна знайти уданому окрузі. І хай не дозволяється позивачам приводити неправдивих свідків за винагороду, що досі було звично.

4

Щоб ніхто не присуджувався у судовій присутності сотника ні до смерті, ні до втрати свободи, ні до видачі майна або рабів, але щоб такі справи розглядалися у присутності графа або наших посланців.

5

Щоб наші посланці ретельно розслідували і складали описи, кожний у своїй області, – що кожний має з бенефіціїв, або скільки людей, які мають двір [хатину] уданому бенефіції.

6

Які умови даних бенефіціїв або хто зі свого бенефіція придбав або упорядкував собі алод¹⁷⁰.

¹⁷⁰Алод – повна спадкова власність на землю у середньовічній Західній Європі

7

Щоб вносилися в опис не лише бенефіції єпископів, абатів, абатис і графів або наших васалів, але також і наші землі, щоб ми могли знати, скільки ми також маємо з нашої [власності] в області місії кожного [посланця].

8

Бажаємо, щоб заради здійснення правосуддя, яке до цього часу залишилося не виконаним з боку графів, посланці наші виконували свою місію тільки по чотири місяці на рік – взимку в січні, навесні у квітні, влітку в липні, восени у жовтні. В інші ж місяці кожний граф хай має свою судову присутність і хай здійснює правосуддя. А посланці наші хай мають свою судову присутність чотири рази на рік, по одному місяцю, у чотирьох місцях, спільно з тими графами, з якими це буде погоджено, щоб вони змогли зібратись у даному місці.

9

Щоб вищезгаданий посланець усе, що він знайде в зазначеній області місії зробленим інакше, ніж [велять] наш наказ, не лише наказував виправити це, але і доповідав нам дану справу, в якому вигляді він її знайшов.

12

Щоб кожний із посланців наших у свою судову присутність повідомив графів, що належать до області його місії, щоб у ті місяці, коли він не виконує своєї місії, вони збирались і влаштували спільну судову присутність як для приборкання розбійників, так і для іншого правосуддя.

13

А посланці наші повинні зробити так, щоб народ наш знову обіцяв нам вірність, за давно вже запровадженим звичаєм. І хай вони розкажуть і розтлумачать тим людям, як вони повинні дотримуватись цієї присяги і вірності нам.

*Хрестоматія пам'яток феодального
державства і права країн Європи
/ Під ред. В. М. Корецького.
М., 1961. С. 39–41.*

ЗВІТ ГОСУДАРЕВИХ ПОСЛАНЦІВ

(804 р.)

Коли, за велінням найблагочестивішого і великого государя Карла, імператора, і сина його Піпіна, короля, ми, раби їхні, а саме: пресвітер Іззо і графи Кадолай і Айо, – послані були в Істрію заради справ Святих Церков Господніх, для правди государів наших, для захисту народу, бідняків, сиріт і вдів від насильства, ми передусім прибули в Капрейський округ¹⁷¹, у містечко Різано, і тут, спільно з високоповажним мужем, патріархом Фортунатом, а також з єпископами... й іншими властями і народом провінції Істрії, зібрали ми з різних областей і місць іменитих людей, кількістю 172-х, і звеліли їм поклястися на Святому Чотириєвангелії і на мощах Святих, що про все, що вони знають і що ми запитаємо, дадуть відповідь по правді...

І показали вони нам грамотки по окремих областях і місцях..., що з боку Церкви немає їм допомоги, ні внеску звичайних податків. А Фортунат, патріарх, давав відповідь: «Не знаю я, чи хочете ви говорити щось проти мене. Ви, звичайно, знаєте, що податки, які Св. Церква моя споконвіку і понині платила у ваших місцях, ви відпустили мені; а за це я, де міг і був, і зараз хочу вам допомагати; і вам відомо, скільки багато дарів і послів посилав я до государя імператора заради вас. Нині ж хай буде так, як вам буде завгодно...»

І всі сказали: «Так, це правда... І про патріарха ми більше нічого сказати не можемо... А про єпископів у нас є багато що сказати.

Для государевих посланців, а також для всяких давань і зборів половину давала [дотепер] Церква і половину народ...

І навіть у самому морі, де кожний вільно рибалив, ми невдовзі не наважувалися здійснювати лов, бо вони били нас палицями і різали наші сіті...

¹⁷¹Єпископська резиденція, на північний схід від Венеції

А що запитували ви про насильство, яке чинив нам герцог Іоанн, то скажемо всю правду, наскільки знаємо.

Закопив він наші ліси, де предки наші брали траву і жолуді... Посадив він також слов'ян на наші землі; орють вони наші землі і перелоги, косять наші луки, пасуть на наших пасовиськах, і за наші ці землі данину платять – Іоанну. І не залишилося у нас ні худоби, ні коней. А якщо ми щось скажемо, вони погрожують убити нас. Забрав він у нас хатчини наші, які предки наші зробили згідно зі старовинним звичаєм...

Військового провіанту ми ніколи не поставляли, на панському дворі ніколи не працювали, на виноградниках [панських] ніколи не працювали, вапнякових печей не робили, будинків ніколи не зводили, постоїв ніколи не мали, собак ніколи не вигодовували, поборів ніколи не мали, як нині маємо: з кожного вола даємо по модію; з овець ніколи нічого не платили, як зараз платимо: кожний рік даємо й овець, і ягнят. На кораблях ходимо і у Венецію, і в Равенну, і в Далмацію, і по ріках, чого ніколи не робили раніше, і робимо все це не лише для самого Іоанна, але і для синів, і для доньок, і для зятя його. Коли йому доводиться відправлятися до государя імператора або посилати до нього своїх людей, він бере наших коней, насильно забирає із собою наших синів і примушує їх везти свій обоз... Додому вони повертаються без усього, а коней наших він або залишає у франкській країні, або роздаровує своїм людям.

Каже, бувало, народу: «Давайте, зберемо подарунок государю нашому імператору, як це ми робили за часів греків, і хай іде від народу посланець разом зі мною, і хай піднесе він дари государю імператору». Ми збираємо з великою радістю. А коли справа доходить до від'їзду, він говорить: «Не потрібно вам їхати; я буду заступником за вас перед государем імператором». І ось він з нашими дарами іде до государя імператора, здобуває пошану собі і сиnam своїм, а ми перебуваємо у великій тісноті і кривді.

За часів греків ми раз на рік, коли необхідно, робили збір для імператорських посланців: із сотні овець, у кого вона була, одну вівцю; нині ж, у кого не більше трьох, забирається одна, і не

знаємо як боронитися. Весь рік його люди забирають усе це. Для своїх потреб герцог Іоанн має те, чого ніколи не мав управитель грецький... Десятину, яка мала би йти Святій Церкві, ось уже три роки ми віддаємо поганим слов'янам, з того часу як він послав їх на наші і церковні землі, собі на гріх, а нам на погибель... Від усього вищевказаного ми всі розорилися. Коли підтримає нас государ Карл імператор, ми зможемо піднятися; якщо ж ні, то краще нам померти, ніж жити.

Тоді сказав герцог Іоанн: «Стосовно лісів тих і пасовищ, на які ви вказуєте, я гадав, що вони імператорські і тому повинні бути спільними; нині ж, раз ви говорите під присягою, я їх вам поверну, поборів овець надалі робити не буду, інакше як за старовинним вашим звичаєм. Так само і щодо подарунка государю імператору. Стосовно ж робіт, плавання і частої поставки підвід, якщо це вам здається тяжким, то надалі цього не буде... А що стосується слов'ян, то ми, за вашим показанням, прибудемо на ті землі, де вони сидять, і розберемо: де вони можуть залишатися без шкоди для вас, хай залишаються, якщо ж завдадуть якої-небудь шкоди полям, лісам, перелогам або чому-небудь, ми виже-немо їх геть...»

Тут ми, государеві посланці, подбали, щоб герцог Іоанн дав [на все це] запоруку... А народ, зі свого боку, дозволив йому вапнякові печі, але за тієї умови, аби більше він нічого подібного не вимагав...

Так вирішили і погодилися у присутності посланців государевих – пресвітера Іззо, Кадолая і Айя і власноручно підписали у нашій присутності: Фортунат і т.п.

*Средневековье в его памятниках
/ Под ред. Д. Н. Егорова.
М., 1913. С. 32–35.*

Нітгард

ІСТОРІЯ У ЧОТИРЬОХ КНИГАХ

Книга перша

Ось уже проминуло два роки¹⁷², як ви, мій государ¹⁷³, і усі ваші прихильники переслідуетесь братом¹⁷⁴ без усякої провини зі свого боку. Ви пам'ятаєте самі, що ще до прибуття у місто Шалон, ви звеліли мені письмово викласти історію свого часу. Зізнаюся, мені було би приємне і бажане таке доручення, якщо б я мав достатньо вільного часу для гідного його виконання; але зараз, якщо в моїй праці виявляться вади і пропуски, яких слід було б уникнути через важливість описуваного предмета, я повинен буду просити вас і ваших сподвижників про поблажливість, тим більше, що вам відомо, як я писав цю історію, будучи у той же час охоплений тим самим виром подій, що і ви.

Я не хотів спочатку торкатися подій правління вашого благочестивого батька¹⁷⁵; але у такому разі читач не зрозумів би походження ваших міжусобиць, а тому я повинен коротко розповісти про те, що могло спричинити їх, судячи з того, що трапилося ще за царювання того імператора. До того ж мені здавалося непристойним обійти мовчанням і діяння вашого благословенної пам'яті діда¹⁷⁶, і з цього я повинен почати свою історію.

Розділ I

Коли Карл, славної пам'яті імператор, заслужено названий усіма народами Великим, помер у похилому віці¹⁷⁷ [близько третьої години дня], він залишив після себе всю Європу наповненою

¹⁷² Міжусобні війни дітей Людовіка Благочестивого розпочалися відразу ж після смерті батька, тобто у 840 р.

¹⁷³ Мається на увазі Карл II Лисий, молодший син імператора Людовіка Благочестивого

¹⁷⁴ Тобто імператором Лотарем I, старшим сином Людовіка Благочестивого

¹⁷⁵ Тобто імператора Людовіка Благочестивого

¹⁷⁶ Тобто Карла Великого

¹⁷⁷ Карл Великий помер 28 січня 814 р., не доживши кілька місяців до 72 років

всілякими благами. Без сумніву, він був мужем, який мудрістю і доброчесністю в усіх відношеннях настільки переважав людей свого часу, що поставав перед усіма жителями землі гідним страху, любові й одночасно захоплення, та і правив він у всіх відношеннях гідно і безкорисливо, як було ясно кожному.

Але найбільше моє захоплення викликає те, що він один угадував з допомогою помірного страху дикі й залізни серця франків і варварів, приборкати які не зуміла римська могутність, та так, що ті не насмілювалися нічого відкрито здійснювати в імперії, якщо це не відповідало загальному благу.

Він щасливо правив як король 32 роки, а також благополучно протягом 14 років тримав у руках кермо імперії.

Розділ II

Спадкоємцем такої величі, після смерті інших законних його синів¹⁷⁸, виявився Людовік, наймолодший [з них]¹⁷⁹. Тільки-но отримавши достовірну звістку про смерть батька, він поспішив з Аквітанії в Аахен, де без будь-яких перепон підкорив своїй владі народ, що звідусіль стікався до нього, і де він збирався порадитися зі своїми наближеними про те, що робити далі. На початку свого правління він наказав розділити на три частини скарби, що у величезній кількості дісталися йому від батька; одну частину він використав на похорони [Карла], дві інші розділив між собою і сестрами, народженими в законному шлюбі, яким він наказав незабаром піти з палацу в їхні монастирі. Також своїх ще юних братів¹⁸⁰ – Друго¹⁸¹, Гуго¹⁸² і Теодоріха – він зробив своїми співтрапезниками і розпорядився, щоб вони виховувалися при ньому

¹⁷⁸ Піпін, король Італійський, помер 8 липня 810 р. Карл Юний, спадкоємець престолу, помер 4 грудня 811 р.

¹⁷⁹ 11 вересня 813 р. в Аахені Карл Великий коронував імператорською короною Людовіка

¹⁸⁰ Зведені брати імператора, незаконнонароджені діти Карла Великого

¹⁸¹ Точніше, Дрого, або Дрогон. У 823 р. отримав єпископську кафедру в місті Меці

¹⁸² Гуго пізніше став абатом Сен-Кантена

в палаці; своєму племіннику Бернарду, сину Піпіна, він віддав італійське королівство¹⁸³.

Однак невдовзі той був схоплений, оскільки відокремився від Людовіка, і Бертмундом, префектом провінції Ліон, був позбавлений зору, [після чого] і життя. Тому побоючись, що згадані його брати можуть пізніше збаламутити народ і вчинити так само, як Бернард, Людовік наказав їм з'явитися на сейм, де звелів обстригти їх і помістити в монастирі під вільний нагляд. Потім він законно одружив своїх синів і розділив між ними все королівство так, що Піпін повинен був отримати Аквітанію, Людовік – Баварію, Лотар же після його [Людовіка] смерті – все королівство¹⁸⁴; також він дозволив йому разом із собою носити титул імператора. Тим часом померла Ірмінгарда¹⁸⁵, королева і мати згаданих братів, і невдовзі після цього імператор Людовік взяв за дружину Юдіф¹⁸⁶, від якої народився Карл¹⁸⁷.

Розділ III

Після народження Карла імператор не знав, що йому робити, оскільки розділив усю імперію між іншими синами. І коли батько, турбуючись за сина, звернувся до [старших] синів з проханням [виділити частину земель], Лотар, нарешті, погодився і підтвердив згоду клятвою, що батько може дати синові [ту] частину королівства, яку захоче; він же [Лотар] буде в майбутньому Карлу покровителем і захисником проти всіх його ворогів. Проте, підбурюваний Гуго¹⁸⁸, чию доньку Лотар назвав дружиною, а також Матфрідом¹⁸⁹ та іншими, він розкався пізніше [у

¹⁸³ Бернард був позашлюбним сином Піпіна Італійського, брата імператора Людовіка

¹⁸⁴ Йдеться про рішення, прийняте на аахенському сеймі влітку 817 р., що зафіксувало поділ імперії Карла Великого

¹⁸⁵ У 819 р.

¹⁸⁶ Юдіф, з якою Людовік одружився у 819 р., була аристократкою з могутнього баварського роду Вельфів

¹⁸⁷ Карл народився у червні 823 р.

¹⁸⁸ Граф Гуго Турський, наближений Лотаря

¹⁸⁹ Граф Матфрід Орлеанський, наближений Лотаря

тому], що зробив це, і шукав можливості усунути здійснене. Він не приховав цього від батька і матері¹⁹⁰, а тому від того часу Лотар прагнув якщо не відкрито, то хоча б таємно знищити те, що заснував батько.

Імператор, насупроти, шукав підтримки у якогось Бернарда, герцога Септиманії. Він призначив його своїм скарбником, доручив його турботам Карла і зробив другою після себе людиною в імперії. Але той, безглуздо користуючись владою, зовсім розорив державу, замість зміцнити її, як він повинен був [це зробити]. У той самий час імператорським наказом Карлу була передана Алеманнія.

Тоді, нарешті, Лотар, ніби знайшовши законну підставу скаржитися, закликав братів і весь народ до відновлення законного порядку в державі. Тому з усім військом вони¹⁹¹ напали у Комп'єні на батька, королеву ж заслали у монастир, а братів її – Конрада і Родульфа – наказали постригти і відправили їх в ув'язнення до Піпіна в Аквітанію. Бернард утік і повернувся в Септиманію; але його брат Еріберт був схоплений і вивезений у неволю в Італію.

Лотар же, заволодівши в такий спосіб державою, тримав при собі під вільним арештом батька і Карла; їхнім оточенням були ченці, щоб познайомити їх із чернечим способом життя і підготувати до вступу у цей стан.

Держава ж з кожним днем усе більше занепадала, бо кожен, спонукуваний жадібністю, шукав лише власної вигоди.

Тому не лише ченці, про яких ми згадували вище, але також і інші, які жалкували за тим, що сталося, почали запитувати Людовіка, чи не хотів би він, якби йому знову віддали владу, силою відновити і підтримати державу і, передусім, служіння Господу, яким оберігається та управляється весь [існуючий порядок]. Оскільки він погодився [на це] без зволікання, його поновлення [на престолі] було вирішене.

Він залучив якогось ченця Гунтбальда, якого під приводом [вирішення якихось] релігійних справ таємно направив у зв'яз-

¹⁹⁰Тобто королеви Юдіфі

¹⁹¹Тобто Лотар, Піпін і Людовік

ку з цим до своїх синів, Піпіна і Людовіка, і звелів їм пообіцяти, якщо вони хочуть допомогти у його поновленні тим, хто цього бажає, то він хотів би збільшити обом їм королівства. Через те **ВОНИ ПОГОДИЛИСЯ** дуже легко й охоче.

Було скликано сейм, Людовік отримав назад королеву і її братів, і весь народ підкорився його владі. Потім ті, хто був зв'язаний з Лотарем, постали перед судом, і самим Лотарем були засуджені до страти або відправлені у вигнання, якщо їм було дароване життя.

Лотар же повинен був обмежитися однією Італією. Він зміг туди виїхати за умови, що в подальшому нічого не здійснить у королівстві без дозволу батька.

Оскільки справи йшли зараз таким чином і здавалось, що держава зможе трохи перевести дух, згаданий вище чернець Гунтбальд, який багато зробив для поновлення імператора, зажадав негайно стати другою [після Людовіка] людиною в імперії, тоді як Бернард, котрий, як було сказано, раніше посідав це місце, всіма силами прагнув знову заволодіти ним. Так само і Піпін, і Людовік, попри те що їхні королівства, за даною батьком обіцянкою, збільшилися, працювали над досягненням в імперії найбільшої влади після батька; але ті, у чиїх руках було тоді управління державою, перешкоджали їхнім намаганням.

Розділ VI

Після того, як усе було таким чином упорядковано, батько продовжував правити імперією у звичній [для себе] манері і зі своїми старими сподвижниками.

Бачачи, що доки він живий, народ, безперечно, не бажає знову за своєю старою звичкою зрадити [йому], він скликав узимку в Аахені конвент і передав Карлу частину імперії, позначену такими кордонами: вся Фрісландія від моря біля кордонів Саксонії до кордонів Ріпуарії і від кордонів Ріпуарії графства Муалла, Хеттра, Хаммолант, Маасгау; потім область між Маасом і Сеною до Бургундії, разом з областю Верден; і біля кордону Бургундії графства Туль, Орнуа, Беденсер, Блезуа, Пертуа, обидва Бар'я, Брієнн, Труа, Оксерр, Сане, Гатінуа, Меллон, Етамп, Шартр і Па-

риж; потім удовж Сени аж до океану і по морю до Фрісландії; всі єпископства, абатства, графства, землі королівського фіску і всю країну всередині відзначених кордонів з усім, що було на цій території і належало, здавалося, йому [Людвіку] по праву, він передав разом з божественним авторитетом і батьківською владою своєму синові Карлу і благав всемогутнього Господа про милість, щоб це залишилося належати йому.

Хільдвін же, абат [монастиря] Сен-Дені, і Герард, граф міста Парижа і всі, хто мав володіння у вищезазначених кордонах, зібрались і склали клятву вірності Карлу. Лотар і Людвік з незадоволенням зустріли це повідомлення і тому домовилися про зустріч. Зустрінувшись, вони вирішили: з того, що сталося, нічого не можна навести як справедливу підставу [для] скарги, – і знову розійшлися, завбачливо приховавши, що вони хотіли щось здійснити проти волі батька. Попри це, через ту зустріч виникло сильне хвилювання, але воно легко ущухло.

Потім у середині вересня імператор вирушив у Кьєрсі, утихомирив так само легко інший заколот і вручив вищезгаданому Карлу зброю і корону, а також частину королівства між Сеною і Луарою, помирив, як [це, у крайньому разі,] здавалося, Піпіна й Карла і потім милостиво відпустив Піпіна в Аквітанію; а Карла він послав у [ту] частину королівства, яку передав йому. Коли той прибув туди, до нього прийшли всі жителі цієї місцевості і склали йому клятву вірності.

У цей час прилетіла звістка, що Людвік відокремився від свого батька і хотів привласнити собі всю частину королівства по той бік Рейну. Його батько, почувши про це, вирушив у Майнц, де скликав сейм, перевів військо [через Рейн] і цим змусив Людвіка втекти у Баварію. Потім він, радісний, повернувся в Аахен, бо хоч у який бік він напрувався, всюди Божою волею ставав переможцем. Але позаяк він наближався до похилого віку і здоров'я його через різні злигодні, яких зазнав він, втрачало силу, мати¹⁹² і найзнатніші з народу, хто з волі батька працював для Карла, побоювалися, коли імператор помре, не впорядкувавши спадщину, вона буде залишена напризволяще [і на] лють братів аж до зни-

¹⁹²Тобто королева Юдіф

щення, і рішуче наполягали, щоби батько для підтримки залучив до себе одного із синів, бо коли після смерті імператора інші не побажали б об'єднатися, все-таки ці обидва¹⁹³ в одностайності [своїй] були би достатньо сильними, щоби протистояти партії заздрісників. Оскільки зараз у цьому була нагальна потреба і через неї у ході невпинних роздумів [усе] в цьому виборі ретельно зважувалося, всі зійшлися на тому, коли б Лотар захотів показати, що у цій справі на нього можна покластися, з ним слід вступити в союз. Бо, як було сказано [вище], раніше Лотар уже склав присягу батькові, матері і Карлу в тому, що батько може дати своєму синові Карлу частину королівства, яку забажає, і що він [тобто Лотар] повинен буде погодитися з цим і, поки живий, захищати Карла від усіх ворогів. Тому були вибрані посланці і відправлені в Італію з обіцянкою, коли б він захотів з батьківської волі оберігати Карла, то все, що донині він учинив проти них злочинного, могло би бути пробачено і все королівство, за винятком Баварії, поділили б між ним і Карлом. Оскільки Лотарю і його сподвижникам це здалося прийнятним, кожна зі сторін поклялася, що вона бажає цього і виконає зобов'язання.

Отож, коли був оголошений сейм, вони всі зібрались у Вормсі¹⁹⁴. Тут перед усім народом Лотар покірливо кинувся у ноги до батька і сказав: «Я знаю, що согрішив перед Богом і тобою, государю батьку; не про імперію, а про твоє прощення і милість твою прошу я». Людовік же, як благочестивий і милостивий батько, пробачив благаючому вчинені лиходійства і подарував йому прохану милість за умови, що в майбутньому він нічого не вчинить усупереч його батьківській волі ні проти Карла, ні де-небудь у королівстві. Після цього він ласкаво підняв Лотаря [з колін] і поцілував, і подякував Господові за те, що рука Його повернула йому втраченого сина. Потім вони разом пішли обідати, відклавши на інший день обговорення того, що їх турбувало.

А коли вони розпочали нараду, батько, прагнучи якнайшвидше все уладнати, сказав про те, що їх усіх турбувало: "Дивись, сину мій, як я і обіцяв, тут перед тобою лежить усе королівство;

¹⁹³ Тобто Карл і один зі старших синів Людовіка

¹⁹⁴ У 839 р.

розділи його, як тобі подобається. Якщо розділиш ти, за Карлом буде вибір його частини; якщо ж поділ зробимо ми, ти також повинен будеш вибрати свою частину".

Протягом трьох днів Лотар працював над поділом, але мало що зумів зробити; він послав Йосифа і Ріхарда до батька з проханням, щоб він і його наближені розділили королівство і надали йому вибір частини; при цьому вони запевняли на підставі уже даної ними клятви, що тільки через незнання країни він хотів скласти з себе [це] доручення.

Тому батько зі своїми наблизеними розділив усе королівство, за винятком Баварії, на рівні, по можливості, частини; і частину східніше Мааса вибрав Лотар зі своїми сподвижниками, вона була йому негайно передана; [частину] західніше [Мааса] він надав своєму братові Карлу, і при цьому він разом з батьком оголосив перед усім народом, що такою була його воля. І батько, як тільки міг, помирих братів, просив і благах їх любити і захищати один одного; те, чого він вимагав, було бажанням його серця.

Після того як усе це відбулося, він люб'язно і з миром відпустив Лотаря, збагаченого милістю прощення і даруванням королівства, [додому] в Італію; і при розставанні він ще раз нагадав йому клятву, яку той так часто давав. Він нагадав йому, як часто той грішив проти нього, як часто він, Людовік, прощав йому його провини, і з благочестивим серцем настійно просив його, щоб принаймні те, що вони тільки-но вирішили і затвердили перед усім народом як свою волю, знову не обернулося на ганьбу.

Розділ VIII

У той самий час батько отримав звістку про смерть Піпіна; і частина народу Аквітанії спокійно очікувала, що королівством і внуками буде розпоряджатись дідусь, а інша частина зробила своїм вождем старшого сина померлого Піпіна, якого також звали Піпіном, і захопила владу. Тому батько, владнавши, як було розказано вище, справи з Лотарем, вирушив з Карлом і [його матір'ю] у супроводі великого війська через Шалон [на Соні]

у Клермон і доброзичливо прийняв там частину народу, що очікувала на його рішення.

Оскільки він раніше передав Аквітанське королівство Карлу, то наказав присутнім підкоритися йому як їхньому пану. І вони підкорились і всі склали Карлу клятву вірності. Після цього він посилено шукав можливості утихомирити тирана. Однак тоді Людовік, як зазвичай, виступив з Баварії і з деякою кількістю підбурюваних ним тюрінгів і саксів вторгся в Алеманію; батько, через це відізваний із Аквітанії, залишив Карла разом з його матір'ю в Пуат'є, а сам відсвяткував Святий Великдень в Аахені й попрямував потім у Тюрінгію. Він вигнав звідти свого сина Людовіка, змусив його втікати у Баварію і заплатити при цьому слов'янським князям, щоб пройти через їхні землі.

Після того, що відбулося, 1 липня у місті Вормсі імператор скликав конвент, на який звелів з'явитися з Італії своєму синові Лотарю, щоб разом з ним та іншими вірними йому [людьми] порадитися про Людовіка. І [в той момент], коли справи йшли таким чином, і Лотар був в Італії, Людовік по той бік Рейну, а Карл у Аквітанії, їхній батько, імператор Людовік, помер на острові біля Майнца 20 червня. Його брат Дрого поховав [імператора] з усіма почестями у своєму місті Меці в церкві Св. Арнульфа у присутності всіх єпископів, абатів і графів. Людовік прожив 64 роки, правив Аквітанією 37 років і носив імператорський титул 27 з половиною років.

Книга друга

Розділ I

Почувши про смерть батька, Лотар негайно послав у різні сторони, але переважно у Франкію, гінців, які мали оголосити, що він прибуде в імперію, віддану йому раніше, і обіцяє разом з тим не лише зберегти кожному отримане від батька, але ще й збільшити. Також він звелів зв'язати хитливих присягою на вірність і зажадав від них якомога швидше вирушити йому назустріч; а тим, хто не захоче [цього зробити], він звелів пригрозити смертю. Сам же він зволікав вирушати в дорогу, бажаючи до

свого переходу через Альпи знати, на що повернуть справи. Але коли він побачив, що люди, одні з надією, інші зі страхом, звідусіль стікаються до нього, то впевнився у своїй силі і перспективах, які перед ним відкривалися; він став сміливішим і відважнішим і почав обмірковувати, якими засобами безперешкодно можна було б оволодіти всією імперією.

Оскільки Людовік був до нього найближче, Лотар визнав більш розважливим спочатку напасти на нього і спрямував усі свої сили на його знищення. А тим часом [Лотар] завбачливо відправив послів у Аквітанію до Карла і звелів сказати, що він по-дружньому налаштований щодо нього, як того бажав батько і як те він визнає своїм обов'язком, але просить не утискати його племінника – сина Піпіна, до того часу, поки вони не домовляться між собою. Після цього Лотар попрямував у місто Вормс. Людовік залишив там як гарнізон частину свого війська, тоді як сам виступив проти непокірних саксів. Але Лотар після короткої сутички погнав цей гарнізон, перейшов з військом через Рейн і попрямував у Франкфурт. Тут Лотар і Людовік несподівано зіткнулись один з одним.

Уклавши перемир'я на одну ніч, брати, відчуваючи, втім, мало братської любові, розбили свої табори: один – поблизу Франкфурта, інший – там, де впадає Майн у Рейн. Оскільки Людовік продемонстрував рішучість чинити опір до кінця, і Лотар утратив надію підкорити його своїй владі, не вдаючись до зброї, то останній у надії [на те], що Карла, можливо, пощастить здолати легше, відмовився від боротьби за умови, що вони з Людовіком зустрінуться 11 листопада на тому самому місці для нових переговорів; і якщо мирним шляхом згоди досягнути не вдасться, вони за допомогою зброї вирішать [питання про те], що належить кожному з них.

Таким чином, відклавши поки що виконання тутешніх своїх планів, Лотар поспішив [у Франконію], щоб підкорити собі Карла.

Розділ II

Приблизно в цей самий час Карл прибув у Бурж, де прихильники Піпіна мали намір проголосити того королем. Отримавши достовірні відомості про дії Лотаря, Карл поспішно відрядив до нього послами Нітгарда¹⁹⁵ й Адельхарда¹⁹⁶ і звелів наполегливо прикликати його та благати про обопільне збереження клятви, аби не порушувати того, що встановив між ними батько; Лотар міг би згадати про свої обов'язки щодо брата і хрещеника; він міг би не чіпати [того, чим Карл] володіє, і затвердити за ним те, що надав йому батько зі згоди самого Лотаря. За це, якщо Лотар виконає його прохання, Карл обіцяв бути йому вірним і слухняним, яким і необхідно бути стосовно старшого брата. Також він хотів, аби Лотар від усього серця пробачив усе, що Карл до цього дня здійснив проти нього, і благав не турбувати більше його людей і не занепасти королівство, дане йому Богом. Він бажав би жити в мирі і згоді і вбачав у цьому найкраще для себе і своїх прихильників, а тому хотів би зберегти мир.

Якщо ж його брат не хотів цьому вірити, він був готовий надати йому будь-яке поручництво. Хоча, мабуть, Лотар прийняв це посольство прихильно, але обмежився тільки тим, що доручив послам передати свої привітання Карлу. При цьому він оголосив, що відносно всього іншого він передасть відповідь через своїх послів. Але, крім того, коли послы [Карла] не захотіли порушити клятву вірності і перейти на його бік, Лотар позбавив їх земель і почестей, отриманих ними від його батька, і, таким чином, мимоволі дав зрозуміти, які наміри він виношував проти свого брата. Тим часом усі, хто жив між Маасом і Сеною, відправили до Карла людей і просили його прийти до них раніше, ніж Лотар заволіє країною, і обіцяли нічого не чинити до його прибуття.

Тому Карл з невеликим супроводом поспішно вирушив з Аквітанії і прибув до Кьєрсі, де привітно зустрів усіх, хто при-

¹⁹⁵Мається на увазі сам автор

¹⁹⁶Адельхард – сенешал Людовіка Благочестивого (834–840 рр.). У війні братів брав участь на боці Карла Лисого

йшов до нього з Коленвальда¹⁹⁷ і прилеглих земель. Але Геренфрід, Гізлеберт, Бово й інші, обдурені Одульфом¹⁹⁸, забувши про клятву вірності, відокремилися від Карла.

Розділ X

Але Лотар відкинув [мирні пропозиції, зроблені йому братами], і через своїх посланців дав їм знати, що бажає битви і нічого іншого, і сам негайно вирушив у дорогу, виступивши назустріч Піпіну, який прямував з Аквітанії. Коли Людовік і його прихильники дізналися про це, вони дуже занепокоїлися; попри те, що брати були втомлені довгими переходами, боротьбою та іншими труднощами, особливо ж нехваткою коней, вони вирішили, що краще стерпіти всілякі злигодні і, якщо це буде необхідно, прийняти смерть, аніж заплямувати своє ім'я і залишити нащадкам ганебні спогади про те, що брат не надав брату ніякої допомоги. Тому вони відкинули свою втому, надихнули один одного і радісно рушили вперед швидким маршем, аби швидше наздогнати Лотаря.

Коли біля міста Оксерр обидва війська зовсім несподівано побачили одне одного¹⁹⁹, Лотар, побоюючися, що обидва брати зможуть негайно напасти на нього, поспішно залишив табір зі своїм військом. Помітивши це, брати залишили частину війська для прикриття табору, решту зібрали навколо себе і без зволікання виступили назустріч Лотарю. Але обидві сторони послали одна одній парламентарів і уклали перемир'я на одну ніч. Їхні табори були розташовані не далі трьох галльських миль один від одного; між ними лежало невелике болото і порослий лісом пагорб, що було захистом для обох супротивників.

На світанку наступного дня [Карл і Людовік] знову відрядили до Лотаря посланців: їм боляче, звеліли вони сказати Лотарю, що той відхиляє мир і вимагає битви. Але оскільки він неод-

¹⁹⁷ Так римляни називали північно-західну частину Арденського лісу, від Самб-ри до Шельди, між Генегау і Брабантом

¹⁹⁸ Геренфрід, Гізлеберт, Бово, Одульф – графи, володіння яких знаходилися між Маасом і Сеною. Відокремилися від Карла Лисого у вересні 840 р.

¹⁹⁹ 21 червня 841 р.

мінно бажає цього, то, якщо нічого іншого не залишається, хай принаймні битва відбудеться без усілякого обману і хитрощів, [а саме]: хай в обох таборах буде оголошено загальний піст і молебень, і після цього хай кожен буде вільний перейти на той бік, на який забажає, для чого [слід] призначити час і місце. Так що після того як з обох боків будуть усунуті всі перешкоди, вони можуть зустрінутись у відкритому бою без усілякого обману і підступності; і якщо Лотар забажає, вони перші поклянуться у цьому; якщо ж ні, вони просили б його обіцяти їм усе це, а також скласти клятву.

Лотар, як завжди, запевнив [їх], що дасть відповідь через своїх послів; але тільки-но послы братів пішли, він поспішно вирушив у дорогу назустріч [Піпіну] і звернув до Фонтенуа, де і розташував свій табір. Але і брати того самого дня відправилися в дорогу, переслідуючи Лотаря. Вони наздогнали його і розбили свій табір біля містечка Турі.

Наступного дня обидва війська виступили з таборів, готуючися до битви, але перед цим Людовік і Карл знову відрядили до Лотаря посольство і, нагадуючи йому про узи братської любові, [благали] дати мир Церкві Божій і всьому християнському народу і не позбавляти їх королівств, якими наділив їх батько з його ж, [Лотаря], згоди; [вони говорили], що [Лотар] міг би зберегти те, що залишив йому батько не по заслuzі, а виключно зі своєї добросердечності.

Брати запропонували йому в дар усе, що могло знайтися цінного у їхньому таборі, крім коней і зброї. Якщо він не захоче погодитися і на це, то кожен з них запропонує йому частину свого королівства, один – до Коленвальду, інший – до Рейну; якщо йому і цього мало, то хай вся Франкія буде поділена на рівні частини і та частина, яку він вибере, перейде під його владу.

Лотар, як звичайно, відповідав, що повідомить про своє рішення на ці пропозиції через власних послів; але цього разу він дійсно відправив Дрого, Гуго і Херіберта і звелів сказати, що до цього часу йому не робилися пропозиції подібного роду, тому йому необхідний час, щоб обдумати їх. Насправді обставини були такими: Піпін ще не встиг підійти, і Лотар хотів дочекатися

його, використавши цю відстрочку. Незважаючи на це, він звелів Рікуїну, Гірменальду і Фрідріху клятвено завірити братів, що своєю пропозицією перемир'я не шукає нічого, крім загального блага, благополуччя братів і всього народу, як цього вимагає [від нього] обов'язок відносно братів і всіх християн.

Карл і Людовік, обмануті такими запевненнями, повернулись у табір після того, як клятвою підтвердили перемир'я, і залишалися там цього дня, весь наступний і третій день, котрий випав на двадцять п'яте червня, до другої години. Наступного дня²⁰⁰ вони хотіли відзначити свято Святого Іоанна. Але цього дня Лотар дочекався Піпіна, що прибув йому на допомогу, і звелів сказати своїм братам [таке]: оскільки вони знають, чому йому наданий титул імператора з усією владою, з ним пов'язаною, то вони повинні подумати і потурбуватися про те, щоб він міг виконати важкі й високі обов'язки свого становища. При цьому він турбувався не лише про вигоду свою власну і Піпіна, але і братів. Коли ж послів запитали, чи згоден Лотар прийняти зроблені йому пропозиції і яка на це його виразна відповідь, вони відповіли, що відносно цього у них немає ніяких доручень.

Оскільки зараз була втрачена всяка надія на справедливість і миролюбність з боку Лотаря, брати звеліли повідомити йому: якщо він не придумає нічого кращого, то або повинен прийняти одну із зроблених ними пропозицій, або о другій годині наступного дня – котрий, як було сказано, припадає на 25 червня – вони передадуть справу на суд всемогутнього Бога, до чого Лотар схилив їх проти волі. Як звичайно, Лотар зарозуміло відкинув усяку угоду і відповів, що вони побачать, як йому належить діяти. – Доки я писав це у монастирі Св. Флудуальда на Луарі, у вівторок, 18 жовтня, о першій годині дня, у знак Рака, відбулося сонячне затемнення. – Після такого розриву переговорів Карл і Людовік піднялися зі своїм військом на світанку [25 червня]; з третиною своїх сил вони захопили пагорб неподалік від табору Лотаря і очікували його прибуття до другої години у відповідності з клятвою, даною його послом.

²⁰⁰24 червня 841 р.

Невдовзі з'явився Лотар, і вони зійшлися біля Бургундського струмка у жорстокій сутичці. І тоді Людовік і Лотар зустрілись у містечку, що зветься Брітгас, у важкому бою; Лотаря було розбито і [він] кинувся навтіки, але та частина війська, котра билася під керівництвом Карла біля містечка Фагіт, своєю чергою повернула тил. Тільки той загін, який біля Солленат напав [на Піпіна] під проводом Адельхарда й інших, котрим і я з Божою допомогою надав чималу підтримку, міг битися твердо, так що перемога довго залишалася хиткою. Але нарешті всі прибічники Лотаря кинулися навтіки.

Із завершенням першої битви, яку дав Лотар, повинна закінчитися друга книга.

Книга третя **Розділ I**

Після битви, описаної вище, Карл і Людовік прямо на полі бою почали радитися, як їм слід діяти з повергнутим противником. Одні, охоплені гнівом, радили переслідувати його, інші ж – і насамперед самі королі, спонукувані співчуттям до брата і народу, – бажали від чистого серця, щоб вороги, покарані Божим судом і цією поразкою, залишили свої беззаконні помисли і з Божою допомогою з'єдналися з ними. Вони застерігали [від того], щоб випереджати у цій справі милосердя всемогутнього Бога. І оскільки решта погодилася з ними, Карл і Людовік припинили битву і пограбування і майже опівдні повернулися в табір порадитися, що найкраще зробити далі. Позаяк кількість здобичі і пролитої крові була занадто великою, милосердя королів і народу здавалося тим дивнішим і по праву гідним згадки.

З деяких причин Воскресіння вони вирішили святкувати там само. Після закінчення обідні зайнялися похованням усіх без різниці – друзів і ворогів, вірних і зрадників – і потурбувалися також про поранених і напівживих. Потім відправили гінців услід за втікачами, і тим, хто захотів би повернутися до колишньої вірності, звеліли запропонувати прощення за все, здійснене ними. Після цього королі і їхні війська, жалкуючи про брата і христия-

янський народ, звернулися до єпископів із запитанням, як у цій справі їм слід діяти далі.

Всі єпископи зібралися на загальну раду і прийшли до такої думки: союзники боролися за право і справедливість і це ясно доведено Божим судом, тому і радників, і виконавців слід приймати за служителів і знаряддя Господа; але кожен, хто діяв у цьому поході за гнівом, ненавистю, славолюбством або за яким-небудь іншим мотивом, радячи або діючи [неналежним чином], повинен у таємній сповіді покаятися у прихованих гріхах і отримати кару в міру своєї вини, для прославлення і звеличення такого прояву Божественної справедливості і для прощення гріхів нечестивим братам, оскільки через свої гріхи вони зовсім не відали, що навмисне чи мимоволі помилялись у багатьох справах, так що з Божою поміччю вони звільнилися б від цього, й одночасно для того, щоб Господь і надалі був захисником і покровителем у всякій справедливій справі, як і досі. Для всього цього був запропонований триденний піст, який усі витримали з радістю і торжеством.

Розділ V

Таким чином, Людовік і Карл зійшлися 14 лютого в місті, яке колись називалося Аргентарія, нині ж звично іменується Страсбургом, і дали один одному наведену нижче клятву, Людовік – романською мовою, Карл – тевтонською.

Але перш ніж поклястися, вони виголосили промови перед народом, що зібрався, один – тевтонською, інший – романською мовами; Людовік, як старший, розпочав [перший] і говорив так: «Ви знаєте, як часто після смерті нашого батька Лотар переслідував мене і цього мого брата, і як він намагався остаточно згубити нас. Оскільки ні братська любов, ні християнська вдача, ні які-небудь розумні засади не допомогли тому, щоб між нами панував справедливий мир, ми зважилися, нарешті, передати нашу справу на суд Божий і задовольнитись тим його рішенням, на яке кожний заслуговує. З цієї боротьби, як вам відомо, з Божої милості ми вийшли переможцями; він же був переможений і його прибічники втекли, куди могли. Але спонукувані братською лю-

бов'ю і зі співчуття до християнського народу ми не бажали ні переслідувати його, ні знищувати, але як колись, так і тепер ми переконували його принаймні надати кожному його права. Він же не захотів, одначе, підкоритися Божому вироку і продовжував ворогувати проти мене і мого брата і губити наші народи вогнем, грабунком і вбивством. Тому ми, доведені, зрештою, до крайності, зійшлися разом і вирішили скласти клятву у вас на очах, оскільки вважаємо, що ви сумніваєтесь у нашій вірності і незмінній братській любові. І ми робимо це, керовані не беззаконними пристрастями, але бажанням, якщо Бог подарує нам мир і спокій, потурбуватися про спільне благо. Якщо ж я, не дай Бог, спробую порушити клятву, дану моєму братові, то кожний з вас звільняється від покори і присяги, яку ви мені дали».

І коли Карл повторив ті самі слова романською мовою, Людовік, як старший, перший склав клятву: «З любові до Бога і християнського народу і заради нашого спільного благополуччя віднині і надалі, наскільки Бог дасть мені мудрості і сили, я маю намір підтримувати цього мого брата Карла, допомагаючи йому і [діючи] усякими іншими способами, як по праву слід підтримувати брата, за умови, що і він зробить для мене те саме; і з Лотарем ніколи не буду вступати ні в які угоди, які в моєму уявленні можуть зашкодити цьому моєму братові Карлу». І коли Людовік закінчив, Карл виголосив таку саму клятву тевтонською мовою...

Присяга ж, яку склали обидва війська, кожний своєю мовою, звучала так: «Якщо Людовік [Карл] дотримається клятви, яку він дав своєму братові Карлу [Людовіку], а Карл [Людовік], мій пан, зі свого боку, не дотримається її, а я не зумію запобігти цьому, то ні я, ні хто-небудь, кого я зможу від цього відмовити, не надамо йому ніякої допомоги проти Людовіка [Карла]».

Після того як усе це було здійснено, Людовік спустився вниз по Рейну до Шпеєра, Карл же перейшов Вогеци і через Вайссенбург прибув у Вормс.

Літо, коли відбулася вищеописана битва, стояло дуже холодне, і всі плоди достигли пізно; але осінь і зима пройшли, як звичайно. І того дня, коли брати і найзнатніші з народу уклали вищезгадану угоду, пішов сильний сніг і настав великий холод.

У грудні, січні і лютому аж до часу тих зборів була помітна комета: вона піднімалась угору через [сузір'я] Риби і зникла після того дня між сузір'ями темного Арктура і тим, яке одні називають Ліра, інші – Андромеда.

Коли брати прибули у Вормс, вони обрали послів і відправили їх негайно до Лотаря і до саксів; і вирішили очікувати на їхнє повернення, як і на прибуття Карломана, між Вормсом і Майнцем.

*Историки эпохи Каролингов.
М., 1999. С. 97–129.*

Підписано до друку 03.03.2021 р.
Формат 60x84/16. Ум-друк. арк. 13,4.
Наклад 100 прим. Зам. № 2103-04.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com